

Caritas e|veritas

Journal for Christian reflections in the context of social sciences and humanities
Časopis pro reflexi křesťanských souvislostí v sociálních a humanitních oborech

**Religion, Migration, and Political Economy
in the USA: from Open-doors
to Raids and Sanctuaries for Dreamers**
Antonio Sánchez-Bayón, Jesús J. Sánchez-Barricarte

**Kultura organizací, které poskytují
sociální služby**
Veronika Kudrličková, Jitka Vacková,
Radka Prokešová, Klaudie Němečková

**Rituals of the Last Farewell
in Contemporary Czech Society**
Petr Macek, Tereza Lásková

**The Impact of a Parent's Mental Illness
on a Child's Life**
Silvie Ročovská

**Christian Ethics and Nigerian Politics:
a Reflection on Philippians 2:3-4**
Michael Oyebowale Oyetade,
Esther Adeola Femi-Olubi

Teologická fakulta
Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
Faculty of Theology
University of South Bohemia, České Budějovice

číslo **1** / ročník 15
rok 2025

Contents

Editorial	6
------------------	-------	----------

Studies	Religion, Migration, and Political Economy in the USA: from Open-doors to Raids and Sanctuaries for Dreamers	16
	Antonio Sánchez-Bayón, Jesús J. Sánchez-Barricarte	
	Rituals of the Last Farewell in Contemporary Czech Society.....	50
	Petr Macek, Tereza Lásková	
	The Impact of a Parent's Mental Illness on a Child's Life.....	64
	Silvie Ročovská	
	Christian Ethics and Nigerian Politics: a Reflection on Philippians 2:3-4.....	82
	Michael Oyebowale Oyetade, Esther Adeola Femi-Olubi	
	Responsibility and Challenge: Psychological Analysis of Covid-19 Information in a Journal of the Czech Christian Academy.....	99
	Pavel Moravec, Lucia Lacková	

Obsah

Editorial	4
Rozhovor	Duch a neduh. Rozhovor s Ondřejem Doskočilem o potřebách lidí, kteří tráví různě dlouhý čas v nemocnici, a o tom, že je možné měnit systémové nastavení této instituce.....	12
Studie	Kultura organizací, které poskytují sociální služby Veronika Kudrličková, Jitka Vacková, Radka Prokešová, Klaudie Němečková Reflexe a sebereflexe v kvalifikačním vzdělávání v sociální práci jako cesta k harmonické osobnosti pracovníků Zdeňka Dohnalová, Mirka Nečasová	32 115
Recenze	130

Editorial

Naším hlasem – náročné situace a potřeby těch, kteří je prožívají, z jejich pohledu

Kniha Carol Gilligan *In a Different Voice* v tiskové podobě zhmotnila a zdůraznila zkušenost žen a dívek s oblastí morálního vývoje a pozdvihla tak jejich hlas na roveň teorie morálky postavené na mužské zkušenosti. V předkládaném čísle jsem chtěl umožnit totéž, tedy vytvořit prostor pro autorky a autory, kteří by ve svých textech nechali, metaforicky a prakticky řečeno, zaznít hlasy těch, kteří zažívají různé náročné situace, kteří se potýkají se zkušeností vyloučení z majoritní společnosti či kteří prožívají neporozumění ze strany svého okolí. Tematicky zaměřené texty se k pohledu lidí s rozdílnými zkušenostmi s náročnými situacemi přibližují z odlišných úhlů pohledu.

Antonio Sánchez-Bayón a Jesús J. Sánchez-Narricarte se v článku *Religion, Migration and Political Economy in the USA: from Open-doors to Raids and Sanctuaries for Dreamers* věnují reflektování širších souvislostí podob přijímání nebo odmítání lidí, kteří museli z různých důvodů utéct ze země svého původu. Poukazují mimo jiné na možný vliv konkrétních podob komunikování tématu migrace, stejně jako na možný zásadní vliv náboženských hnutí – v případě článku *Sanctuary movement*. Autoři tento vliv reflektují také v kontextu širších politických a sociálních aspektů. Širším aspektem zesilování hlasů těch, kteří se nacházejí v náročných životních situacích, se věnují také autorky Veronika Kudrličková, Jitka Vacková, Radka Prokešová a Kladie Němečková. Zaobírají se totiž kulturou organizací, které pomáhají lidem v náročných situacích. V článku *Kultura organizací, které poskytují sociální služby* představují výsledky výzkumu využívajícího smíšenou strategii s důrazem, či s prioritizací kvantitativní části. Z kvantitativní i kvalitativní části výzkumu vyplývá, že ve sledovaných organizacích je kultura vnímána jako pozitivní, bez větších konfliktů. Petr Macek a Tereza Lásková realizovali polostrukturované rozhovory s 15 odborníky, které byly zaměřené na rituál posledního rozloučení pohledem doprovázejících osob. Na základě nich představují doprovázející osobu jako toho, „kdo cítí spojení s“ konkrétním člověkem v jeho konkrétní situaci, a to i v případě, že se jedná o profesionální pomáhající aktivitu. V článku *Rituals of the Last Farewell in Contemporary Czech Society* představují pohled na rituály jak z hlediska jejich pojetí, tak z hlediska vazby rituálů na liminalitu a spiritualitu. Důležitost spirituality se projevuje nejen např. na vztahu ke smrti, ale také ve výběru místa rituálu.

Silvie Ročovská seznamuje čtenáře s analýzou již publikovaných vědeckých prací, které se zaměřují na děti, jejichž rodiče mají diagnostikované duševní onemocnění. Předkládaný text, nesoucí název *The Impact of a Parent's Mental Illness on a Child's Life*, pojímá jako teoretickou esej a představuje různá témata identifikovaná v analyzovaných zdrojích. Věnuje se jak rizikovým, tak protektivním faktorům a dále specifickým potížím, které děti zažívají (na emoční i např. na společenské rovině). Z článku čtenáři získají základní přehled o tématech, která se zmíněného vlivu týkají. Poslední tematicky zaměřený článek autorů Michael Oyebowale Oyetade a Esther Adeola Femi-Olubi s názvem *Christian Ethics and Nigerian Politics: a Reflection on Philippians 2:3-4*

zaměřuje pozornost na interpretaci Listu Filipským 2,3-4 ve specifickém kontextu křesťanské etiky a normativní politické teorie aplikované v Nigerii. Ve svém textu autoři využívají jak analýzu lokálních periodik, tak analýzu zmíněné části Bible. Zdůrazňují, že jsou to právě sobeckost a arogance, které mohou učinit křesťanství nerelevantním, budou-li se projevovat v činech lidí hlásících se ke křesťanství.

Kromě tematických článků můžete v tomto čísle dále najít dva články označené jako Varia – recenzi a rozhovor. Pavel Moravec a Lucia Lacková (článek *Responsibility and Challenge: Psychological Analysis of Covid-19 Information in Journal of Czech Christian Academy*) zkoumají způsoby prezentace informací o covidu-19 v křesťanském tisku (zde specificky magazín *Universum*). Autoři popisují identifikovaná témata (např. výzvy a příležitosti, hledání spirituální dimenze krize apod.) a srovnávají je s informováním o covidu-19 ve fundamentálněji zaměřeném periodiku *Regina*. V článku *Reflexe a sebereflexe v kvalifikačním vzdělávání v sociální práci jako cesta k harmonické osobnosti pracovníka* autorky Zdeňka Dohnalová a Mirka Nečasová obracejí svoji pozornost k oblasti reflexivity, resp. sebe-reflexe. Za tímto účelem představují dvě případové studie (Alžběta a Bára), zpracované na základě deníků studentek a studentů VOŠ, které původně nebyly vytvářeny za účelem jejich výzkumné analýzy. Ján Mišovič se v recenzi knihy *Morální slepota* zabývá mj. otázkou, co ovlivňují poskytovatelé ideálů, dále důvody strachu či tzv. konzumními univerzitami. V neposlední řadě pak můžete svůj čas určený pro čtení tohoto čísla věnovat rozhovoru s Dr. Ondřejem Doskočilem. Rozhovor se dotýká jak potřeb pacientek a pacientů, kteří se na Dr. Doskočila obracejí jako na nemocničního kaplana, tak možnosti tzv. mluvit za pacienty ve vztahu k nemocnici.

Přejeme Vám za celý kolektiv časopisu příjemné čtení.

Jan Kaňák, Michal Opatrný, Daniela Blank
koeditoři čísla

Editorial

Our voice – challenging situations and the needs of those who experience them from their perspective

Carol Gilligan's book *In a Different Voice* has materialised and highlighted in print the experience of women and girls in the field of moral development, raising their voices alongside a theory of morality built on male experience. In the present issue, I wanted to enable the same. That is to say, to leave space for writers who would let the voices of those who experience various difficult situations, who face the experience of exclusion from the majority society, or who experience misunderstanding from their surroundings, speak in their texts, metaphorically and practically speaking. The thematic texts approach the perspectives of people with different experiences of challenging situations from different angles.

In 'Religion, Migration, and Political Economy in the USA: from Open-doors to Raids over Sanctuaries for Dreamers', Antonio Sánchez-Bayón and Jesús J. Sánchez-Narricarte reflect on the broader contexts of the forms of acceptance or rejection of people who have had to flee their country of origin for various reasons. They point out, among other things, the possible influence of specific forms of communication on the topic of migration, as well as the possible fundamental influence of religious movements – in the case of the article 'Sanctuary Movement'. The influence is also reflected by the authors in the context of broader political and social aspects. The authors Veronika Kudrličková, Jitka Vacková, Radka Prokešová, and Klaudivie Němečková also address the broader aspects of amplifying the voices of those in difficult life situations. They focus on the culture of those organisations that are supposed to help people in difficult situations. In the article 'Culture of Organisations Providing Social Services', they present the results of research using a mixed strategy with an emphasis, or prioritisation, of the quantitative part. Both the quantitative and qualitative parts show that the culture in the organisations studied is perceived as positive, with no major conflicts. Petr Macek and Tereza Lásková conducted semi-structured interviews with 15 professionals, focusing on the ritual of the last farewell as seen by the accompanying persons. They present the accompanying person as one 'who feels a connection with' a particular person in his/her particular situation. This is the case even if it is a professional helping activity. In the article 'Rituals of the Last Farewell in Contemporary Czech Society' they present a view of rituals both in terms of their conception and in terms of the connection of rituals to liminality and spirituality. The importance of spirituality is manifested not only, for example, in the relationship to death, but also in the choice of ritual site.

Silvie Ročovská introduces the reader to an analysis of already published scientific papers that focus on children whose parents have been diagnosed with mental illness. The present text, entitled 'The Impact of a Parent's Mental Illness on a Child's Life', is conceived as a theoretical essay and presents various themes identified in the analysed sources. It focuses on both risk and protective factors, as well as on specific difficulties experienced by children (both on an emotional and on a social level, for example). From the article 'Christian Ethics and Nigerian Politics: a Reflection

on Philippians 2:3-4' by Michael Oyebowale Oyetade and Esther Adeola Femi-Olubi, readers will have a basic overview of the issues involved. The last thematic article focuses attention on the interpretation of Philippians 2:3-4 in the specific context of Christian ethics and Normative Political Theory as applied in Nigeria. In their text, they use both analysis of local periodicals and analysis of the aforementioned section of the Bible. They emphasise that it is selfishness and arrogance that can render Christianity irrelevant if they are manifested in the activities of those who profess to be Christians.

In addition to the thematic articles, you can then find in this issue two articles marked as varia, a review and an interview. Pavel Moravec and Lucia Lacková in the article 'Responsibility and Challenge: Psychological Analysis of Covid-19 Information in a Journal of the Czech Christian Academy' examine the ways in which information about Covid-19 is presented in the Christian press (specifically the *Universum* magazine). The authors describe the identified themes (e.g., challenges and opportunities, or the search for the spiritual dimension of the crisis) and compare them with the information about Covid-19 in the more fundamentalist periodical *Regina*. In the article 'Reflection and Self-Reflection in Qualification Education in Social Work as a Way to a Harmonious Personality of the Worker', the authors Zdeňka Dohnalová and Mirka Nečasová turn their attention to the area of reflexivity, or self-reflection. On the basis of the diaries of students of higher education institutions, which were not originally created for the purpose of their research analysis, they present two case studies (Alžběta and Bára). Ján Mišovič's review of *Moral Blindness* examines both what influences the providers of ideals, but also the reasons for fear, or the so-called consumer universities. Last but not least, you can devote your time to reading this issue through an interview with Dr Ondřej Doskočil. The interview touches on both the needs of the patients who contact him and the possibilities of so-called speaking for patients in relation to the hospital.

On behalf of the entire staff of the journal, we wish you pleasant reading,

Jan Kaňák, Michal Opatrný, Daniela Blank
Co-editors of the Issue

Témata dalších čísel

Pro další čísla CetV byla stanovena následující témata, ke kterým redakce uvítá příspěvky jak v podobě odborných studií, tak i popularizačních článků. O zařazení popularizačního článku rozhoduje redakce, odborná studie podléhá kromě redakčního posuzování i procesu dvojí anonymní recenze. Redakce může odmítnout texty taktéž z případných kapacitních důvodů či nesouladu s profilem časopisu a zaměřením tematického čísla.

2/2025

Humanita jako základní hodnota výchovy a vzdělávání (nejen) ve volném čase

Uzávěrka: 30. 6. 2025

Texty jsou přijímány pouze v anglickém jazyce.

Směr výchovy a vzdělávání se v posledních desetiletích odklání od důležitého cíle, jímž je výchova k lidskosti. Ve světle aktuálních výzev v souvislosti se společenskými krizemi (ekologickou, energetickou, ekonomickou, migrační), důsledky pandemie covidu-19 i probíhající války na Ukrajině a s aplikací moderních trendů ve školství (digitalizace, implementace umělé inteligence) je potřeba znovu se zaměřit na humanitu jako účel výchovy a vzdělávání a otevřít téma nové perspektivy pedagogické humanizace jako zlidšťování člověka ve 3. tisíciletí. Kultivace humanity jako základní hodnoty výchovy a vzdělávání nabízí možnost širokého interdisciplinárního pohledu na člověka 21. století jakožto bio-psycho-sociálně-transcendentního celku a na rozvoj směřující k naplnění jeho lidského, odpovědného života. Jak orientovat jedince v konstitutivních hodnotách lidství, rozvíjet jeho bytí ve smyslu „být člověkem“, spoluutvářet jeho směřování ke spravedlnosti, rozumu, dobrotě a pravdě a podporou humanity prostřednictvím výchovy a vzdělávání zajistit fungování lidské společnosti, jejímž základním kritériem bude lidskost a služba člověku? Je v moci současné výchovy a vzdělávání humanizovat člověka?

Téma je zaměřeno na rozšíření obzorů současného pohledu na pojem humanita a síla lidskosti užitím různorodé optiky (pedagogické, filozofické, psychologické, historické, teologické) a v rozličných kontextech.

Klíčovými momenty mohou být: mír jako nejvyšší hodnota lidství (výchova k míru), harmonizace lidskosti a moderní technologie, lidská integrace, konkrétní osobnosti jako poslové humanity a jejich lekce lidskosti, rozvoj autonomie a lidskosti ve výchovně vzdělávacím procesu, pojetí humanity ve vybraných edukačních koncepcích, historické kořeny humanity, základní principy výchovy k lidskosti v proměnách času, výchova jako dílna lidskosti apod.

1/2026

Umělá inteligence a transformace společnosti – zamyšlení nad současnými perspektivami a budoucími výzvami pro společenské a humanitní vědy

Uzávěrka: 1. 1. 2026

Texty jsou přijímány pouze v anglickém jazyce.

Téměř všechny aspekty současného života jsou ovlivňovány novými digitálními informačními a komunikačními technologiemi. Moderní zařízení se stala běžnými a proměnila oblasti, jako je financování, doprava, výzkum, vzdělávání, zdravotní péče, zábava, a dokonce i náboženství. Tyto technologie nejsou neutrální; aktivně utvářejí a zprostředkovávají to, jak jednotlivci a komunity chápou smysl svého života, a v případě věřících i to, jak praktikují svou víru. Ovlivňují také to, jak náboženské instituce komunikují se svými stoupenci, kritiky a celou společností. Rychlý rozvoj pokročilých systémů, jako je umělá inteligence a internet věcí, přináší nejen příležitosti a vzrušení, ale také rizika a obavy. Objektivní i subjektivní rozměr těchto změn představuje významné výzvy pro jednotlivce, komunity, státy, nevládní a mezivládní organizace i tradiční náboženské instituce. Cílem tohoto čísla je prozkoumat a prohloubit naše porozumění moderním digitálním technologiím tím, že je budeme zkoumat různými optikami - pedagogickou, filozofickou, psychologickou, teologickou, historickou a sociální - v různých kontextech, včetně náboženství, etiky, filozofie vzdělávání a literatury s cílem zachovat lidský rozměr společenských a humanitních věd.

Klíčová slova: informační, mediální a digitální gramotnost; emoční a sociální inteligence; celoživotní vzdělávání; kulturní identita a rozmanitost.

Topics of future issues

The following topics have been specified for future CetV issues and the editorial board will welcome contributions on these topics, in the form of scholarly studies and popular articles. Popular articles will be published based on the editorial board's decision, while scholarly studies are subject to the editorial board's assessment and double anonymous reviewing. The editorial board can also reject texts for capacity reasons or because they are not in accord with the journal profile and the focus of a topical issue.

2/2025 Humanity as a Fundamental Value of Education (Not Only) In Leisure Time
Deadline: 30th June 2025

In recent years, the direction of education has departed from its important aim: education for humanity. In the light of the current challenges in connection with social crises (ecological, energy, economic, migration), the consequences of the covid-19 pandemic and the ongoing war in Ukraine, and the application of modern trends in education (digitalisation, implementation of artificial intelligence), it is necessary to refocus on humanity as the purpose of education and to open the topic from a new perspective of pedagogical humanisation as the process of humanising man in the 3rd millennium. The cultivation of humanity as a core value of education offers the possibility of a broad interdisciplinary view of the 21st century's human being as a bio-psycho-social-transcendent unit including development towards fulfilling man's life as both a human and responsible one. How can man become well-informed in the constitutive values of humanity, developing oneself in the sense of 'becoming a human being', helping to create one's orientation towards justice, reason, goodness and truth, and how can we ensure by promoting humanity through education the functioning of a human society of which the basic criteria will be represented by humanity and service to man? Is it within the power of contemporary education to humanise man?

The theme is aimed at broadening the horizons of the contemporary view of the concept of humanity and the power of humanity through different lenses (pedagogical, philosophical, psychological, historical, theological) and in various contexts.

The following key moments can be considered: peace as the highest value of humanity (peace education), harmonisation of humanity and modern technology, human integration, selected personalities as messengers of humanity and their lessons of humanity, development of autonomy and humanity in the educational process, the concepts of humanity in selected educational concepts, historical roots of humanity, transformation of basic principles throughout history, education as a workshop of humanity, etc.).

1/2026

Artificial Intelligence and the Transformation of Society – reflection on current perspectives and future challenges for the social sciences and humanities

Deadline: 1st January 2026

Nearly every aspect of contemporary life is shaped by new digital information and communication technologies. Modern devices have become ubiquitous, transforming fields such as finance, transportation, research, education, healthcare, entertainment, and even religion. These technologies are not neutral; they actively shape and mediate how individuals and communities understand the meaning of their lives and, for those who are religious, how they practice their faith. They also influence how religious institutions engage with their followers, critics, and society at large. The rapid development of advanced systems like Artificial Intelligence and the Internet of Things brings not only opportunities and excitement but also risks and anxieties. Both the objective and subjective dimensions of these changes present significant challenges for individuals, communities, states, non-governmental and inter-governmental organizations, as well as traditional religious institutions. This special issue aims to explore and deepen our understanding of modern digital technologies by examining them through various lenses—pedagogical, philosophical, psychological, theological, historical, and social—across diverse contexts, including religion, ethics, philosophy of education and literature. with the aim to maintain the human dimension of the social sciences and humanities.

Keywords: critical and creative thinking, value education, dehumanization; information, media and digital literacy; emotional and social intelligence; life-long learning; cultural identity and diversity

Rozhovor

Duch a neduh. Rozhovor s Ondřejem Doskočilem o potřebách lidí, kteří tráví různě dlouhý čas v nemocnici, a o tom, že je možné měnit systémové nastavení této instituce.

Mgr. et Mgr. Ondřej Doskočil, Th.D. (*1977), teolog, nemocniční kaplan a katolický jáhen. Pracuje jako proděkan pro akademické záležitosti na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a také jako nemocniční kaplan v Nemocnici České Budějovice. Právě v této nemocnici budoval od základů duchovní péči. V rámci svého akademického působení se věnuje výuce zdravotnické etiky. Publikačně se kromě tématu kaplanství věnoval také tématům soucitu či náhradního mateřství.

Jak vlastně vnímáte postavení duchovní či kaplanské péče u Vás v nemocnici?

Za dobu, po níž v nemocnici působím, což je od roku 2018, se věci hodně proměnily. Naše nemocnice patřila před mým příchodem k těm nemocnicím, které neměly s kaplanskou službou zkušenost. Neměl jsem zde na co navazovat, což bylo dobré v tom smyslu, že tu nebylo nějaké předporozumění této službě, které by vytvořil někdo přede mnou, na druhou stranu jsem se neměl ani čím inspirovat, takže jsem to hledal. Ze začátku jsem vůbec nevěděl, co dělat a jak to dělat. Musel jsem si ten terén osahávat a stejně tak si na mne musela zvyknout nemocnice. V současné době jsme tu dva. Já a kolegyně Ludmila Míchalová Mikšíková, která je evangelickou farářkou. Myslím, že za tu dobu se toho hodně změnilo. Našli jsme si pevnou půdu pod nohama v rámci naší péče. Hodně se ale proměnilo i samotné vnímání naší služby ze strany nemocnice. Posunuli jsme se z role, kterou bych označil jako návštěvu, která ale chodí oblečená jako personál, do role součásti týmu. Domnívám se, že nás na jednotlivých odděleních nemocnice znají a že víceméně vědí, co od naší služby mohou očekávat. Myslím si také, že velkým katalyzátorem této změny bylo vytvoření paliativního týmu v nemocnici, jehož jsme já i kolegyně součástí. V rámci tohoto týmu se známe, scházíme se, kooperujeme, máme společné supervize ve složení lékařka, sestry, psychologka, zdravotně sociální pracovnice a my dva kaplani. To si myslím, že hodně pomohlo jakémusi ukotvení týmovosti a vnímání toho, že kaplan je součástí segmentu služeb nemocnice.

Když jste zmínil segment služeb nemocnice, jak se nejčastěji dostanete do kontaktu s lidmi, kteří Vás potřebují?

Pokud budu nejprve mluvit o pacientkách a pacientech, tak i zde hodně pomohlo ustanovení paliativního týmu. Zde to funguje tak, že je za pacientem poslán lékař a sestra. Ti s ním udělají základní pohovor a dále nabízejí spektrum služeb podle svého uvážení, co by mohlo pacientovi pomoci. A součástí tohoto zvažování je i nabízení duchovní péče. Podobně to pak probíhá i na dalších odděleních nemocnice. Tedy ani já, ani kolegyně nemůžeme obejít všechny pacientky a pacienty a představit se jim. Záleží tedy také na tom, jak se nám daří zcitlivovat lékaře, sestry a další pracovníky nemocnice, aby dokázali identifikovat, kdy lidé naše služby potřebují a kdy nikoliv. To souvisí také s tím, jak je vůbec vhodné nabízet kaplana a jak popsat jeho roli. Z mé zkušenosti by bylo možné tuto oblast označit jako evergreen kaplanské služby, který se řeší v odborných článcích, na konferencích, na seminářích. Je to stále velmi nejasné. Většinou to znamená, že je potřeba aplikovat proces opakovaného vysvětlování. Stále, když se jen tak nabídne kaplan, se objeví řada předsudečných představ, např. že kaplan je jen pro věřící, že kaplan chodí za umírajícími udělovat „poslední pomazání“ apod. Tudíž je potřeba vysvětlovat, že duchovní neznamená jenom náboženský. Samozřejmě, náboženské úkony jsou součástí služby, ale rozhodně nejsou jedinou. Současné spektrum víry, spirituality či duchovna je značně široké. V tomto vysvětlování, především směrem ke zdravotníkům, nám velmi pomáhá bio-psycho-socio-spirituální pojetí člověka, které je ve zdravotnictví čím dál více ukotvené a pro zdravotníky srozumitelné

Když mluvíme o pacientkách a pacientech, s jakými potřebami se na Vás tedy obracejí?

Klíčové je, jak si domluvíme zakázku. Samozřejmě to předpokládá, co jsem zmiňoval výše, totiž že velkou část tvoří práce s personálem, aby dovedl chápat, co to ono duchovní je a aby dovedl v rozhovoru s člověkem rozpoznat, že by byl potřeba kaplan. Takže tu zakázku velmi často formuluje personál. Někdy se stane, že si o kaplana řeknou pacienti sami, někdy požádají blízcí. Spolu s pacientem si pak vyjasňujeme, co bude obsahem našeho společného času, což může být od prostého spolubytí s pacientem, přes rozhovor o jakýchkoliv věcech, které jsou pro pacienta důležité, až po otázky duchovní či náboženské a zprostředkování svátostí nebo specifické duchovní služby. Já teď dám stranou ty vyloženě náboženské úkony, jako je četba Písma, modlitba nebo svátosti. Segment nenáboženského duchovního je i tak značně široký. To nejčastější, co se odehrává, je jakási rekapitulace životního příběhu. V nemocnici se mi život smrskne na dva čtvereční metry postele – co jsem, co prožívám, jaké jsou moje zájmy, moje rodina. Najednou je to všechno tady. Pobyt v nemocnici lze navíc vnímat jako určitý disharmonický moment, jako narušení běžného chodu věcí. Něco mi do toho života vstoupí. Nejčastějším tématem našich rozhovorů pak je, kde to vlastně jsem a co to pro můj život znamená. Ty potřeby se vztahují k nutnosti toto formulovat. Popsat a říct si, co jsem byl, co jsem dělal, kde jsem teď a co s tím. Často totiž kvůli nemoci nastává určitá změna. Buď nemohu dál něco dělat, nebo mi to nasvítí určité aspekty dosavadního života. Kromě této oblasti vlastního života se pak objevuje potřeba sdílet a rekapitulovat vztahy – kdo je pro daného pacienta důležitý, kdo je zdrojem důvěry, kde docházelo k nějakým zklamáním. Objevuje se potřeba věnovat se pocitům viny, výčtkám, oblasti odpuštění a smíření. Velkým tématem je oblast naděje, tedy co nese můj život, proč má smysl žít, když se dosavadní jistoty hroutí.

Jak je Vaše víra podstatná i v těchto rozhovorech, které se týkají třeba životního příběhu toho kterého pacienta?

Začnu trochu zešíroka. Já v sobě nemám zcela jasně formulovanou odpověď na otázku, jestli by nemocničního kaplana mohl dělat člověk, který nemá jakýkoli náboženský kontext. Víme ze zahraničí, že takové pokusy jsou a nějak to tedy jde. Ale domnívám se, že ukotvenost kaplana v nějaké náboženské víře, v nějaké tradici mu pomáhá vnitřně tyto věci nést, uchopovat a pojmenovávat, aniž by je druhému člověku musel týmiž slovy popisovat a pojmenovávat. Když ale překládá svoji víru do jazyka, kterým mluví pacient, může se stát, že se pacient může následně opřít i o tuto jeho víru. Nikoliv ve smyslu, že by kaplan dotyčnému víru nějak nutil, podsouval. Spíše v tom slova smyslu, že je víra kotvou, která pomáhá kaplanovi zůstat alespoň základně pevně stát i v náročných situacích a v náročných životních momentech pacientů a pacientek. A o toto se pak mohou pacienti opřít.

Samozřejmě, pokud jsou součástí víry dotyčného pacienta náboženské úkony, pak je to zcela zřejmé a zjevné. Zajímavé to však často bývá v situacích, kdy se pacienti deklarují jako nevěřící. Stává se například, že pacienti pocítují vděk za to, že přežili nemoc nebo nehodu. Chtějí pak poděkovat nejen personálu za péči, ale také, jak někdy říkají, někam výš. A nemají komu a nemají jak. Samozřejmě, že pak nenastoupíme s tím, že já Vám to tedy všechno řeknu, jak to je a komu děkovat můžete. Ale už samotný fakt, že je možné poděkovat a lze děkovat a je zde někdo, s kým by případně bylo možné poděkovat, je často dostačující. Pak je tu také potřeba rituálů. Náboženství disponuje ritualizovaným jednáním a tomu nenáboženskému světu to často chybí. To se projevuje hlavně v situaci smrti a umírání. Kaplan je často vnímán jako ten, kdo to s tou smrtí nějak víc umí a dokáže to téma nějak uchopit a unést. Stejně tak lze říci, že i nenáboženským pacientům je blízké téma požehnání. V těchto případech se snažíme, pokud to chtějí, formulovat potřeby, o kterých oni sami mluvili. Snažíme se vyhybat náboženským klišé, která jsou lidem často nesrozumitelná. To ale vyžaduje velkou situační citlivost a ochotu učit se jazyku člověka, se kterým přicházíme do kontaktu. Je také potřeba se sít s tím, že správná duchovní péče nemá konkrétní kontury. Není tomu totiž tak, že nezaopatřím-li pacienta svátostmi, nejedná se o dostatečnou duchovní péči. Je to duchovní péče!

Stává se pak, že třeba některé opakující se potřeby předáváte dál vedení nemocnice? A pokud ano, jakou s tím máte zkušenost?

Stává. A jsme oba s kolegyní rádi, že můžeme přijít za primáři oddělení i za vedením nemocnice. Nemůžu samozřejmě zabíhat do podrobností, ale čas od času se nám například stávalo, že pozůstalí mluvili o tom, že se nemají kde rozloučit se svým blízkým, když nestihnou ve stanoveném čase dorazit do nemocnice. Tak jsme tu a tam o tématu mluvili, např. na paliativním týmu nebo s vedením nemocnice. Nyní máme v nemocnici speciální místnost určenou pro tato loučení. Občas se také objevovaly stížnosti pacientů na chování některých zaměstnanců nemocnice, např. na nevhodnou komunikaci. Podařilo se nám ve spolupráci s jednou paní primářkou připravit jakési malé školení pro sanitáře, aby i oni zakusili, jak jsou v nemocnici důležití a jak na jejich péči a přístupu záleží. Staráme se s kolegyní také o to, zda se nejen pacientky a pacienti, ale také veškerý personál cítí nějak přijímán, akceptován. Někdy na témata z těchto oblastí narazíme při rozhovorech s pacienty nebo s jejich blízkými. Takže ano, stává a zkušenost s tím máme dobrou.

Mluvili jsme především o pacientkách a pacientech. Mohl bych Vás požádat ještě krátce pohovořit o tom, zda se na Vás obrací i personál?

Ano, i když významně méně. Ale i to se mění. V rámci paliativního týmu, mám pocit, samotná přítomnost kaplana v týmu, na poradách či na supervizích vytváří prostor důvěry. Pak se stává, že především členové paliativního týmu se občas chtějí kaplanovi svěřit. Funguje to však na oné bázi důvěry, že jsme součástí týmu a že se setkáváme. Velmi zřídka se pak stává, že si někdo z personálu vyžádá naši službu vyloženě pro sebe, že by chtěl pohovořit o nějakém aspektu svého života. Také jsme s kolegyní zavedli tzv. Kapkafé, tedy kafe s kaplanem. Scházíme se jednou za měsíc tady v nemocniční kavárně. Je to zcela otevřené, takže kdo tam chce přijít, ten může. Jeden z nás, buď já, nebo kolegyně si připravíme nějaký podnět pro zamyšlení, řekněme takové nízkoprahové duchovní zamyšlení. Přichází tam zhruba deset, patnáct lidí. A pro nás to je známka toho, že duchovní témata jsou v nemocnicích přítomná a je fajn s nimi nějak pracovat.

Chtěl byste něco zdůraznit na závěr?

Myslím si, že je užitečné, a to bych rád adresoval pomáhajícím profesionálům, říci, že třeba v církvi často zaměňujeme téma doprovázení za téma vedení. V nemocnici se mi jasně ukazuje, že doprovázení znamená být s pacientem tam, kde je on, znamená používat jeho jazyk, nikoliv mít vlastní cíl, kam já chci naše setkání dostat nebo dovést. Někdy se totiž stane, že právě v případech, kdy nedošlo na můj zamýšlený scénář toho, co je dobrá práce kaplana v nemocnici, se mi po nějaké době dostalo od pacienta, jeho blízkých či personálu zpětné vazby, že to, co jsem považoval za nějakým způsobem nedostatečné, bylo pro toho pacienta zcela zásadní, důležité, transformativní setkání. Přitom jsem měl pocit, že jsem tam nic neudělal. Takže možná je podstatné uvažovat nad doprovázením jako nad vytvářením prostoru pro pacienta mimo nějaké jasné představy o tom, co vlastně znamená být duchovní.

Děkuji Vám za rozhovor.

Jan Kaňák
koeditor *Caritas et veritas*

Studies Topical

Religion, Migration, and Political Economy in the USA: from Open-doors to Raids and Sanctuaries for Dreamers

Antonio Sánchez-Bayón, Jesús J. Sánchez-Barricarte

DOI: 10.32725/cetv.2025.004

Abstract:

This is a Political Economy review on religion and migration management in the United States of America (USA). This evaluation in US migrants-citizens relations shows the pendulum effect, moving from integration policies (open doors and melting pot agenda) to official persecution (raids and deportations), with a high social opportunity cost. There has been a split between the State and the civil society, producing civil disobedience and sanctuary network across the country (the citizens protect the migrants from the State). Special attention is paid to the development of the Sanctuary Movement, as an ongoing example of the sociocultural upheaval bringing grassroots society into confrontation with powerful elites by promoting resistance and offering help to the needy, even if this results in sanctions. This movement was revitalised after the Great Recession of 2008, but it has also been polarised between those who follow the traditional approach to socio-religious action in the form of peaceful civil disobedience, and those who follow the ideological anti-system and communitarian approach, which causes greater tension for the immigrants themselves

Keywords: religion, migration, dreamers, political economy, demographic economic policies, sanctuary movement, civil disobedience.

Introduction

According to the official history of the *United States of America* (USA), it has now been four centuries since the first European migrants arrived in the USA, in New England, in search of religious liberty and freedom of movement, and also to establish new settlements.¹ The arrival of

¹ Mark Noll, *A History of Christianity in the United States and Canada* (Grand Rapids: W.B. Eerdmans, 1992). Murray N. Rothbard, *Conceived in Liberty* (New Rochelle: Arlington House Publishers, 1975–1979). Antonio Sánchez-Bayón, 'Freedom of religion at large in American Common Law', *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 13/37 (2014): 35-72. EID: 2-s2.0-84893552007. Antonio Sánchez-Bayón, 'Estudio de la idiosincrasia estadounidense desde su Teología política y Ciencias Eclesiásticas', *Estudios Eclesiásticos*, 93/364 (2018): 165-204.

this anniversary highlights the stark difference between then and the current social problems in relation to migration: why do the descendants of the migrants of yesterday reject the migration today? Particularly, why does this happen among *White Anglo-Saxon Protestants* (WASPs)?² The public powers, who should guarantee America's foundational principles (as religious liberty and freedom of movement, included into the Declaration of Independence and in the Bill of Rights), can they violate them? Federal powers and many state powers enforce raids and deportations under the premise of criminal law rather than administrative law. How can diversity be integrated if the former civic *melting pot* model is attacked in favour of community identity policies that aim to promote differences? Defenders and detractors of immigration coincide in rejecting the *melting pot* model and its welfare, without offering a feasible alternative.³ How can the new migrants be integrated in the USA during a deep identity and sociocultural crisis since the *culture wars*?⁴ *Identity politics* has meant that the rights of minorities in the US are promoted more than ever, but they are done so at a moment when these same rights are completely restricted to migrants, leaving them with barely any alternatives for integration into citizenship, which is questioned, and which implies the need to belong to a minority that can shelter them, i.e., one based on ethno-cultural, sexual or gender aspects.⁵ Confronted with this overall confusion, this paper will address one key concept: that of the *Sanctuary Movement*. Though its name evokes a medieval period in Europe (when the persecuted found asylum on sacred ground), in the USA never experienced, it fits quite well within the longstanding American tradition of socio-religious movements, social crusades and civil disobedience.⁶ Depending on how these movements are managed, they could lead to a new *cycle of awakenings and revivals* (CAR) or to a worsening of the polarisation that characterises the current identity crisis.⁷

A starting point for the current problem, it could be the phenomenon of *brain drain* which occurred during the interwar period but also particularly after the *Second War World* (WWII). The social conflict fostered by the hybridisation of the two main communitarian ideologies (socialism and nationalism) had destroyed Europe. Moreover, though it is true that these regimes were defeated, their legitimising intellectual underpinning was not. Because the USA had a strong desire to proclaim itself as the champion of the West, it considered it acceptable to risk attracting the European intelligentsia (close to socialism: *Frankfurt School*, *Annales-Normale School*, etc.), without previously subjecting it to a process of Americanisation: the belief at the time was that this massive inflow into universities, media and think-tanks would help to increase

2 Edward Digby Baltzell, *An American Business Aristocracy* (Philadelphia: Collier Books, 1962). Edward Digby Baltzell, *The Protestant Establishment. Aristocracy & Caste in America* (New York: Random House, 1964). Edward Digby Baltzell, *Puritan Boston and Quaker Philadelphia: Two Protestant Ethics and the Spirit of Class Authority and Leadership* (New York: Free Press, 1979).

3 Melvin Steinfeld, *Crack in the Melting pot. Racism and discrimination in American History* (Beverly Hills: Glencoe Press, 1973). Charles Hirschman, 'America's melting pot policy reconsidered', *Annual Review of Sociology*, 9 (1983): 397-423.

4 Antonio Sánchez-Bayón, 'American identity crisis: attack to American civil religion & trans-Westernness risk', *Cogito*, 11(1): 23-51. Barbara Yarnold, *Religious Wars in the Courts I. The lower federal courts and the US Supreme Court in Religious Freedom cases 1970-1990* (Hintington: Nova Science Publishers, 1999). Barbara Yarnold, *Religious Wars in the Courts II. Who were the litigants in the US Courts, Religious Freedom cases 1970-1990* (Hintington: Nova Science Publishers, 2000).

5 Mark Lilla, *Once and Future Liberal: After Identity Politics* (New York: Harper Co., 2017). Francis Fukuyama. *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018). Antonio Sánchez-Bayón, et al., 'Vindicatio Historia Philosophiae: estudio de caso de los programas culturales estadounidenses'. *Bajo Palabra*, 17 (2017), 457-76. Antonio Sánchez-Bayón, et al., 'Crisis identitaria estadounidense ante su paradoja posmoderna: quiebra de American civil religion y riesgo transoccidental'. *Cauriensia*, 13 (2018): 619-636.

6 Jesús Valero and Antonio Sánchez-Bayón, 'Relaciones de la inmigración hispana con la Iglesia en el área de Washington D.C., Virginia and Maryland', *Rev. Migraciones*, 45(2018): 89-117. Jesús Valero and Antonio Sánchez-Bayón, 'The Hispanic immigration in United States: an analysis of the relationship with the churches, employment and crime', *Papeles de Población*, 27,109 (2021): 225-253, DOI: <http://dx.doi.org/10.22185/24487147.2021.109.27>. Antonio Sanchez-Bayón and Jesús Valero, 'Persecución religiosa y migratoria en la posglobalización: estudio del caso estadounidense y la deconstrucción de sus pilares fundacionales', *Lurralde*, 43 (2020): 61-88.

7 See note 4.

America's scientific-academic capital. It was also believed that this could be used as part of the post-Modern critique of Europe, without realising that this would eventually lead to the deconstruction of the USA itself (*Americanless*, see footnote 4). This has led to the *American postmodern paradox*, which, as part of its process of deconstruction and deepening of its citizens' identity crisis, fosters the violation of the USA's foundational principles, without offering a clear substitute (with the disappearance of the WASP model, what could replace it, and how would this operate?). Meanwhile, one citizens' response has emerged through the *Sanctuary Movement*: a movement against injustice that has a religious origin (into Catholic Church and Evangelical Churches, see later). This is typical of the USA, where socio-religious movements and the crusades associated with them have played a key role in transforming social order throughout history (i.e., the support to emancipation movement by Evangelical Churches).⁸ This movement has experienced a recent revitalisation in the wake of the Great recession of 2008 (so-called the crisis of values: financial and ethical), but it has also been impacted by the cited *American postmodern paradox*, which has caused internal divisions and conflicts (between those very socio-religious groups who centre around peaceful civil disobedience, and who would rather toe the traditional line, and the anti-system and communitarian ideologues, who seek conflict). There is also an externalisation of this conflict: both in migrant communities, by forcing them to choose between citizenship or community; and among the rest of the population, making them choose between helping their equals or violating the existing order.

Methodology

This paper is part of a bigger research agenda, with the support of some publication in other languages.⁹ In this occasion, the current paper is a critical and comparative socio-historical review, with a cross-disciplinary approach (Church-State Studies, Migration Studies, Political Economy, Law & Economics, etc.). The main theoretical framework comes from the School of Chicago (a pioneer in cross-disciplinary studies) and its influence on new disciplines (from the 70s, i.e., *Religion & Geography*, *Religion & Economics*). The aim of this paper is to review the development of the US migrant-citizen relation, and to explain hermeneutic turn: from a common open-doors policy to a divided situation, between public raids and private sanctuaries.

In terms of the current state of research, the attention is focused on native scientific-academic research (only American literature, leaving out foreign research). In particular, the bibliography from the area of Cultural Studies is used, which is intrinsically linked to the influence of religious factors on religious citizen-migrant relations (such is the case, for example, with *Church-State Studies & Migration Studies*). It should also be mentioned that, though traditionally we consider the state of research to be the most recent bibliography (usually published in the last five years and determined by the limits of available knowledge), given the temporal-spatial coordinates and object of this research, and its critical-comparative and revisionist hermeneutic nature, we have concentrated our attention on the most relevant production since the consolidation of Cultural Studies up until globalisation (1990s, at the end of the first cultural wars and the Cold War), determining impact as the number of citations of a given work and its presence in syllabi for courses taught in the aforementioned disciplines and their subjects. The selection of readings

⁸ Aston P. Stokes, *Church and State in the United States* (3 vols., New York: Harper, 1950).

⁹ See note 6. See also Maria Mateus and Antonio Sánchez-Bayón, 'Novas abordagens e fenómenos em estudos de imigração: movimentos religiosos no coração dos Estados Unidos da América', *Journal of Sociology and Theory of Religion*, 8 (2019): 45-82.

which inspire this work fit into three groups: a) School of Chicago (throughout all its generations and heirs, both through primary and secondary sources); b) Sociology of religion and migration (from pioneers such as Emerson and his disciples, the pragmatists James, Dewey, etc., through the mentioned School of Chicago, with all its generations and followers up to its revitalisation during the culture wars since the 1960s by Bellah, Berger, Demerath, etc.; c) Cultural Studies (*Church-State Studies* & *Migration Studies*).

In order to understand the recurring social phenomenon through which US civil society can be mobilised to reclaim the rights of the dispossessed (in this instance, migrants) and/or oppose domestic public policies and regulations considered unfair (putting their own freedom on the line), we must consider various research strands which tend to interweave and overlap.

Political Theology and Cultural Studies: traditional theology was focused on the knowledge of God, but modern or political theology is focused on the organisation and salvation of God's people. In the USA, thanks to modern secularisation and the support of political theology, great advances have been made towards a new *novus ordo seculorum* (this being one of the great national slogans; *The Great Seal*, 1782). This is shaped (much like other national slogans, i.e., *Annuit coeptis*, 'in God we trust'), by social constructs such as *American civil religion* – ACR (which allows the cohabitation of traditional religions but also integrates them under a formula for citizenship which predates the 19th century European concept of nation); *American social Gospel* – ASG (a social evangelism which promotes the concern and betterment of the common good, with crusades to transform American society on its path to progress and wellbeing); and *American Covenant Theology* – ACT (which serves as the base for its social contract and institutional development). This political theology (which inspires other manifestations, such as *American manifest destiny* – AMD or *American self-righteousness* – ASR), it has influenced the USA's development (both domestically and internationally), even inspiring its self-proclamation as the champion of the West (after WWII). Cultural Studies, a discipline that has developed since the end of the 19th century (particularly in *Divinity Schools* and *Arts and Humanities Colleges*), they have provided a historical-comparative perspective, which changed throughout the interwar period, focusing on the study of American singularity and the establishment of its idiosyncrasy (on which the religious factor has had a relevant influence). This concept was maintained until the *culture wars* (1960-80), when *New Cultural Studies* – NCS (which were nurtured by the post war *brain drain*, and did not go through an *Americanisation* process), they took on post-modern veils of confusion and were improved by Federal law and fund (i.e., Ethnic Heritage Studies Act of 1972)¹⁰ and the *affirmative action* funds right up until the appearance of *identity politics*.¹¹ Since then, religion has gone from being a social sphere of relevance (one which facilitated vision, mission and values) to becoming one which is contingent to each community and therefore yet another element of difference and social conflict (there are even NCS which refocus the issue as one of 'racial justice').

Cross-Cultural Studies (Political-Legal-Economic Sociology and Cultural Studies): ever since America's origins there has been a keen interest in social order and its legality (the legitimacy, validity and effectiveness of norms and institutions) as well as in issues relating to values and principles, the common good, and political-legal culture. Because of this the USA has been a pioneer in providing formulas and politico-legal sociological schools: it has been so since the pro-religious liberty and freedom of conscience reformist puritan movement of the pre-colonial

10 Title IX, Sec. 901, S.659 (published in Congressional Record, June 14, 1972), Education Amendments of 1972 to the Elementary and Secondary Education Act of 1965.

11 To promote minorities privileges against the general common rights of the citizens (see footnote 5).

period, represented by Revs. Williams, Penn, etc.; as well as the pro-abolitionist Mennonite and Quaker movements; passing through the 19th century transcendentalist movement and the related acts of civil disobedience, with theologians and proto-sociologists such as Emerson, Thoreau et al.; as well as the Methodist and Quaker movements with their commitment to abolition and suffrage (i.e., Anthony, Stanton, Bloomer); up until more recent movements (in the interwar period) such as *American legal realism* and its social test (i.e., Holmes, Pound, Frank); or civil rights movements and their non-violence resistance (i.e., Rev. T. D. Jemison, Rev. M. Luther King Jr.). But the sociological and legal-humanist tradition is even older amongst Americans: from the first generations of colonial pilgrims and puritans, with their transition from their *Blue Laws* to *Charism* to the *Bill of Rights* (from tolerance to freedom and to the Bill of Rights from the thirteen original colonies), through the political theologians who started the network of American universities (i.e., Rev. Prof. S. Stoddard, grandfather of Edwards, and Revs. Mathers in New England of the 18th century; W. Ames and S. Davies, at Princeton University, in the Middle Provinces of 18th century; G. Whitefield, W. Tennent, S. Johnson and J. Edwards, who promoted the new Ivy League universities, as a proto-Enlightenment of the thirteen colonies, and inspiration for the *First Great Awakening* of the 1730s, etc.) followed by the creators or framers (Franklin, Adams, Jefferson, Paine, et al.) with their *Declaration of Independence* (1776) and *Bill of Rights* (1789), passing through the previously mentioned transcendentalists (led by Revs. Emerson, Whitman, etc.) and their civil disobedience;¹² reaching the recent *civil liberties movements* (during the 1960s for African Americans, in the 1980s for Latin Americans, etc.). In terms of Cultural Studies (much as with political theology), after leaving behind the comparative-historical perspective, there was a refocusing on the idiosyncratic elements of the USA, which led to the tension and polarisation between *Traditional Cultural Studies* – TCS (based on *ethos-logos* and of a consensual nature) and NCS (with a conflictive nature and conceptualised according to *pathos-mythos*). Amongst the latest attempts by TCS to reformulate a legal-political sociology of consensus we must highlight the revival of American exceptionalism from comparative and geopolitical theorists such as Lipset,¹³ Huntington,¹⁴ etc., or cultural analysts such as Almond and Verba,¹⁵ or even economists such as Rothbard¹⁶ or Posner.¹⁷

Other contributions of those approaches, attended in this paper, they are the various constructs to understand and to manage the complex and fickle American social reality: from its *American Awakenings & Revivals theory* (AAR or CAR: cycles of *awakenings & revivals*, see next table) to its proposals of denominationalism (which is essential to understand solidarity and social movements in the USA), ecumenism (to understand cross-confessional initiatives, such as the sanctuary movement), and its ACR (with ASG, AMD, etc.). Amongst the innovators in this area during the mid-20th century it can highlight Blau,¹⁸ Eliade,¹⁹ Mannheim,²⁰ or Stokes;²¹ and amongst its

12 David Thoreau, 'Resistance to Civil Government or Civil Disobedience', in David Thoreau, *Aesthetic Papers* (Boston: Putnam, 1849).

13 Seymour Martin Lipset, *The First New Nation* (New York: Basic Books, 1963). Seymour Martin Lipset, *American exceptionalism. A double-edged sword* (New York: W.W. Norton & Co., 1996).

14 Samuel Huntington, *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* (New York: Simon & Schuster, 2004).

15 Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture* (New York: Sage Publications, 1963).

16 See note 1.

17 Richard Posner, *Economic Analysis of Law* (Boston: Little, Brown & Co., 1973).

18 Joseph Blau, *American Philosophic Address, 1700-1900* (New York: Columbia University Press, 1946). Joseph Blau, *Men and Movements in American Philosophy* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1952).

19 Mircea Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion* (New York: Harper, 1961). Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History* (Princeton: Princeton University Press, 1971). Mircea Eliade, *A History of Religious Ideas* (Chicago: University of Chicago Press, 1978).

20 Karl Mannheim, *Freedom, Power, and Democratic Planning* (New York: Oxford University Press, 1950).

21 See note 8.

defenders during the culture wars it can cite Bell, Bellah, Berger or Bloom.²² Amongst TCS, we must highlight the role of *Church-State Studies* as a pioneer of the American relational model, based on separation by accommodation, as established by the First Amendment (with a guaranteed non-confessional approach: a lower limit or *(non)establishment clause*, and an upper or *free-exercise clause*); without forgetting the famous *wall of separation between Church and State* (based on autonomy and non-interference) which supports the idea of *sanctuary* (from the 19th century *underground railroad* cases that aided slaves escaping to abolitionist states). Amongst the thousands of researchers specialising in this area, it must highlight figures as Stokes (at Yale), Pfeffer (at NYU and Yeshiva University), Dawson, Wood and Davis (at Baylor and MHBUS).

American Awakenings & Revivals theory (AAR) or cycles of awakenings & revivals (CAR)

CAR alludes to the historical pattern of the game of sociocultural interactions (sacred-profane), dynamising national life (those episodes that determine its idiosyncrasy), as well as evidencing a series of social cycles (i.e., expansionist-isolationist), which in turn form a pattern of development (towards supposedly blessed progress). In a schematic way, it is possible to discern at least four great CAR stages:

a) Period of formulation (from the colonies to the nation, 1620-1790): its awakening is the search for an environment of tolerance (and faith necessary for colonisation), in contrast to the wars of European religion. Its revitalisation entails political-religious emancipation from the UK. Hence, the rise of Reformed confessions of Anglicanism (i.e., Episcopalians, Presbyterians), thus allowing a break in all senses with the monarchy – which was the institutional zenith of the State, the Church and their relations. Its crisis culminates in the War of Independence (1776-81) – or the first *stricto sensu* civil war, of patriots (reformed) vs. royalists / loyalists (Anglicans), giving way to trials of confederation and federation.

b) Adaptive implementation period (from the nation to continental hegemony, 1790-1890, with the lapse of secession, 1860-1864): the awakening supposes the adaptation of traditional religions to the needs of the expanding and deepening American environment (i.e., Indian wars, conquest of the west), and its revitalisation entails the identity and sociocultural positioning between the Northerners (liberal Protestants) and the Southerners (Evangelical Protestants) – although in reality it was a clash of collective mentalities and their social actions. In other words, the dialectic between modern Southerners and contemporary Northerners (which, due to an excessive secularisation of Northerners, re-emerges the issue since the 1960s).

c) Period of expansionist implementation (from continental to international hegemony, 1890-1960): its awakening is the proselytising thrust of the American sociocultural model, in messianic terms (based on its overestimation, considering it as a favourite people and tool of God). Its revitalisation is the consolidation of the US geopolitical model, based on leadership (not on traditional imperialism, but on a manifest destiny) and the parameters of the alliance of good (allies) against the axis of evil (enemies) – in this period, Armed conflicts serve to unite Americans even more, strengthening the American way of life or AWL, until the Cold War (1956-1989) occurs, and with it, a series of defeats and bankruptcies (especially in the Southeast Asia, with the support of the American counterculture).

22 Daniel Bell, *The end of the ideology* (New York: Free Press, 1960). Daniel Bell, *The cultural contradictions of capitalism* (New York: Basic Books, 1976). Robert Bellah, *Beyond beliefs: Essays on Religion in a Post-Traditional World* (New York: Harper & Row, 1970). Robert Bellah, *The broken covenant: American Civil Religion in the Time of Trial* (New York: The Seabury Press, 1975). Robert Bellah, *Uncivil Religion: Interreligious Hostility in America* (New York: Crossroad Publishing, 1987). Peter Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* (Garden City: Doubleday, 1967). Peter Berger, *A rumor of angels: Modern society and the rediscovery of the supernatural* (Garden City: Doubleday, 1969). Peter Berger, *Pyramids of Sacrifice: Political Ethics and Social Change* (New York: Basic Books, 1974). Peter Berger, *Facing Up to Modernity: Excursions in Society, Politics and Religion* (New York: Basic Books, 1979). Harold Bloom. *The American religion. The emergence of the Post-Christian Nation* (New York: Simon & Schuster, 1992).

d) Period of evaluation and confusion (1960-onwards, since it is when the culture wars break out, which give rise to the rise of political correctness and other veils of confusion of 1990, and the neo-conservatism of 2000): given the internal malaise after its loss of innocence, the awakening that occurs is dual, again differentiating between the southern mode (interior and neo-Orthodox, by claiming fundamentalism or a return to the foundational origins), and the northern mode (coastal and syncretic, with socio-economic reformulations: neo-pagan, orientalist, etc.). Both awakenings reveal the urgent need for the renewal of the national identity paradigm and its sociocultural model.

Source: own elaboration

The following is an outline of the main US scientific-academic contributions on citizen-migrant relations, with particular focus on religious and economic influence. First, the pioneer School of Chicago (with theories as *marginal man* or *lonely migrant* – not right, because the religious communities support); secondly, the TCS review (with theories on the role of *family migration* and *congregations welcoming*, as it is the case of *Sanctuary Movement*, see later).

1) School of Chicago: a key contribution was the *symbolic interactionism* (from Mead to Blumer, as a new edition of the American pragmatism), which aims to interpret and manage the problems found in complex social realities, particularly those of Human Ecology in thriving Chicago. In 1910 it had a population of over 2 million, with two thirds of them from a migrant background, where communities integrated migrants (this happened particularly with religious communities, both because they were transversal and because national identities were not then as strong or binding). According to symbolic interactionism, behaviours depend on the meanings given to social life objects (symbols), which then vary according to each person's social experience (people select, use and transform symbols, in their interpretative processes and according to their intentions and expectations). So symbols condition communication and social capital, easing the solving of problems and the development of a social imagination (which allows us to understand, systemise and manage a rich social reality according to our vision, mission and values), which then, in turn, transforms social reality (*Thomas' theorem*: the belief that something is real makes it real in its consequences). Therefore, the religious communities were the best suited to study symbolic interactionism (as they have mastered the management of the social-me and the theorem already mentioned above), and as their desires for a better society lead them to spear crusades of social change, influencing both public opinion (through their concerns and narratives) and the institutional agenda (through public policies and regulation). In the School, also, there was a line of criminological studies, which understood that the religious factor was the key for restraining social deviations and achieving greater solidarity. From the first generation of the school, it must cite the *theory of organisation-disorganisation-reorganisation*, which describes the processes that affect generations of migrants (religious factors ease the adaptation process and lay the basis for the theory of *melting pot*). The second generation introduced other elements for social analysis (and therefore migrant-citizen relations), such as racial, sexual/gender or migrant relations, influencing the *social status* and *residence place* (i.e., *concentric zone model*), as well as possible criminality (i.e., *social disorganisation theory*). Adding to this, it no longer conceives of migration as the flux of groups, organised by imposed communities (family and religion), but rather sees it as an individual phenomenon, with a selection of support structures (both legal and illegal): this is the *marginal man* theory.²³ Within the third generation, it must highlight the following contributions

23 Robert Park, 'Human Migration and the Marginal Man', *American Journal of Sociology*, 33 (1928): 881-893. Everett Stonequist, *The Marginal Man. A Study in Personality and Culture Conflict* (New York: Charles Scribner's Sons, 1937). Milton Goldberg, 'A qualification of the marginal man theory', *American Sociological Review*, 6/1 (1941): 52-58.

(with elements of migrant-citizen relations): Anderson and *The Hobo* in 1923; Thrasher and *The Gang* in 1926; Wirth and *The Ghetto* in 1928; Zorbaugh and *The Gold Coast and the Slum* in 1929; Shaw and *The Jackroller* in 1930; Cressey and *The Taxi Dance Hall* in 1932; Fraizer and *The Negro family* in 1932, etc.

2) TCS: it pays attention to one of the oldest disciplines, *Church-State Studies*, and one of the newest, *Migration Studies*.

a) *Church-State Studies* (CSS): there are many remarkable authors and proposals during a century and a half existence, so it is going to mention the contributions made by the post-war renewal generation, because of their re-systematisation of the discipline, conjointly covering various key concepts such as *denominalism/confessionalism* (solidarity and social mobility through religious groups), *Cycles of Awakenings and Revivals* (the appearance of religious groups with social claims, leading to change in elites and institutions), *religious freedom* (as a human right and geopolitical issue), *socio-religious care* (supported by religious groups), etc.

b) *Migration Studies*: despite being a more recent discipline, the volume of scientific-academic work is larger. For this research we have focused on its revision of the *melting pot* theory (at least in its latest version: *American exceptionalism*, see footnote 11), from the perspective of multiculturalism.²⁴ It has also focused on its research on models applied to citizen-migrant relations, particularly the current Sanctuary Movement model. At the same time, however, it divides itself into two currents (which tend to polarisation and confrontation, see later):

- Traditional Sanctuary Movement (TSM): born of the US-Mexican border. In 1982, the US states with the strongest hold were Texas and Arizona (where legal and judicial problems started to arise). Despite Central American travellers meeting the conditions for refugee status according to the 1980 Refugee Act, the Reagan Administration (specifically, the Immigration & Naturalisation Service-INS) did not grant it in first instance (perhaps because of geopolitical interests), leading to the extremes of controversial cases such as *US v. Aguilar* (883 F. 2d 662). TSM responded to the USA's long tradition of the *American Social Gospel*-ASG, as part of its idiosyncrasy (i.e., examining how religion has worked both as social cement and as motor and raising agent). This is studied in TCS, which has considered social transformation crusades, in which the social bases seek to achieve the common good, justice and the improvement of the system through civil disobedience and nonviolent resistance.²⁵
- New Sanctuary Movement (NSM): it is influenced by the concepts presented by NCS²⁶ so it is no longer about spontaneous voluntary movements with a religious conscience which aim for the common good, but rather, there is a leadership made up of professional and well-organised

24 Larry Naylor, *American Culture: Myth and Reality of a Culture of Diversity* (Westport: Bergin & Garvey, 1998). Louis Masur, *The Challenge of American History* (Baltimore: John Hopkins Univ. Press, 1999). Richard Rodriguez, *Brown: The Last Discovery of America* (New York: Penguin Books, 2002).

25 Elizabeth Hull, 'The sanctuary movement: the fight of the cross and the flag', *Migration Today* 13/5 (1985): 6-16. John Godar, 'The Sanctuary Movement: An Analysis of the Legal and Moral Questions Involved', *St. Louis University Legal Journal*, 30 (1986): 1221-1239. Carl Levander, 'En El Nombre De Dios-The Sanctuary Movement: Development and Potential for First Amendment Protection', *West Virginia Law Review*, 89/1 (1986): 191-222. Robert Tomsho, *The American Sanctuary Movement* (Austin: Texas Monthly Press, 1987). Sophie Pirie, 'The Origins of a Political Trial: The Sanctuary Movement and Political Justice', *Yale Journal of Law & the Humanities*, 2 (1990): 381-416. Michele Altemus, 'The Sanctuary Movement', *Whittier Law Review*, 9 (1988): 683-721.

26 Pierrette Hondagneu-Sotelo, *Religion and Social Justice for Immigrants* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2007). Miguel Caminero-Santagelo, 'Responding to the Human Costs of US Immigration Policy: No More Deaths and the New Sanctuary Movement', *Latino Studies*, 7 (2009): 112-122. Jacqueline Hagan, Nestor Rodriguez, and Brianna Castro, 'Social effects of Mass Deportations by the United States Government: 2000-2010', *Ethnic and Racial Studies*, 34 (2010): 1374-1391, <https://doi.org/10.1080/01419870.2011.575233>. Kara Wild, 'The New Sanctuary Movement: when moral mission means breaking the Law, and the consequences for churches and illegal immigrants', *Santa Clara Law Review*, 50 (2010): 981-1015. Lev Meiowitz, *A Jewish Guide to the New Sanctuary Movement* (New York: T'ruah, 2017).

activists, with new slogans (i.e., social and racial justice, moral indignation) that emphasise differences and conflict and carry certain contradictions (i.e., the fight for pacifism), as well as with innovative approaches and revolutionary subjects (i.e., Muslims, women, the environment, the media). A proof of this change is the manifesto for a Global Sanctuary Movement or Sanctuary Planet (based on a network of coalition networks), promoted by the interuniversity project Society and Space (led by the University of Washington).

Combining all of the above, after a critical historical-comparative and hermeneutic revision, this paper offers a holistic study of migrant-citizen relations which clarifies the following: what the main cycles of socio-religious awakenings and revivals have been. These have allowed for the reception and integration of different waves of migration, thanks to the solidarity and mobility fostered by religious movements (with their settlements, crusades, etc.), and given the concern and influence of the institutional agenda and its regulation and policies (i.e., openness and the American dream, WASP preference, restriction of quotas for non-WASPs). It is important to examine why these typifying models for migrant-citizen relations have changed over time and whether the blurring of religious factors has had something to do with it (i.e., the fall of migration by religious communities in favour of the migration of the marginal man). Also, why there has been a divergence between social demands and institutional responses by the power elites in the model of migrant-citizen relations up until the current model. On the one hand, we find an official model of persecution and deportation within the framework of public *identity politics* policies (which over-represent minorities), and on the other hand we find the protest network-sanctuary unofficial model. At the same time, because of the division within this model (TSM vs NSM), and analysing its network (i.e., organisation, speeches, actions), we hope to diagnose and predict which faction will end up as dominant (depending largely on the support provided by Cultural Studies, also divided between TCS – pro TSM vs NCS – pro NSM), and through this to resolve the postmodern American paradox (linked, amongst other aspects, to the identity crisis, the decline of WASPs and the lack of a clear replacement). If TSM-TCS ends up dominating, it is possible that a fifth cycle of awakening and revival will occur, in which religion once again will become a key element for social transformation and migration becomes a key social element. If, however, NSM-NCS ends up dominating, it is possible we will have another intense social conflict (as happens every three or four generations, i.e., the War of Independence, the Civil War, the Hispano-American War, the First World War).²⁷

This is, in essence, the aims to study the fate of the USA according to its citizen-migrant relations, and with the connecting thread of religion, which is one of the most important elements causing social tension and one of the least covered (at least, if compared to other classic differentiated cleavages, such as rural-urban, Church-State, employer-employee distinctions, etc.).²⁸

Results

In Law, even more than in any other technical or professional language, it is crucial to use the relevant terminology with rigour and precision. For this reason, there is an examination of socio-religious activism, its development and its cost, in the relations between migration

27 Neil Howe and William Strauss, *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069* (New York: William Morrow & Co., 1991). Neil Howe and William Strauss, *13th Gen: Abort, Retry, Ignore, Fail?* (New York: Vintage Books, 1993). Neil Howe and William Strauss, *The Fourth Turning: What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny* (New York: Broadway Books, 1997).

28 Seymour Lipset and Stein Rokkan. *Party systems and voter alignments* (New York: Free Press, 1967).

and citizenship in the USA, it is essential to understand the legal basis for this institution. A ‘sanctuary’ means both the religious building where the pilgrim and/or persecuted individual can take refuge, the charitable practice of safeguarding and granting safe conduct, and the medieval legal institution that forms the basis for the law of asylum. This is the result of a merger between Roman/Canon Law (*asylum*), and Germanic Law (*shrine or sanctuary/hörgr or altar*), which survived in vestigial form in Anglo-American Common Law (*grith or refuge*), until it was revived in modern times by socio-religious movements in the USA with their practices of civil disobedience and non-violent resistance in the course of their campaigns for social justice. In this way, in US culture at the dawn of post-globalisation (started with the Great Recession of 2008 – so-called the value crisis),²⁹ a pre-modern concept of seeking protection through the sacred has been combined with post-modern information technology and social networks to revitalise modern citizens committed to civil liberties (through means of organisation under the auspices of social movement that do not seek power in itself, but rather aim to improve the system (hence their CAR, see below, rectifying injustices through campaigns aimed at transforming society).

This study focuses on the revitalisation of the *Sanctuary Movement* (SM). This is an inter-confessional initiative in US civil society that arose in the 1980s (with the growing movement pursuing civil liberties for the Hispanic population) and was reactivated after the crisis in values in 2008. It is a way of offering refuge to persecuted immigrants in the USA, through a network of over a thousand organisations throughout the country. It can be seen as a further case of *heteropraxis* (a heterogeneous religiosity oriented towards action that is promoted through grass roots communities as a way of exercising their social evangelism), in consonance with the long US tradition of CAR to promote the common good and social justice through non-violent civil resistance to transform the social order. Its main objectives and campaigns are set forth here (these are now usually conducted through internet and social networks), taking into account the risks and responsibilities taken on by the people who form part of the movement, the administrative sanctions imposed on the organisation, and the detention of around fifty members (around one third of whom are ministers of religion).

In the Western religious tradition (which has deeply influenced political theology in the USA), there are many passages in the *Scripture*, that not only recognise the status of *sanctuary*, but also promote it as one of the practical imperatives or works of charity. In the Western secular tradition, there has also been broad recognition of this institution (partly within the framework of Church-State relations), through which different jurisdictions were understood to exist in the different spheres: if someone was persecuted by civil justice and took refuge in a church or monastery (this rule was later extended to cover universities), he/she could ask for sanctuary and thus come under church jurisdiction. Various traditions have taken root in the USA, acquiring ‘American’ character, which became important in the great crusades to transform American society over the centuries:

a) Foundational Period (CAR1: 1620-1791): *sanctuary* was used to refer to each new colony of dissidents founded on the frontier to offer protection to people who were persecuted (see Rev. R. Williams in Rhode Island, Rev. W. Penn in Pennsylvania); these were the distant ancestors of the

29 See footnotes 4 and 6. Also, the current General Secretary of the United Nations, the socialist A. Guterres, regarding the lock-down occasion in response to COVID-19, talked about ‘deglobalization’. Philipp Bagus, Jose Peña-Ramos, and Antonio Sánchez-Bayón, ‘Capitalism, COVID-19 and lockdowns’, *Business Ethics, the Environment & Responsibility-BEER*, 32: 41-51, <https://doi.org/10.1111/beer.12431>. Philipp Bagus, Jose Peña-Ramos, and Antonio Sánchez-Bayón, ‘COVID-19 and the Political Economy of Mass Hysteria’, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18 (2021): 1376, <https://doi.org/10.3390/ijerph18041376>. Antonio Sánchez-Bayón, Esther González-Arnedo, and Ángel Andreu-Escario, ‘Spanish Healthcare Sector Management in the COVID-19 Crisis Under the Perspective of Austrian Economics and New-Institutional Economics’, *Frontiers in Public Health* 10 (2022), 801525, doi: 10.3389/fpubh.2022.801525.

later sanctuary-towns.

b) Re-foundational Period (CAR2: 1820-1880): *sanctuary* was the abolitionist network (*underground railroad*) that took in runaway slaves; women's role in this was such that it also served to promote the suffragist cause (the Beecher).

c) Hegemonic Period (CAR3: 1890-1950): *sanctuary* was any socio-religious centre that provided healthcare and other services to the community (i.e., education, healthcare, accommodation, and support in cases of addiction).

d) Period of Decline (CAR4: 1960-90): *sanctuary* could be from any of the socio-religious centre mentioned, or even sanctuary towns or campuses (e.g., against conscription for the wars in South-East Asia, particularly Vietnam); it is in CAR4 that the SM proper came about, to give asylum to immigrants from Central America who were fleeing wars and dictatorships in their own countries (particularly, those coming from El Salvador, Guatemala and Honduras).

At present, with the revitalisation and reformulation of the SM, it is not clear yet if it is part of the fifth CAR or a major social conflict that will transform the USA (Howe & Strauss, 1991, 1993, 1997). What is clear is that the SM is experiencing a boom, in reaction to the Trump Administration (compared with his predecessors), since his policies against undocumented migrants (particularly Hispanic Catholic migration),³⁰ are perceived to be even more unjust (because the 'wall' in the border with Mexico). The reaction of the civil society is the opposite: against the raids, there are many examples of sanctuary protection (i.e., a Hispanic migrant with leukaemia in *Shadow Rock United Church of Christ* in Phoenix, in February 2018, a Mexican in the *Methodist Church* of Philadelphia in October 2017, a migrant from El Salvador in the *First Unitarian Church* in Austin in September 2017, a Guatemalan woman in the *Pentecostal Church of God* in New Haven in August 2017, etc.). With Biden Administration, there is expectation for changes in public policies, but it is not clear yet.

There is now a development evaluation and a diagnosis and prognosis of SM. The movement began on the border with Mexico, and in 1982 it was most widespread in Texas and Arizona (where legal problems and lawsuits soon arose). It turned out that the fugitives from Central America, despite fulfilling all the conditions to be declared refugees (in accordance with the federal *Refugee Act of 1980*), the Reagan administration (through its agency the *Immigration & Naturalisation Service* – INS) did not initially accept this (perhaps because of geopolitical interests in the region), and polemical legal cases were heard such as *United States v. Aguilar* (883 F. 2d 662). In 1982, INS agents infiltrated the SM (*operation sojourner*), resulting in 71 criminal and administrative charges against 16 people (3 nuns, 2 priests, 1 pastor and volunteers in various congregations), as well as the arrest of 53 Central Americans accused of collaborating with the network throughout the country (in Phoenix, Seattle, Tucson, Philadelphia and Rochester). The trial was held in 1985, under conditions that were unfavourable to the defence: the use of terms like 'refugee', 'murder', 'torture' or 'enforced disappearance' was forbidden, and the use of the international regulation ratified by the USA and its Federal Law of 1980 was also refused; in the end, only 8 of the defendants were convicted, on 18 charges. As a result of the popular indignation throughout the trial, the SM grew exponentially, beyond the religious movements, spreading to the whole of civil society, with the addition of new categories such as *sanctuary city* or *sanctuary campus*, as well as other protected groups (i.e., *boat people*) and causes (i.e., pacifism and non-intervention in Latin America). Although it took over a decade to change the regulations and public policies, the cultural battle had been won, and the movement now had support in the form of public opinion. There

30 See footnotes 6 and 9.

was now popular sympathy for the cause and backing for the *Dreamers* (as the Central Americans sheltered by the civil rights movement came to be known, in allusion to American Dream – AD). From the original SM (in the early 1980s), with its calls to civil disobedience and to aid the needy, as was the case in the Catholic Diocese of Tucson and the Presbyterian and Unitarian congregations of the area (which, like many others, had been infiltrated by the INS, and whose members were to pay a high price before proving the injustice of the system and bringing about change), by the late 1980s there was already a sound network of collaboration with over 500 organisations across the country (Tucson, Phoenix, El Paso, San Antonio, San Diego, Los Angeles, Las Cruces, Chicago, Boston, New York, Washington DC, etc.). Their activities extended to providing lodging, providing medical attention, teaching English, providing transport in private vehicles, helping people to obtain employment, and so on. In the early 1990s, with the advent of globalisation, not only did the situation for regulating asylum for refugees improve, but there was also a certain openness to immigration (at least, since new means of entry became possible, such as by air), and the USA even became a place of transit for entry into Canada, where the SM also gained ground. During this boom period (the happy 1990s), the SM dispersed somewhat, as it seemed that the desired social change had been achieved. However, in the 2000s this situation was reversed: after 9/11 and the recession, the regulation of immigration again became a hot issue, with an increase in restrictions and the start of large-scale deportations. At the same time, in Central America, the conditions were again ripe for a new migratory wave. This time, it was inspired by denominationalism (related to the pull effect of the *Dreamers*' success story),³¹ and appealed to young people with dismal prospects in their countries of origin. In the years running up to the crisis of 2008, the multinationals were cutting back in Central America (with massive redundancies for unqualified workers and the closure of many subsidiaries), at the same time as corruption and violence were coming to the fore and populist regimes were again taking control (i.e., the return of Ortega and 'Sandinista regimen' – with the motto: 'Catholicism, socialism and solidarity' – in Nicaragua in 2006, which has lasted until today, dragging the GDP down to one third of its former value and situating the country among the poorest three in Latin America, next to Honduras and El Salvador, according to data from BIRD, CEPAL and the World Bank, without mentioning the massive failures in Haiti and Venezuela). Under the contradictory Obama Administration (with the highest indices of deportations (over 400,000 cases per year from 2011 to 2015), and ICE – formerly INS – carrying out large number of raids, at the same time as regulations were approved such as DACA, DAPA and the Executive Action restricting police action, or state legislation was criticised (see *Arizona's SB 1070: Support Our Law Enforcement and Safe Neighbourhoods Act of 2010* – described as a *hate law*), the movement was re-launched under the name of the *New Sanctuary Movement* (NSM). From the SM to the NSM there were many changes (not just the name, but also the stance towards various issues, actions, etc.), because the social reality itself had changed, with its public policies and regulations. Then, with the Trump Administration (from late 2016, even before he took possession), there was a U-turn on migration issues: restrictions on police action were overturned (particularly concerning raids and deportations), new policies were enforced limiting immigration and refusing refugee status to people who had fled from violence

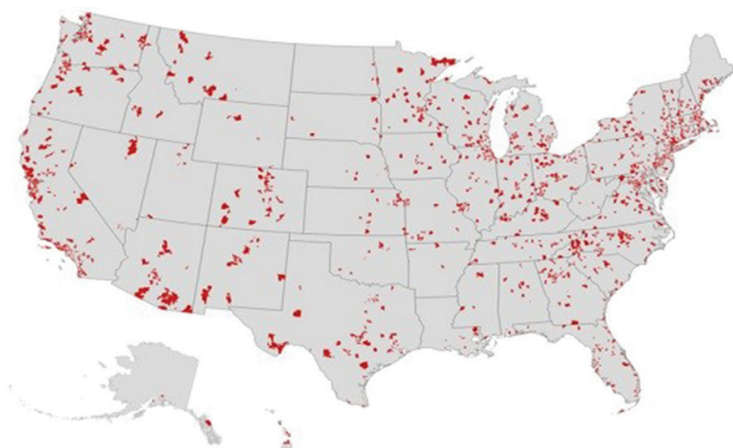
31 In the 1980s, 'Dreamers' was the nickname for the migrants from Central America who left their countries because of violence and poverty. The Reagan Administration passed a moratorium for the Dreamers and the Immigration Reform and Control Act of 1986, offering the chance to apply for permanent resident status (but not many Dreamers applied). In 2001, the process for DREAM Act (Development, Relief, and Education for Alien Minors Act) started. It would suppose temporary protected status for migrants (another chance for the Dreamers), but in the last 20 years there has been more than eleven legislative proposals. In 2021, there were two projects more for Dreamers: a) Dream Act of 2021-S. 264; b) Dream and Promise Act of 2021-H.R. 6.

or persecution in their countries of origin (for example, Syrians fleeing from persecution).

The NSM, from its re-launch onwards, was no longer one social movement among many, but developed into a network of digitally integrated coalition networks. This network included the following organisations that descended from the original SM: Austin Sanctuary Network, Boston NSM, SLC Sanctuary Network, Colorado Springs Sanctuary Coalition, Metro Denver Sanctuary Coalition, Columbia County Sanctuary Coalition, IMIrJ, Interfaith Movement of Human Integrity, NSM New York, NSM Philadelphia, and others. But it also included new groupings: a) migration activists, such as Mijente, #Not1More Deportation, Cosecha, United We Dream, National Day Labor Organizing Network, Fair Immigration, etc.; b) Muslim *organisations*, such as MPower Change, Muslims for Social Justice, CAIR, Shoulder to Shoulder, etc.; c) racial justice groups: Black Lives Matter, Showing Up for Racial Justice, etc.; and d) organisations providing legal support, i.e., UUA, UUSC and UUCSJ, ACLU, The National Lawyers Guild, etc. This came to constitute a collective movement taking in around one thousand organisations, hundreds of platforms and channels, and thousands of collaborators, in which people did not merely share support for a cause, but became equipped to bring about social change.

In a comparison in the development of SM: is there continuity between TSM and NSM or there are many mutations? TSM emerged from the long-standing American tradition of American Social Gospel – ASG (a reflection of American idiosyncrasy and studied as such by the TCS), with its campaigns for social transformation, promoted at grass roots level in favour of the common good, justice and improving the system, by means of civil disobedience and non-violent resistance (see footnote 23). By contrast, the NSM is influenced by the assumptions of the NCS (see footnote 24): this is no longer a spontaneous movement undertaken by volunteers with a religious consciousness seeking the common good. Instead, there are professional, well-organised activists who provide leadership under new slogans (such as social and racial justice or moral indignation) – exalting difference and conflict, and thereby falling into certain contradictions, such as the ‘struggle’ for pacifism, as well as innovative ideas and revolutionary subjects (i.e., Muslims, women, the environment, the media). Proof of this change is the manifesto for a *global sanctuary movement*, or *Sanctuary Planet* (based on a network of coalitions), driven by the inter-university project *Society and Space* (led by the *University of Washington*).

Sanctuary Movement Network (churches and religious/social centres).

Sources: Church World Service & Groundswell, 2017.

Discussion

The comparison between TSM and NSM is very complex, for this reason, in this paper is just paid attention to the changes resulting from the use of IT in the NSM's actions, from its platforms and channels to the campaigns and some instances where these were successful. The NSM activists are highly competent, no longer reactive volunteers but rather proactive leaders: they receive training via internet (i.e., *webinars, instructional clips, downloadable toolkits & reports*), to run social networks and channels (i.e., Facebook, Twitter, Whatsapp), taking advantages of tools and communities (i.e., Groundswell, Actionnetwork, BitLy), and open-source software (i.e., *Gmail, Dropbox*), so that they are constantly connected, and can organise actions and events at any moment (i.e., concentrations, vigils, press releases), receiving ample publicity and spreading the word through blogs and newsletters, as well as receiving legal advice in real time (from ACLU, UUA, or The National Lawyers Guild). Among the many resources of the NSM, to coordinate their communication and events, specific webpages and networks are important, such as National Sanctuary Movement, Sanctuary Coalition and Sanctuary-not-deportation. These websites bring together the main documents and resources needed, as well as advice on organising events, communicating with the public, giving press conferences, etc.

At the same time, the audio-visual resources provided by the NSM are very rich and varied, especially those that tell the stories of migrants who have been given sanctuary. These are examples of limbic/emotional communication, since they not only provide statistics, but also tell the stories of people and their families that people can identify with, as well as stories that can be shared in order to call for action. Many cases of NSM campaigns are to be found in various platforms (i.e., New Sanctuary Coalition, Sanctuary not Deportation, National Sanctuary Movement, see figure), which shed light on the way the NSM manages its resources and social networks to achieve support with a view to putting an end to raids and deportations.

To make a diagnosis with the basis of this paper, it is necessary to remember the changes with the globalisation and the paradigm shift: there is a transition from an old World dominated by the nation-State to one new that is intensely interconnected. This need for balance and reformulation holds for all countries, particularly those that are most exposed, such as the hegemonic powers like the USA, which proclaimed itself the leader of the West after WWII. This explains its identity crisis, which not only affects its own citizens, but also influences the relations between citizens and migration. If to all this we add the attacks on the foundations of its principles of integration during the culture wars (from the *baby-boomers* onwards), the current confusion is hardly surprising – this can no longer be approached in terms of logos or rational-technical notions, but rather in terms of pathos or shared feelings. The result is the post-modern United States paradox, which has not only deepened the American identity crisis, but has also given rise to new violations of the country's foundational principles, as we have seen above.

Conclusion

According to the explanations in this review, one possible solution to the sociocultural problem that this poses emerges from the *sanctuary movement*. This movement emerged from the US tradition of helping one's neighbour and fighting for social justice, and has been led through the social and religious movements that have given rise to four major CAR. In its origins, the *sanctuary movement* could have been regarded as bearing the seeds of a potential fifth CAR, but after its revitalisation (in the wake of the 2008 crisis of values) it became affected by the

post-modern American paradox, giving rise to division and conflict: on the one hand, the TSM (the original way, following the US tradition of social crusades to improve the system), led by volunteers offering socio-religious support and responding to unjust migration by peaceful civil disobedience; and on the other, the NSM (following the turn that things took elsewhere in the 20th century, with neo- or post-Marxist undertones), with professional activists leading the social protest, characterised by aspects of woke thought (political correctness and inclusive language, a gender perspective), which is no longer necessarily related to religious movements, at least not Judeo-Christian ones.

For these reasons, depending on which side emerges as victorious from this struggle (for identity and collective mentality, the social imaginary and symbolic capital, etc., in short for the *American (social) Gospel* or 'spirit' of the USA), we might be witnessing the start of a new CAR, or of a new social conflict (resulting from the end of the generational cycle: War of Independence, Civil War, etc.). What does appear clear (in the case of the sanctuary movement), is that it is going through a new period of reformulation alongside other social movements, with its call for *civil liberties* (social action, civil disobedience, conscientious objection, judicial activism, etc.). Nonetheless, it is somewhat doubtful (because of the division mentioned above), if this is only a *revival* of the call for more rights for Hispanics (as in the 1980s, in the case of the Central American *Dreamers* whose descendants still influence migration policies today), or if this is another manifestation (not a movement seeking the extension of rights, but one of social confrontation: from the NCS and its deconstruction, it is driven under slogans reflecting the gender perspective, i.e., *Latinex* is a neologism of inclusive language, for Latinos and Latinas, which paradoxically divides those affected – if you accept the condition of Latinex is because you support the NCS view to confront with the system). Moreover, even if we accept that this is a further renewal of a civil liberties movement in the post-Judeo-Christian mode, with recognition of rights for migrant Muslim communities (like those stemming from the Arab Spring in 2010 and particularly the Syrian humanitarian crisis), this social action places a greater emphasis on the exaltation of difference (demanding privileges, not common rights) and the deconstruction of the foundations of civic integration (by denying the sacred US tradition and its civil religion or CAR). The issue continues to develop, without a clear objective, towards an improvement in citizen-migrant relations, since the migratory communities are in tension (within themselves and with each other), and so are the social bases and elites of the USA. This is where the situation currently stands, but it is important for all of us to follow the post-modern American paradox and its risk of trans-Westernness with the utmost interest (according to Huntington, Lilla, Fukuyama, etc.).

As a corollary, this kind of persecution policies for migrant-citizen relations in the USA, they have a high social opportunity cost, because this country was founded by migrants and it needs migrants (they are workers and entrepreneurs who bring new human capital, according to Friedman or Becker). The persecution, raids and deportation policies, they have a major social cost in the federal budgets (i.e., Trump Administration had to declare the federal lockdown in 2017 and to stop the project of the border wall construction). Other cost is about the regularisation of the Dreamers, because they could be around 1.4 million new jobs, more tax payments and an increase of consume. At the same time, there is a social cost, because there is a great fracture between the elites (with this kind of policies) and the civil society, which supports the sanctuaries across the country. It is necessary to apply the Public Choice theory (Buchanan, Tullock, Brennan, etc.) for this topic, to review the role of the Public Sector and the Public Finance. Future research lines will pay attention to the DREAM Act evolution and the COVID-19 impact in this topic.

Acknowledgments: research supported by Grupo de investigación consolidado para el Estudio y seguimiento del ciclo económico de la Universidad Rey Juan Carlos (GESCE-URJC), Grupo de Innovación Docente consolidado en Tecnologías de la información y comunicación y tecnologías del aprendizaje y conocimiento para la mejora de los estudios de ciencias de la economía y de la empresa (GID-TICTAC CCEESS-URJC), Grupo de investigación de alto rendimiento sobre Circularidad, Sostenibilidad, Innovación y Talento de la Universidad Rey Juan Carlos (CIR-SIT-URJC), Grupo de Innovación Docente consolidado para la Incorporación de los ODS en la Experiencia de Aprendizaje en Economía (GID-ODS EAE), CIELO ESIC Business & Marketing School, Centro de Doctorado Hazlitt-UFM and TRANS-REAL LAB-UVA.

Contact

Prof. Applied Economics, Antonio Sánchez-Bayón, Ph.D.

Universidad Rey Juan Carlos
Faculty of Economics & Business Sciences School
Paseo de Artilleros s/n, Madrid, Spain
antonio.sbayon@urjc.es

Prof. Social Analysis, Jesús J. Sánchez-Barricarte, Ph.D.

Universidad Carlos III
Faculty of Political & Social Sciences
Paseo de la universidad s/n, Getafe, Spain
jjsanche@polsoc.uc3m.es

Kultura organizací, které poskytují sociální služby

Veronika Kudrličková, Jitka Vacková, Radka Prokešová,
Klaudie Němečková¹

DOI: 10.32725/cetv.2025.005

Abstrakt

Nastavením fungující kultury v organizacích poskytujících sociální služby, kterou si vytváří každá organizace sama, může docházet k předcházení nežádoucích patologických jevů na pracovišti, jež mohou narušovat vztahy mezi zaměstnanci a ovlivnit chod celé organizace. Hlavním cílem výzkumu bylo vyhodnotit dimenze organizační kultury s využitím standardizovaného dotazníku dle Kollárika² v organizacích poskytujících sociální služby. Dalšími cíli bylo zjistit, zda se na pracovišti objevují konflikty v souvislosti s organizační kulturou daného pracoviště a jaká jsou očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků na konkrétním pracovišti. K výzkumu byla využita smíšená strategie („mixed strategy“) pomocí schématu QUAN-qual (The QUAN-Qual Model). Kvantitativní výzkum byl realizován s využitím standardizovaného dotazníku pro diagnostiku sociální atmosféry prof. PhDr. Teodora Kollárika, DrSc., pro doplnění informací byla využita výzkumná strategie kvalitativní ve formě rozhovoru. Výsledky výzkumu ukazují, že hodnocení spokojenosti pracovníků má pozitivní vliv na jejich spokojenost a celková spokojenost s organizační kulturou je hodnocena pozitivně. Získané informace přinášejí pohled na hodnocení dimenzí ovlivňující kulturu organizace a taktéž pohled manažerů organizací o představách nově nastupujících pracovníků.

Klíčová slova: hodnoty a normy chování; organizační kultura; sociální práce; styl vedení

1. Úvod

Základní teoretická východiska organizační kultury

Organizace sociálních služeb jsou organizace, které poskytují různé druhy služeb pro lidi, kteří potřebují podporu v oblasti zdraví, vzdělání, práce, péče a dalších oblastech. Tyto organizace se obvykle zaměřují na pomoc lidem v různých životních situacích. Organizace sociálních služeb se mohou lišit v mnoha různých aspektech, jako jsou rozsah poskytovaných služeb, velikost organizace, zaměstnanci, financování. Některé organizace jsou malé neziskové organizace, zatímco jiné

¹ Tento článek vznikl za finanční podpory Grantové agentury Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (GA JU 052/2019/S).

² Teodor Kollárik, *Sociálna psychológia + psychológia práce = sociálna psychológia práca?* (Bratislava: Univerzita Komenského, 2011).

jsou velké komerční společnosti. Kultura organizací sociálních služeb může být ovlivněna mnoha faktory a klíčovou roli pro úspěch organizace zastává diagnostika a transformace organizační kultury, aby byla zajištěna co nejkvalitnější péče pro klienty s co největší efektivitou³. Organizace sociálních služeb může mít různé typy organizační kultury, v závislosti na mnoha faktorech, jako jsou například velikost organizace, cíle, hodnoty, zaměstnanci a další aspekty. Anderson a kol.⁴ dále uvádějí, že u organizací sociálních služeb orientovaných na náhradní péči může být organizační kultura zaměřena na bezpečnost a ochranu dětí, na budování silných vztahů mezi dětmi a náhradními rodiči. Cameron a Quinn⁵ zmiňují, že v organizacích, jejichž cílovou skupinou jsou senioři, může být organizační kultura zaměřena na podporu a respektování seniorů, vytváření podmínek pro aktivní a smysluplný život seniorů a na poskytování kvalitní a přátelské péče. Vývoj organizační kultury se dle Lukášové⁶ a Scheina a Scheina⁷ začal vyvíjet zejména v 60. a 70. letech 20. století, převážně jako odezva na narůstající zkušenosti organizací. Organizační kultura je vnímána různými pohledy, přesto se většina autorů shoduje, že organizační kultura a její dodržování je důležitý prvek zdravého fungování organizační struktury, který vede k motivaci zaměstnanců a rozvoji dané organizace.

Bosnjak a kol.⁸ definují organizační kulturu jako specifický systém hodnot, přesvědčení a norem určující chování zaměstnanců, vždy dle dané organizace. S tímto tvrzením se shodují Kabul a kol.⁹, kteří vnímají organizační kulturu jako jeden z klíčů k úspěchu organizace při dosahování cílů. Autoři dále uvádějí, že jednotlivé prvky organizační kultury (hodnoty, styl vedení, vize, poslání, normy, důvěra a porozumění) spolu s efektivně zvolenou strategií tvoří důležitý aspekt konkurenceschopnosti organizace. Dle Lukášové¹⁰ je pro utváření fungující kultury důležitý styl vedení manažera organizace, jeho aktivní zájem při stanovení a kontrole pravidel či nařízení, která by se měla dodržovat. Ovšem při nedodržování takto nastavené kultury může dle Druckera¹¹ dojít k narušení fungování kooperace mezi zaměstnanci, jejich vzájemných vztahů a funkčnosti celé organizace. Šmídová¹² popisuje organizační kulturu v sociálních službách jako soubor společenských hodnot, zvyklostí a představ, které ovlivňují chování pracovníků a vztahy mezi zaměstnanci a uživateli služeb. Organizační kultura má podle autorky vliv na kvalitu poskytovaných služeb a spokojenost zaměstnanců i uživatelů. Autorčiny úvahy se zaměřují na faktory ovlivňující kulturu v sociálních službách a na to, jak by měla podporovat bezpečnost, respekt a lidskou důstojnost uživatelů. Zvolená a fungující kultura se odráží na efektivitě zaměstnanců a jejich motivaci vykonávat svou profesi. Výhodou silné organizační struktury je dle Lukášové¹³ harmonie na pracovišti ve smyslu vnímání a myšlení zaměstnanců, což usnadňuje komunikaci

3 Zuzana Havrdová, Olga Šmídová, Jiří Šafr, Ivana Štegmannová a kol., *Organizační kultura v sociálních službách jako předmět výzkumu* (Praha: FHS UK, 2011).

4 Ruth A. Anderson, L. Michele Issel, and Richard R. McDaniel, 'Nursing Homes as Complex Adaptive Systems: Relationship between Management Practice and Resident Outcomes', *Nursing Research* 52, č. 1 (2003), <https://doi.org/10.1097/00006199-200301000-00003>.

5 Kim S. Cameron, and Robert E. Quinn, *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework* (Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2011).

6 Růžena Lukášová, *Organizační kultura a její změna* (Praha: Grada, 2010).

7 Edgar H. Schein, and Peter A. Schein, *Humble Leadership: The Power of Relationships, Openness, and Trust* (Oakland: Berrett-Koehler Publishers, 2018).

8 Lidia Lesko Bosnjak, Katerina Malić Bandur, and Milera Mabic, 'Characteristics of Organizational Culture on Faculties of Social Sciences and Humanities – Case of the University of Mostar', *DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting* 4, č. 1 (2019).

9 Eka Rakhmat Kabul, Mulyana Mulyana, and Nandan Limakrisna, 'The Study of Organization Culture and Leadership: Improving Performance', *Dinasti International Journal of Digital Business Management* 2, č. 6 (2021), <https://doi.org/10.31933/dijdbm.v2i6.1003>.

10 Lukášová, *Organizační kultura a její změna*.

11 Peter Drucker, *Classic Drucker: Essential Wisdom of Peter Drucker from the Pages of Harvard Business Review* (Boston: Harvard Business Press, 2006).

12 Olga Šmídová, *Organizační kultura v sociálních službách jako předmět výzkumu* (Praha: FHS UK, 2011).

13 Lukášová, *Organizační kultura a její změna*.

mezi nimi a zamezuje vzniku konfliktů. Fuller¹⁴ označuje organizační kulturu za základ pro růst a rozvoj moderních organizací, který vede k účinnému fungování a úspěchu společnosti. Kultura organizace je Bedrnovou¹⁵ vnímána jako postoj zaměstnanců ke své roli v zaměstnání, v souvislosti s jejich kompletním pohledem na jejich životy.

Pro nastavení organizační kultury v organizaci je potřeba znát její prvky, které společně vytvářejí důvěrný, motivující prostor pro zaměstnance. Struktura organizační kultury je mnohdy zobrazována pomocí modelů (Edgara H. Scheina, Fonse Trompenaarse a Charlese Hampden-Turnera, Geerta Hofstedeho a Helene Spencer-Oatey), které se skládají z různých prvků organizační kultury. Mezi společné prvky těchto nejznámějších modelů řadíme:

Artefakty, které Cejthamr¹⁶ a Hofstede a kol.¹⁷ považují za nejvíce viditelné elementy organizační kultury (jazyk, zázemí organizace včetně jeho vybavení, chování zaměstnanců, styl oblékání).

Hodnoty chování, o které organizace usiluje, se dle Urbana¹⁸ vyznačují kvalifikací zaměstnanců, týmovou spoluprací a nastavenými standardy kvality v organizaci.

Normy chování Armstrong a kol.¹⁹ vnímají jako nepsaná pravidla, která se na pracovišti dodržují.

Základní předpoklady jsou dle Scheina²⁰ pro zaměstnance často skryté a ve většině případů si je zaměstnanci neuvědomují. Jsou však důležité pro posouvání organizace na vyšší úroveň, především v oblasti chování a vnímání kolektivu v organizaci.

Autoři jednotlivých modelů nedošli k jasné dohodě ohledně složení jednotlivých prvků organizační kultury. Ze všech modelů je však patrné, že v organizační kultuře hraje svou roli vnější vrstva, která se dá snadno určit, definovat, a současně i vnitřní vrstva, která je méně viditelná. Znázornění těchto vrstev lze pomocí tzv. ledovce, který slouží ke snadnému pochopení rozdílnosti jednotlivých vrstev a viditelnosti prvků organizační kultury. Mezi vnitřní vrstvu řadíme základní přesvědčení, postoje, normy a hodnoty chování. Vnější vrstvu tvoří artefakty a chování.

Organizační kultura má za úkol především ovlivnit chod organizace a procesy, které jsou v organizaci využívány. Podle toho, jakým způsobem a jakou silou jsou využívány jednotlivé prvky organizační kultury, hovoříme dle Pospíšilové²¹ o síle organizační kultury, přičemž Hiršová a kol.²² vypovídají o tom, že vliv této síly je postaven především na finanční výkonnosti organizace s aspektem na životní prostředí a ekonomickou činnost organizace, dále na zaměstnancích v organizaci a jejich výkonu. Autoři taktéž uvádějí, že síla organizační kultury je ovlivněna přítomností jednotlivých prvků, především norem a hodnot, které ovlivňují účinek motivace zaměstnanců.

Silná kultura vytváří dle Lukášové²³ harmonii na pracovišti, usnadňuje komunikaci, což vede ke zmírnění konfliktů na pracovišti. Autorka také vymezuje nevýhody silné organizační kultury, které mohou souviset s uzavřeností, a přehlížení vzniklých problémů v minulosti či vytvoření bariéry v dalších možnostech myšlení. Ouellette a kol.²⁴ v rámci systematického přehledu vymezují

14 Cynthia Fuller, *Organizational Culture: Leadership Strategies, Outcomes and Effectiveness* (Hauppauge: Nova Science Publishers, Inc., 2015).

15 Eva Bedrnová a kol., *Manažerská psychologie a sociologie* (Praha: Management Press, 2012).

16 Václav Cejthamr, *Management a organizační chování* (Praha: Grada, 2010).

17 Geert Hofstede a kol., *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (New York: McGraw Hill Professional, 2010).

18 Jan Urban, *Firemní kultura a identita* (Praha: Ústav práva a právní vědy, 2014).

19 Michael Armstrong a kol., *Řízení lidských zdrojů: moderní pojetí a postupy* (Praha: Grada Publishing, 2015).

20 Edgar H. Schein, *Organizational Culture and Leadership* (Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2016).

21 Jarmila Pospíšilová, *Malovaná pýcha* (Praha: MOBA, 2018).

22 Miloslava Hiršová a kol., *Silnější vítězství? Vliv síly organizační kultury na finanční výkonnost organizací* (Plzeň: ZČU, 2017).

23 Lukášová, *Organizační kultura a její změna*.

24 Ruth R. Ouellette a kol., 'A Systematic Review of Organizational and Workforce Interventions to Improve the Culture and Climate of Youth-Service Settings', *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research* 47, č. 5 (2020).

intervenční metody, které mohou být použity ke zlepšení kultury a klimatu pracovišť zaměřených na poskytování sociálních služeb pro mládež. Účinnost metod lze dle autorů rozlišit v závislosti na kontextu organizace a charakteru pracovníků, přičemž bylo zjištěno, že školení zaměstnanců a důkladné hodnocení mohou přispět ke zlepšení kultury a klimatu na pracovišti. Cameron a Quinn²⁵ popisují čtyři základní organizační kultury, které jsou nazývány: Clan, Adhocracy, Market a Hierarchy. Jednotlivé typy se liší dle nastavených hodnot a priorit, komunikačního stylu, struktury organizace a leadershipu. Autoři taktéž vymezují dimenze organizační kultury, které jsou vnímány jako aspekty a charakteristiky, které jsou součástí organizační kultury a mohou být měřeny nebo analyzovány (např. inovace, orientace na zákazníka, výkonnost, stabilita, hierarchie organizace, flexibilita, týmová orientace, orientace na zaměstnance). Denison²⁶ dále vymezuje dimenze, které jsou často používány k diagnostice a hodnocení organizační kultury (např. adaptabilita, konzistence v dlouhodobém horizontu, zapojení zaměstnanců, jasná strategie a mise). Autor tvrdí, že tyto dimenze jsou pro úspěšnost organizace klíčové.

Organizační kulturu tedy ovlivňuje celá řada faktorů (např. vliv podnikatelského a tržního prostředí, vliv profese, vliv zakladatele nebo dominantního vůdce, vliv velikosti organizace, vliv délky existence organizace a vliv využívaných technologií), a právě z těchto důvodů byl realizovaný výzkum zaměřen na organizační kulturu v organizacích poskytujících sociální služby, aby pomohl zmapovat vybraná specifika v této oblasti.

2. Metody a techniky výzkumu

Cílem výzkumu bylo vyhodnotit dimenze organizační kultury v organizacích poskytujících sociální služby. Dalšími zvolenými cíli bylo zjistit, zda se na pracovišti objevují konflikty v souvislosti s organizační kulturou daného pracoviště a jaká jsou očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků na konkrétním pracovišti. V realizovaném výzkumu byla využita smíšená strategie („mixed strategy“) pomocí schématu QUAN-qual (The QUAN-Qual Model).

V kvantitativní části výzkumu byl využit metodologický nástroj pro diagnostiku sociální atmosféry prof. PhDr. Teodora Kollárika, DrSc.²⁷, který je možné použít samostatně při diagnostice jednotlivce i při diagnostice skupin jako celku.

Podle Kollárika je organizační kultura tvořena následujícími deseti základními dimenzemi:

1. psychologickou atmosférou;
2. vztahy mezi členy týmu;
3. zralostí–rozvojem týmu;
4. sociální začleněností;
5. spokojeností;
6. kooperací;
7. komunikací;
8. stylem řízení týmu;
9. vztahem k práci;
10. zaměřením na úspěch.

25 Kim S. Cameron, and Robert E. Quinn, *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework* (Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 2011).

26 Daniel R. Denison, *Corporate Culture and Organizational Effectiveness* (Hoboken: John Wiley & Sons, Inc., 1990).

27 Kollárik, *Sociálna psychológia + psychológia práce = sociálna psychológia práce?*

Tyto dimenze jsou hodnoceny pomocí desetistupňové škály (1 – nejhorší možný stav, 10 – nejlepší možný stav). Škála je určena k diagnostice sociální atmosféry v pracovních skupinách. Suma hodnot ve zmíněných deseti dimenzích dává souhrnnou hodnotu o celkové sociální atmosféře.

Předpokladem pro dotazníkové šetření byl totální výběr organizací poskytujících sociální služby. Osloveni byly manažeři organizací v šesti náhodně vybraných krajích (Tabulka č. 1), ve kterých bylo podle Registru poskytovatelů sociálních služeb ke dni 6. ledna 2020 aktivních celkem 1 245 organizací poskytujících sociální služby. Totálním výběrem byli osloveni všichni manažeři organizací, z nichž 396 odpovědělo (procentuální návratnost 31,8 %).

Tabulka č. 1: Celkový počet oslovených organizací v náhodně vybraných šesti krajích ČR

Kraj	Počet oslovených organizací (totální výběr dle Registru poskytovatelů soc. služeb)
Středočeský	326
Moravskoslezský	241
Jihomoravský	205
Praha	183
Olomoucký	159
Jihočeský	131
Celkem	1245

Pozn.: Z důvodu duplicity v krajích Hlavní město Praha a Středočeský kraj bylo vyřazeno 29 organizací.

Z celkového počtu oslovených organizací odpovědělo celkem 331 sociálních pracovníků a 396 manažerů organizací poskytujících sociální služby.

Genderové rozdělení manažerů v rámci kvalitativní analýzy dat je v 68,9 % tvořeno muži a ve 31,1 % ženami. Pozici manažerů v našich organizacích zastupovali nejvíce manažeři ve věku 51 a více let a dále se 14letou a víceletou praxí. Průměrná délka praxe manažerů je 4,75 let. Genderové rozdělení sociálních pracovníků v rámci kvalitativní analýzy dat je v 10,6 % tvořeno muži a v 89,4 % ženami. Dále největší početní zastoupení podle věku jsou sociální pracovníci ve věku 36–50 let a s praxí 10–13 let. Průměrná délka praxe sociálních pracovníků je 4,05 let.

Pro identifikaci základních charakteristik ve výzkumných souborech pro kvantitativní část výzkumu (manažeři a sociální pracovníci) byla využita deskriptivní statistika. Data kvantitativního charakteru byla zpracována v programu SASD a SPSS. Pro analýzu vybraných dat byl zvolen Pearson chí-kvadrát test (minimální zvolenou hladinou významnosti pro jednotlivé testy byla $\alpha \leq 0,05$). Pro odhalení signifikantních vztahů byla využita analýza adjustovaných reziduí.

Kvalitativní část výzkumu, realizovaná ve formě polostrukturovaného rozhovoru, navazuje na výsledky kvantitativního výzkumu zjišťováním specifikací toho, co je očekáváno managementem organizací od nově nastupujících pracovníků na konkrétní pracoviště, specifikací pracovních podmínek organizace a významných vlastností zaměstnanců, které manažeři organizací považují za významné pro správné fungování celé organizace. Dále bylo zjišťováno, jak manažeři organizací poskytujících sociální služby chápají pojem organizační kultura a jak je jimi vnímána úroveň organizační kultury v těchto organizacích.

Manažeři, kteří poskytli rozhovor, byli z 70,8 % muži a 29,2 % ženy, dále nejvíce manažerů bylo ve věku 51 a více let se 14letou a víceletou praxí. Manažeři pro rozhovor byli vybráni na základě těchto kritérií:

- dle velikosti organizace a dle počtu registrovaných služeb;
- zastoupení organizací poskytujících sociální služby podle působnosti v jednotlivých okresech Jihočeského kraje s ohledem na spádovost jednotlivých oblastí a počet obyvatel;
- největší počet poskytovaných sociálních služeb v dané organizaci.

Získaná data z rozhovorů byla zpracována prostřednictvím programu ATLAS.ti. Celkem bylo provedeno 24 rozhovorů s informanty, data byla sebrána v termínu srpen 2019 – březen 2020. Počet rozhovorů byl ovlivněn potřebou zajistit potřebnou vypovídací hodnotu u zjišťovaných informací.

3. Výsledky

Vyhodnocení dimenzí ovlivňujících organizační strukturu

Tabulka č. 2 ukazuje, že v našich organizacích dochází k pozitivnímu vnímání organizační kultury. Z porovnaných hodnot vyplývá, že respondenti nejvíce pozitivně hodnotili styl řízení týmu. Naopak nejméně pozitivně bylo hodnoceno zaměření na úspěch a zralost a následně z toho vyplývající rozvoj týmu. Ve všech případech však vysoce převažovalo pozitivní hodnocení.

Tabulka č. 2: Dimenze ovlivňující organizační kulturu v pracovních skupinách sociálních pracovníků – porovnání středních hodnot

POLOŽKA	N	Mo	Me	Průměr	s ²	s
1. PSYCHOLOGICKÁ ATMOSFÉRA	396	8	9	8,169	2,050	1,432
2. VZTAHY MEZI ČLENY TÝMU	396	8	8	8,061	1,825	1,351
3. ZRALOST–ROZVOJ TÝMU	396	8	8	7,818	1,987	1,410
4. SOCIÁLNÍ ZAČLENĚNOST	396	9	8	8,227	1,458	1,208
5. SPOKOJENOST	396	8	8	8,088	1,389	1,178
6. KOOPERACE	396	8	8	8,164	1,662	1,289
7. KOMUNIKACE	396	9	9	8,058	1,944	1,394
8. STYL ŘÍZENÍ TÝMU	396	9	9	8,278	1,696	1,302
9. VZTAH K PRÁCI	396	9	8	8,227	1,686	1,298
10. ZAMĚŘENÍ NA ÚSPĚCH	396	8	8	7,710	1,964	1,401

Mo = modus; Me = medián; s² = rozptyl; s = směrodatná odchylka

Zdroj: Výzkum s názvem „Vybrané aspekty managementu sociální práce“ (GA JU 052/2019/S)

Z porovnání středních hodnot jasně vyplývá, že u všech oblastí výrazně převažovala pozitivní hodnocení, přičemž medián a modus mají ve všech případech hodnotu 8 a 9. Pokud porovnáme aritmetický průměr, výsledky poukazují, že nejvíce pozitivně hodnotí respondenti styl řízení, naopak nejméně pozitivně hodnotili respondenti zaměření na úspěch a zralost–rozvoj týmu. I v této dimenzi však vysoce převažoval pozitivní pohled. Nejmenší rozptyl a směrodatná odchylka byla v případě dimenze spokojenosti a nejmenší shodu vidíme v případě psychologické atmosféry.

Psychologická atmosféra

Dimenze zahrnuje globální a základní ukazatel vztahů ve skupině zejména neformálního charakteru, který je podmíněn emocionálními a osobními vazbami jednotlivých členů skupiny a skupiny jako celku. Jedná se o struktury skupiny, normy a hodnoty skupiny, psychologické aspekty (důvěra, účast na společném rozhodování), dále o úroveň vztahů, atmosféru ve skupině, jednotu názorů, porozumění, vzájemnou podporu, dodržování pravidel, otevřenost a přátelskost členů skupiny. Pro potřeby vyhodnocení statisticky významných souvislostí byla desetibodová škálová stupnice charakterizující psychologickou atmosféru redukována do dvou znaků: 1–5 (nepříznivá psychologická atmosféra) a 6–10 (příznivá psychologická atmosféra, přičemž modus má hodnotu 8 a medián 9). Byla identifikována statisticky významná souvislost mezi hodnocením psychologické atmosféry a hodnocením pracovní spokojenosti sociálních pracovníků. Výsledky realizovaného výzkumu ukázaly, že tam, kde probíhá hodnocení pracovní spokojenosti sociálních pracovníků, je psychologická atmosféra v pracovní skupině hodnocena příznivěji. Chí-kvadrát charakteristika testu nezávislosti má v případě tohoto rozdělení hodnotu 20,890 při 1 stupni volnosti, $P < 0,001$. Dle sociálních pracovníků je psychologická atmosféra příznivá, s charakteristikami otevřenosti, přátelstvím, příjemnou náladou, vzájemným respektováním jednotlivých členů skupiny. V týmech převažují důvěrné vztahy a podpora, dále dominující pozitivní emocionální vztahy.

Vztahy mezi členy týmu a mezi sociálními pracovníky

Dimenze zahrnuje úroveň a kvalitu neformálních osobních vztahů mezi členy skupiny v pracovním procesu, které se projevují v objektivních formách vzájemného soužití – od vysoké harmonie po vysokou konfliktnost. Z porovnání středních hodnot vyplývá, že vztahy mezi členy týmu a mezi sociálními pracovníky charakterizuje modus a medián o hodnotě 8. Konkrétně se jedná o vzájemné porozumění a pochopení, frekvenci a závažnost konfliktů, navazování nepracovních vztahů, napjatost vztahů, upřímnost, rozpory a nedorozumění, zájem o druhé. Sociální pracovníci hodnotí vztahy mezi členy týmu pozitivním způsobem se vzájemnými vazbami, popisují převládající pocit vzájemného porozumění a tolerance, vysoce převažující zájem o spolupracovníky a pozitivní vztahy a vazby na pracovišti.

Zralost–rozvoj týmu

Dimenze vyjadřuje kvalitu rozvoje skupiny a úroveň její zralosti, hodnoty modus a medián mají hodnotu 8. Specificky se jedná o iniciativu a aktivitu členů týmu, využívání vlastních schopností, ochotu přijmout úkoly nad plán, kritickou náročnost, orientaci na skupinové cíle atd. Manažeři hodnotí týmy sociálních pracovníků ve velké většině případů jako zralé, sociálně a pracovní rozvinuté, ve kterých vládne pocit sounáležitosti, neformální a formální vztahy jsou v souladu, převládá schopnost sebereflexe a sebeřízení.

Sociální začleněnost

Dimenze vyjadřuje sociálnost, společenskost jako všeobecný lidský fenomén a jeho jednotlivé složky. Výsledky ukazují vysoké hodnocení, přičemž modus je hodnocen 9 a medián 8. Jde o ochotu pomoci spolupracovníkům, vzájemnou zdvořilost, ohleduplnost, toleranci, respektování osobnosti jednotlivců, orientaci na utváření dobrých vztahů, respekt.

Manažeři jsou toho názoru, že v týmech sociálních pracovníků ve velké míře převažuje orientace na sociální vztahy a formy prosociálního chování, vysoce zde převládá otevřenost ke vztahům a vzájemný respekt. Je zde dobrá začleněnost jednotlivých pracovníků do týmu. Nebyla identifikována statisticky významná souvislost mezi hodnocením sociální začleněnosti a délkou zapracování nového sociálního pracovníka. Chí-kvadrát charakteristika testu nezávislosti má v případě tohoto rozdělení hodnotu 5,274 při stupni volnosti $P = 383$ (n.s.).

Spokojenost

Spokojenost jakožto pátá dimenze vyjadřuje úroveň subjektivního vyrovnávání se členů skupiny s prací a jejími aspekty (zajímavost a charakter práce, osobní zaujetí členů skupiny prací, pozitivní vztah k práci, odměny, prestiž práce, nedostatky a přednosti práce). Dle manažerů v týmech sociálních pracovníků vysoce převládá spokojenost jednotlivců i celého týmu, pracovníci se pozitivně vyrovnávají se stavem v týmu, ve velké míře jsou zde zastoupeny možnosti a podmínky pro uspokojení členů týmu. To vyznačuje vysoké hodnocení modu a mediánu 8. Byla identifikována statisticky významná souvislost mezi hodnocením spokojenosti a hodnocením pracovní spokojenosti ostatních pracovníků. Platí, že tam, kde probíhá hodnocení pracovní spokojenosti ostatních pracovníků, je celková spokojenost pracovníků v týmu hodnocena jako větší.

Kooperace

Dimenze zachycuje formální pracovní oblast spolupráce a psychologickou složku kooperace na úrovni mezilidských vztahů, její kvality a průběh spolupráce a chápání významu spolupráce ve skupině. Dle mínění manažerů dominuje v týmech vysoká schopnost a ochota členů týmů kooperovat, dominují dobré podmínky a zájem pracovníků o spolupráci v týmu i o dobré vztahy se spolupracovníky, modus a medián je hodnocen 8.

Komunikace

Dimenze zahrnuje vzájemné dorozumívání se mezi členy skupiny v kontextu plnění pracovních úkolů, dále v souvislosti s formováním vzájemných vztahů mezi členy skupiny a jejich vzájemných kontaktů. Dimenze taktéž vyjadřuje vhodnost či nevhodnost systému komunikace směrem od manažerů k ostatním členům skupiny, možnost komunikace od podřízených směrem k vedoucímu skupiny, jednostrannost či oboustrannost pracovní komunikace. Na základě zjištěných výsledků manažeři hodnotí úroveň komunikace v týmech sociálních pracovníků ve většině případů jako otevřenou k poskytování a přijímání informací, kdy do komunikace jsou zapojeni všichni členové týmu a tvoří tak vhodný a stabilizovaný systém. Modus a medián vyznačuje hodnotu 9, tedy komunikace se řadí mezi nejlépe hodnocenou dimenzi spolu s nadcházející.

Styl řízení týmu

Dimenze se váže ke konkrétní činnosti manažera v práci s lidmi, jeho přístupu k podřízeným, vytváření podmínek pro práci skupiny, řešení konfliktů či blízkost vztahů manažera k podřízeným. Vysoce pozitivně hodnotí dotazovaní manažeři i styl řízení týmu. Dle velké většiny z nich je to styl orientovaný na lidi, formování dobrých mezilidských vztahů, kdy manažer je psychologicky začleněný do týmu, vytváří dobrou atmosféru a spokojenost členů týmu. Nutno připomenout, že

v tomto případě hodnotili manažeři většinou vlastní styl řízení. I v tomto případě modus a medián je hodnocen velmi vysoce – hodnotou 9.

Vztah k práci

Dimenze vyjadřuje celkový vztah k práci a váhu motivačních prvků i projev pracovního chování. Konkrétně se jedná o angažovanost při plnění úkolů, aktivitu členů i celé skupiny, zájem o progresivní formy práce, kvalitu a osobní investici do práce nad rámec stanoveného plánu, ochotu pracovat za jiné odměny, než je plat. Manažeři hodnotí ve velké většině případů vztah k práci sociálních pracovníků jako pozitivní, se silnou pozitivní motivací, pracovním nadšením, ochotou a zájmem investovat do práce čas a námahu, což se promítá i ve výsledné hodnotě modu 9 a mediánu 8.

Zaměření na úspěch

Dimenze postihuje orientaci členů skupiny na dosahování stanovených cílů a úkolů, porovnávání vlastního výkonu a úspěšnosti s jinými členy týmu a úspěšnosti celé skupiny, ve které pracovník je. Jde konkrétně o osobní angažovanost, uvědomění si potřeby kvalitní práce, potřebu dosahování úspěchů, iniciativu, nabuzení skupiny k práci, pocit zodpovědnosti. Dle manažerů existuje u sociálních pracovníků vysoká aktuální potřeba být úspěšnými, silná angažovanost při plnění úkolů, vysoký pocit zodpovědnosti za úspěšnost a schopnost „vyburcování se k výkonu“. Výsledné hodnocení této dimenze vyjadřuje modus a medián s hodnotou 8.

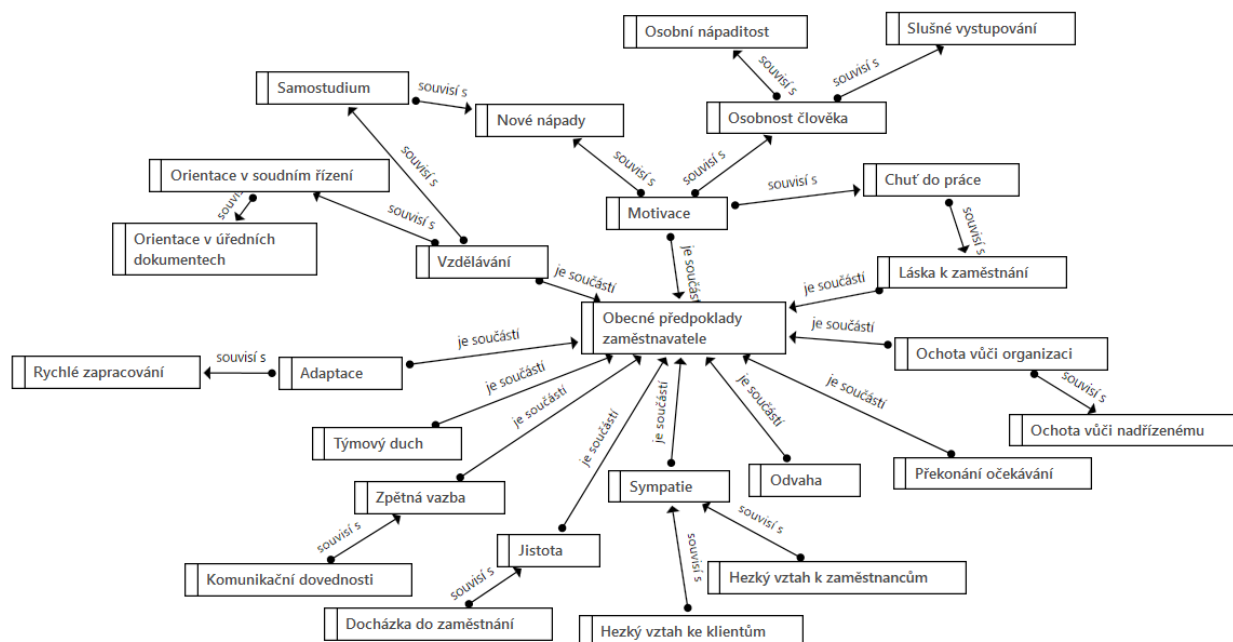
Výsledky kvalitativního výzkumu

Pro kvalitativní výzkum byl využit rozhovor skládající se ze tří otázek, které rozšiřovaly kvantitativní část výzkumného souboru. Z výpovědí informantů byly kódováním vytvořené tři kategorie, následně vyobrazené sítěmi, které zachycují jednotlivé vztahy mezi kategoriemi:

1. kategorie: očekávání managementu od nově nastupujících;
2. kategorie: vymezení pojmu organizační kultury;
3. kategorie: vymezení pojmu organizační kultury v jednotlivých zařízeních.

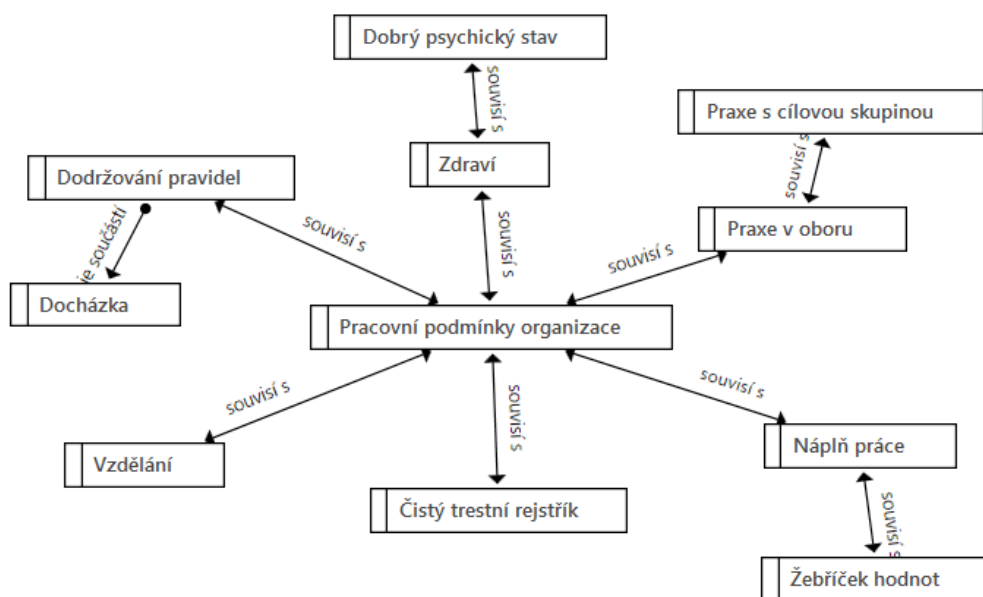
I. Očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků na konkrétní pracoviště

Síť č. 1: Obecné předpoklady zaměstnavatele

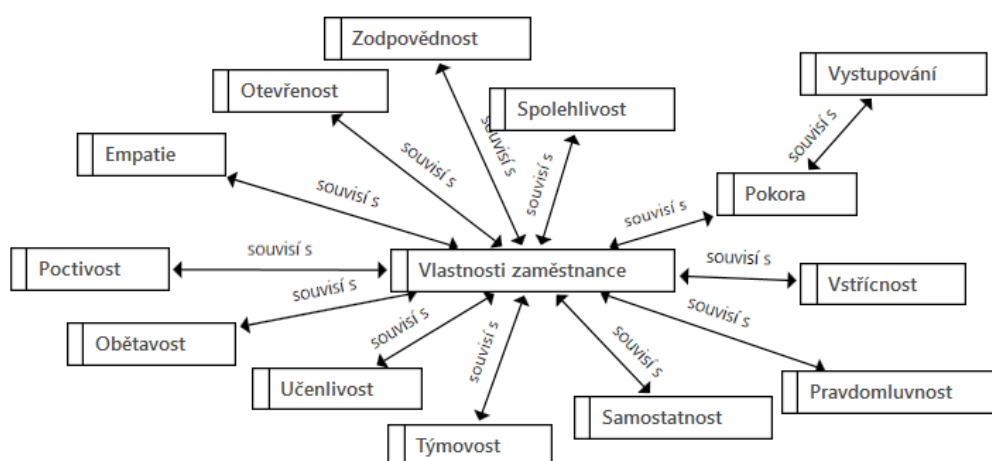
Síť č. 1 znázorňuje odpovědi informantů, které vymezují osobnostní předpoklady kladené na nově nastupujícího pracovníka. Zaměstnavatelům záleží na motivaci, lásce k zaměstnání, ochotě vůči organizaci, sympatii, jistotě, adaptaci, vzdělání a týmovém duchu. Na tyto prvky jsou navázané další předpoklady, které by měl splňovat každý nově nastupující pracovník.

Síť č. 2: Dodržování pracovních podmínek organizace

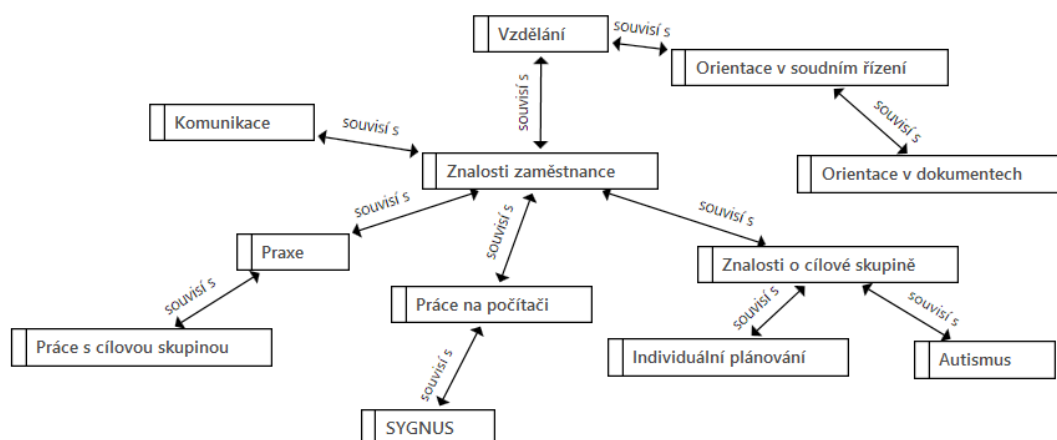
Síť č. 2 oproti Síti č. 1 více konkretizuje pracovní podmínky. Je patrné, že velmi důležitým prvkem očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků je dodržování pravidel, náplň práce, zdraví, praxe v oboru, vzdělání a čistý trestní rejstřík. Všechny odpovědi jsou v jisté míře propojené a jsou na sebe v určitých situacích závislé. Síť č. 2 také zjednodušeně znázorňuje podmínky zaměstnavatelů kladené na nově nastupující pracovníky. V obecných předpokladech byla zmíněná motivace a spolehlivost, Síť č. 1 a Síť č. 2 jsou částečně propojeny. Informanti řadí k pracovním podmínkám také vzdělání, které ovšem ne vždy má rozhodující postavení.

Síť č. 3: Vlastnosti zaměstnance

Síť č. 3 pojednává o vlastnostech zaměstnanců, které jsou očima manažerů velmi významné pro správné fungování celé organizace. V síti lze vidět dvanáct vlastností, které byly v rozhovorech nejčastěji zmíněny. Jedná se o otevřenost, spolehlivost, pokoru, vstřícnost, pravdomluvnost, samostatnost, týmového ducha, učenlivost, obětavost, poctivost, empatii a zodpovědnost. Všechny tyto vlastnosti jsou podstatnými pro chod organizace a výkon určité pracovní pozice v dané organizaci.

Síť č. 4: Znalosti zaměstnance

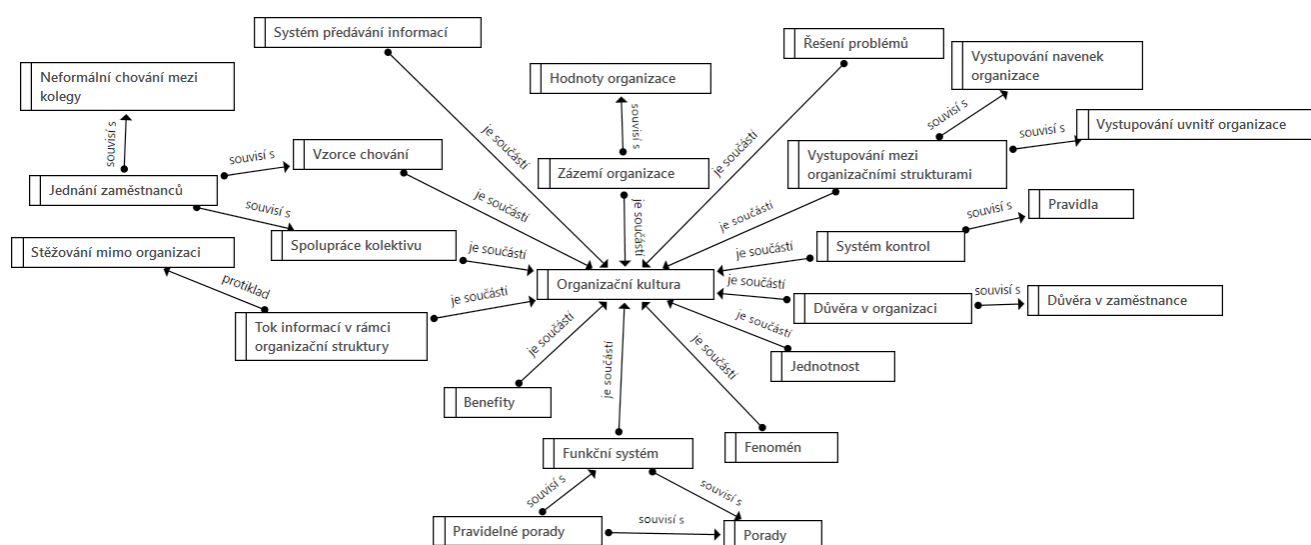

V Síti č. 4 jsou vymezeny znalosti zaměstnance, které jsou nadřazenými očekávány od podřízených. V rozhovorech, které proběhly, se objevovalo velmi často již zmíněné vzdělání, pod které v tomto případě spadají jednotlivé úkony, které se od zaměstnance očekávají. Se vzděláním

souvisí také praxe, která je rozvětvena na praxi v oboru nebo nejlépe na praxi se stejnou cílovou skupinou, na kterou se organizace zaměřuje. Další častá odpověď je schopnost manipulace s různými odbornými programy a PC. Pro výkon určité pozice v organizacích poskytujících sociální služby je zřejmé, že velmi důležitým prvkem jsou komunikační schopnosti, na které byl kladen velký důraz.

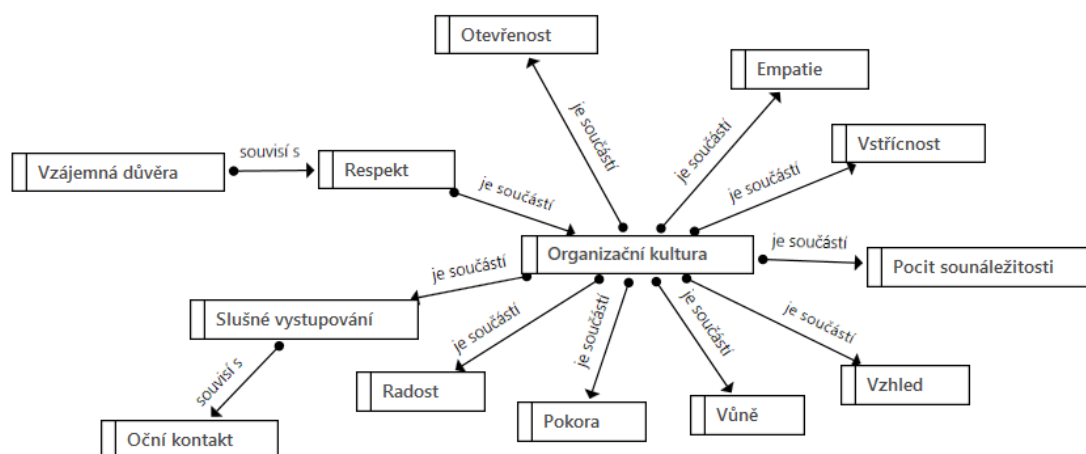
II. Pojem organizační kultura

Sít č. 5: Organizační kultura

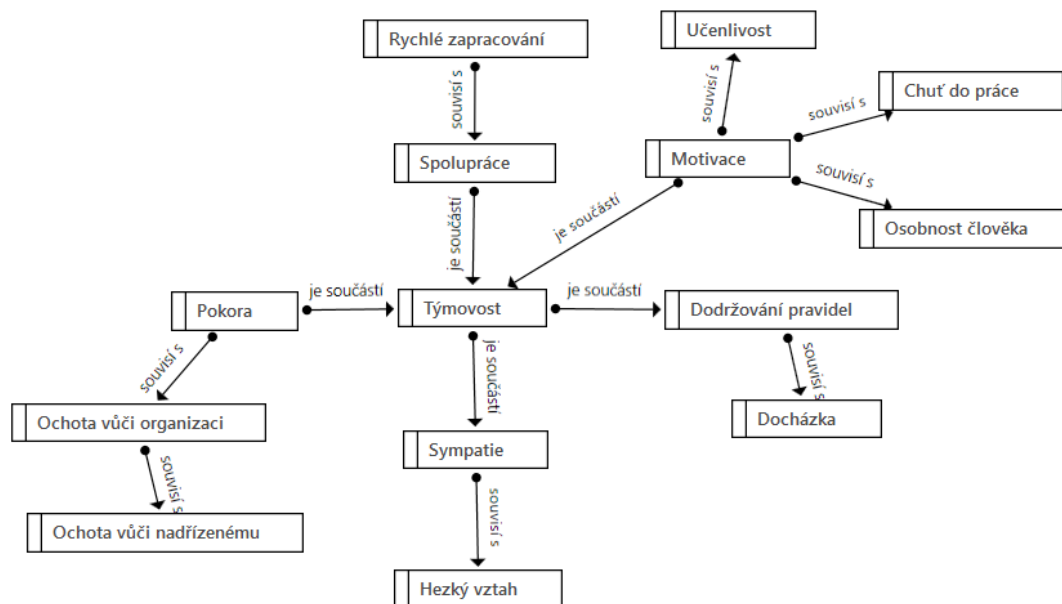
Sít č. 5 vypovídá o znalosti termínu „organizační kultura“, který je informanty vnímán jako zázemí organizace a s tím související hodnoty a řád organizace, řešení problémů a řešení problémů s nadřízeným. Dále se ve výpovědích informantů objevuje vystupování mezi organizačními strukturami a vystupování organizace navenek i uvnitř organizace, systém kontrol a s tím související dodržování pravidel, která jsou rozdělena na psaná a nepsaná. Pod tímto pojmem je také zmiňovaná důvěra v organizaci a důvěra v zaměstnance, jednotnost, fenomén, funkční systém a s tím související pravidelné porady, předávání informací mezi kolegy, v rámci organizace i mimo organizaci. Dále sem náleží určité benefity, spolupráce kolektivu, vzorce chování, jednání zaměstnanců, formální a neformální chování mezi kolegy a vymezený systém pro předávání informací.

Síť č. 6: Organizační kultura – osobnostní předpoklady

Síť č. 6 slouží jako doplňkové schéma k Síti č. 5. Znázorněny jsou osobnostní předpoklady, které při rozhovoru jmenovali manažeři vybraných organizací. Mezi nejčastěji opakující se předpoklady pro organizační kulturu v organizacích patří otevřenost, empatie, vstřícnost, pocit sounáležitosti, slušné vystupování, oční kontakt, pokora, respekt a vzájemná úcta, příjemný vzhled a příjemná vůně.

Síť č. 7: Týmová spolupráce

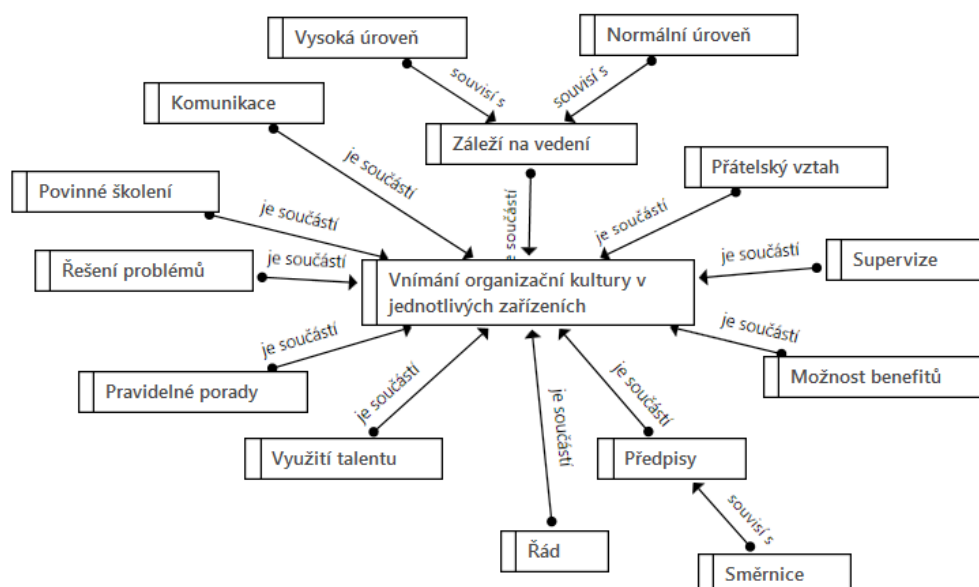

Síť č. 7 přináší mnoho prvků, které dle informantů ovlivňují týmovou spolupráci. Je to zejména sympatie, se kterou se pojí blízké vztahy mezi zaměstnanci i vztahy ke klientům. Dále pokora, která souvisí s ochotou vůči celé organizaci a vedení. Dalším prvkem je týmový duch, který je klíčem k dobré spolupráci zaměstnanců, aby mohli správným způsobem spolupracovat a dosahovat co nejrychlejší a nejkvalitnější zpracování. Velmi významným prvkem je motivace a dodržování pravidel. Motivace se rozvětňuje na učenlivost, chuť do práce a na osobnost jedince, pozitivní motivací k práci lze dosáhnout lepších a kvalitnějších výsledků. Dodržování pravidel je také velmi

důležitým prvkem celého týmu. Tým by měl mít svá pravidla jasně nastavená a každý účastník týmu by se jimi měl řídit.

III. Organizační kultura v jednotlivých zařízeních

Síť č. 8: Organizační kultura v jednotlivých zařízeních

V síti č. 8 je zobrazena organizační kultura pohledem manažerů jednotlivých organizací. Pojednává o způsobu realizace organizační kultury v daných organizacích. Manažeři organizační kulturu vnímají na dvou úrovních, a to na úrovni vysoké a úrovni normální. Velmi často se objevovaly v odpovědích komunikačních partnerů supervize, porady, řád, směrnice a povinné školení. Jako důležitou složku organizační kultury uvedli manažeři organizací například komunikaci a řešení problémů, pokud na pracovišti vzniknou. V Síti č. 8 se objevuje také talent zaměstnanců a jeho vhodné využití na pracovišti.

4. Diskuse

V rámci kvantitativního výzkumu byly zkoumány dimenze vycházející ze standardizovaného dotazníku Kollárika²⁸. První sledovanou dimenzí byla psychologická atmosféra. Dle názoru sociálních pracovníků vysoce převažuje příznivá psychologická atmosféra. Pro potřeby vyhodnocení statisticky významných souvislostí byla využita desetibodová škála, definující psychologickou atmosféru do dvou znaků: 1–5 nepříznivá psychologická atmosféra, 6–10 příznivá psychologická atmosféra. Byla identifikována statisticky významná souvislost mezi hodnocením psychologické atmosféry a hodnocením pracovní spokojenosti sociálních pracovníků. Chí-kvadrát charakteristika testu nezávislosti („X²“) má v případě tohoto rozdělení hodnotu 20,890 při 1 stupni volnosti $P < 0,001$. Schein a Schein²⁹ uvádějí, že základními vrstvami organizační kultury jsou normy chování, předpoklady a hodnoty, přičemž informace od respondentů se s tímto tvrzením sho-

28 Kollárik, *Sociálna psychológia + psychológia práce = sociálna psychológia práce?*

29 Schein, and Schein, *Humble Leadership: The Power of Relationships, Openness, and Trust*.

dují zejména v chování a základních předpokladech, jako jsou otevřenost, vzájemné respektování a přátelské vztahy mezi zaměstnanci. Franková³⁰ dále zmiňuje, že vlivem kreativity a inovace vzniká psychologická atmosféra, která má na pracovníky pozitivní vliv. V souvislosti se zjištěnými skutečnostmi a tvrzením autorky je na pracovišti nejdůležitějším prvkem vzájemné respektování a pozitivní vzorce chování, přičemž analýzou dat byla zjištěna statisticky významná souvislost mezi hodnocením psychologické atmosféry a hodnocením pracovní spokojenosti jiných než sociálních pracovníků. Tam, kde probíhá hodnocení pracovní spokojenosti, je psychologická atmosféra hodnocena příznivěji.

Druhou sledovanou dimenzí byl vztah mezi členy v týmu. Dle Mládkové³¹ jsou vztahy mezi členy skupiny ovlivněny způsobem vedení zaměstnanců. Mezi důležité prvky autorka řadí emoce a způsob chování, které vedou ke sjednocení týmu a interpersonálních vztahů. Toto tvrzení se shoduje s informací získanou od respondentů. Dle respondentů vládne v týmech sociálních pracovníků většinou upřímnost a uvolněnost, vzájemné porozumění a tolerance. Ze zmíněných skutečností je zřejmé, že velmi důležité je na pracovišti chování a emocionální stránka.

Třetí dimenzí byla zralost–rozvoj týmu. Evangelu a Fridrich³² informují, že k rozvoji týmu přispívá zkušenost jednotlivců, jejich znalosti a připravenost k ústupkům buď ze strany zaměstnavatele, nebo zaměstnance. V souladu s názory autorů jsou tyto aspekty dle respondentů v organizacích přítomny a hodnocení je velmi příznivé. Respondenti hodnotí tým jako zralý, sociálně a pracovně vyzrálý, se schopností reflexe a sebereflexe u jednotlivých členů týmů.

Čtvrtá dimenze pojednává o sociální začleněnosti v organizacích, které poskytují sociální služby. Čevela a kol.³³ uvádějí hodnocení sociálního začlenění v zaměstnání především v kontextu psychického, fyzického zdraví a kvalifikačních schopností, Špirudová³⁴ vymezuje, že prosociální chování má vliv a důsledky na druhou osobu, přičemž právě toto chování je velmi důležité v pomáhajících profesích. V organizacích dle respondentů převažuje orientace na vztahy, vzájemný respekt. Jako u první dimenze byla i pro potřeby vyhodnocení statisticky významných souvislostí využita desetibodová škálová stupnice charakterizující sociální začleněnost redukovanou do dvou znaků: 1–5 nízká sociální začleněnost, 6–10 vysoká sociální začleněnost. Nebyla zjištěna statisticky významná souvislost mezi hodnocením sociální začleněnosti a délkou zpracování nového sociálního pracovníka. Chí-kvadrát charakteristika testu nezávislosti („X“) má v případě tohoto rozdělení hodnotu 5,274 při stupni volnosti $P = 383$ (n.s.).

Pátá zkoumaná dimenze byla spokojenost, která na pracovištích převládá. Vodák a Kucharčíková³⁵ popisují, že ke spokojenosti zaměstnanců vedou vhodné vzorce chování jednotlivých členů týmu, což ve výsledku směřuje ke zlepšování efektivitu a produktivity všech zaměstnanců a jejich spokojenosti na pracovišti. Dle informací se spokojeností na pracovišti pozitivně souvisí hodnocení pracovní spokojenosti. Z uvedeného vyplývá, že pokud by byla spokojenost pracovníků nízká, je pravděpodobné, že se v týmu či celé organizaci mohou objevit nedorozumění či konflikty.

Šestou dimenzí byla kooperace, u které Svozilová³⁶ uvádí, že stupeň kooperace je závislý na komunikaci mezi členy skupiny, stylu řízení a následném budování vztahů mezi členy týmu, přičemž respondenti komunikaci na pracovišti hodnotí velmi pozitivně, obdobně taktéž spolupráci,

30 Emilie Franková, *Kreativita a inovace v organizaci* (Praha: Grada, 2011).

31 Ludmila Mládková, *Moderní přístupy v managementu* (Praha: C. H. Beck, 2005).

32 Jaroslava E. Evangelu, and Oldřich Fridrich, *133 her pro motivaci a rozvoj týmů* (Praha: Grada, 2011).

33 Rostislav Čevela a kol., *Sociální a posudkové lékařství* (Praha: Karolinum, 2015).

34 Lenka Špirudová, *Doprovázení v ošetrovatelství I: pomáhající profese, doprovázení a systém podpor pro pacienty* (Praha: Grada Publishing, 2015).

35 Josef Vodák, and Alžběta Kucharčíková, *Efektivní vzdělávání zaměstnanců* (Praha: Grada, 2011).

36 Alena Svozilová, *Projektový management: Systémový přístup k řízení projektů* (Praha: Grada, 2016).

o čemž vypovídají i dobré vztahy na pracovišti, což se rovněž shoduje s tvrzením autorky. Sedmá kategorie se zaměřuje na komunikaci, dle Vybírala³⁷ je komunikace důležitým faktorem pro spolupráci a prevenci konfliktů, jelikož základními funkcemi komunikace je informovat, instruuovat, přesvědčit, pobavit se a vyjednat, domluvit se. U respondentů byla hodnocena vysokým skóre.

Osmá kategorie byla zaměřena na styl řízení, který byl hodnocen manažery. V rámci této dimenze může dojít ke zkreslení, jelikož každý pracovník hodnotil svůj vlastní styl. Ovšem dle získaných výsledků je hodnota vysoká. Jak sděluje Armstrong³⁸, existuje mnoho stylů vedení, kde většina manažerů využívá prvky z každého stylu individuálně.

Devátou zkoumanou dimenzí byl vztah k práci, na kterou Křivohlavý³⁹ nahlíží z více stran, a to jako na činnost či jako „milování vlastní práce“. Respondenti v tomto případě vykazovali pozitivní hodnocení, které respondenti nejvíce uvádějí ve vztahu k motivaci, ochotě, zájmu se zlepšovat a investovat do své profese k dosažení co nejlepšího výsledku.

Poslední zkoumanou dimenzí bylo zaměření se na úspěch, respondenti uvádějí vysokou potřebu být úspěšní v tom, co dělají. Dále respondenti vykazují snahu angažovat se v plnění náležitostí a úkolů, jsou motivováni k úspěšnosti a schopni se vyburcovat k co nejlepšímu výkonu. Dle Wágnerové⁴⁰ je síla potřeby úspěchu jistým motivem výkonu, přičemž plněním úkolů jsou aktivovány tendence k zaměření na úspěch a vyhnutí se neúspěchu. Naopak velký důraz na vyhýbání se neúspěchu může být bariérou v dosahování cílů.

Kvalitativní část výzkumu se zaměřovala na doplnění informací vycházejících z kvantitativního výzkumu. Kódováním rozhovorů vznikly tři kategorie, které pojednávají o očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků, vnímání pojmu organizační kultura a vnímání organizační kultury v jednotlivých organizacích.

Výpovědi informantů ukazují, že organizační kultura ve vybraných organizacích je hodnocena na vysoké úrovni. Doplnující informace od manažerů poukazují na nároky a očekávání, jež by měli splňovat zaměstnanci organizace.

První kategorie vymezuje formální a neformální náležitosti, které jsou pro manažery důležité ve vztahu k zaměstnancům. S ohledem na formální náležitosti jsou pro manažery důležité pracovní podmínky a předpoklady zaměstnance k výkonu práce. I když každá organizace má podmínky odlišné, ve většině případů dochází ke shodě v kategoriích dodržování pravidel, náplni práce, zdraví, praxi v oboru, vzdělání, čistém trestním rejstříku, motivaci, týmovém duchu.

Druhá kategorie se týká organizační kultury týmové spolupráce. V rámci této kategorie bylo zjištěno, že organizační kultura je každým vnímána jiným pohledem. To se shoduje s tvrzením, že každý autor vymezuje organizační kulturu odlišně, viz Bedrnová a kol.⁴¹ či Lukášová⁴². Informanti vnímají organizační kulturu jako zázemí organizace, řešení problémů s nadřízeným, vystupování mezi organizačními strukturami a vystupování navenek organizace. Také byl informanty zmíněn systém kontrol a dodržování pravidel, která jsou psaná a nepsaná, což souvisí s nastavenými hodnotami a normami v organizaci.

Třetí kategorie je zaměřena na vnímání organizační kultury v jednotlivých zařízeních, přičemž cílem této otázky a zároveň vzniklé kategorie bylo zjistit, jaká organizační kultura nebo její prvky

37 Zbyněk Vybíral, *Psychologie komunikace* (Praha: Portál, 2000).

38 Armstrong, *Řízení lidských zdrojů: moderní pojetí a postupy*.

39 Jaro Křivohlavý, *Psychologie smyslnosti existence: otázky na vrcholu života* (Praha: Grada, 2006).

40 Irena Wágnerová, *Hodnocení a řízení výkonnosti* (Praha: Grada, 2008).

41 Bedrnová a kol., *Manažerská psychologie a sociologie*.

42 Lukášová, *Organizační kultura a její změna*.

se vyskytují v jednotlivých organizacích poskytujících sociální služby. Ve většině zařízení byla organizační kultura vnímána pozitivně, v žádném zařízení nebyla zjištěna špatná či nízká úroveň organizační kultury. Organizační kultura je na jednotlivých pracovištích definována skrze porady, směrnice, povinná školení, ale také v komunikaci manažerů k řešení problémů, které se mohou v organizaci objevit. Smillie a Hailey⁴³ vnímají organizační kulturu jako jakési lepidlo, které drží organizaci pohromadě. S tímto výrokem informanti zcela souhlasí a vnímají důležitost nastavení a dodržování prvků organizační kultury pro efektivní fungování organizace.

5. Závěr

Cílem realizovaného výzkumu bylo vyhodnotit dimenze organizační kultury v organizacích poskytujících sociální služby, zjistit, zda se na pracovištích objevují konflikty v souvislosti s organizační kulturou daného pracoviště a také jaká jsou očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků na konkrétním pracovišti.

Prostřednictvím dotazníkového šetření bylo zjištěno, že ve všech zkoumaných oblastech výrazně převažovalo pozitivní hodnocení. Téměř u všech sledovaných prvků se objevuje hodnota 8 nebo 9, tj. hodnota blízká se maximálně pozitivnímu hodnocení 10. Ze získaných dat tedy vyplývá, že na pracovištích, ve kterých byl výzkum realizován, je organizační kultura hodnocena pozitivně a na pracovištích se neobjevují konflikty.

Informace získané z rozhovorů byly zpracovány prostřednictvím programu ATLAS.ti. Rozhovory navazující na kvantitativní část výzkumu byly zaměřeny na očekávání managementu od nově nastupujících pracovníků v organizaci poskytující sociální služby, specifikace pracovních podmínek organizace a významných vlastností zaměstnanců, které manažeri organizací považují za významné pro správné fungování celé organizace, a dále na vnímání pojmu organizační kultura a popis organizační kultury v jednotlivých zařízeních poskytujících sociální služby. Organizační kultura je vnímána na vysoké úrovni. S ohledem na formální a neformální požadavky, které jsou ze strany manažerů kladeny na zaměstnance, jsou popisovány pracovní podmínky, dodržování pravidel, náplň práce, praxe v oboru, vzdělání, motivace, týmový duch a čistý trestný rejstřík. Pojetí týmové spolupráce je vnímáno různými pohledy. Jde například o význam určitého zázemí, vystupování navenek organizace, systém kontrol a dodržování pravidel, které jsou úzce spjaté s hodnotami a normami organizace. V jednotlivých organizacích je vnímána organizační kultura pozitivně, v žádném zařízení nebyla zjištěna špatná či nízká úroveň organizační kultury. Na jednotlivých pracovištích je organizační kultura vnímána skrze porady, směrnice, povinná školení, ale také ve způsobu komunikace, kterou pracovníci vnímají jako důležitý prvek k řešení problémů, které se mohou objevit uvnitř organizace. Výsledky jsou součástí komplexních výsledků projektu GA JU s názvem „Vybrané aspekty managementu sociální práce“ (GA JU 052/2019/S). Výsledky mohou být inspirací pro manažery v sociální oblasti, příp. mohou posloužit jako podnět ke zlepšení postupů adaptačního procesu.

43 Ian Smillie, and John Hailey, *Managing for Change: Leadership, Strategy and Management in Asian NGOs* (Londýn: Routledge, 2013), <https://doi.org/10.4324/9781315071749>.

Kontakty:**Mgr. Veronika Kudrličková**

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Nedabyle 15, 370 06 České Budějovice
Kudrlickova4@seznam.cz

doc. Mgr. et Mgr. Jitka Vacková, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Ústav sociálních a speciálněpedagogických věd
J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice
vackova@zsf.jcu.cz

Ing. Radka Prokešová, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
Ústav humanitních studií v pomáhajících profesích
J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice
rprokes@zsf.jcu.cz

Mgr. Klaudie Němečková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Zdravotně sociální fakulta
J. Boreckého 1167/27, 370 11 České Budějovice
nemeck06@zsf.jcu.cz

Rituals of the Last Farewell in Contemporary Czech Society¹

Petr Macek, Tereza Lásková

DOI: 10.32725/cetv.2025.006

Abstract:

The article is focused on a sub-aspect of the broad topic of the accompaniment of the dying and the bereaved. It presents results of the research into the current ritual practices of the rites of the last farewell. The main aim of the research was to combine methodological perspectives of the anthropological study of rituals with the studies of contemporary (post)modern spirituality. The key research question was aimed at the influence of spirituality on the current ritual praxis. A qualitative probe into the experience of participants for whom accompanying is part of their profession showed strong link between conviction about the importance of rituals and their spiritual background. The research also confirmed the hypothesis about the basic characteristic of postmodern spirituality of participants, primarily its individualisation and deinstitutionalisation.

Keywords: rites of passage, rituals of the last farewell, contemporary spirituality, liminality, accompaniment of the dying and the bereaved.

1. Introduction

The issue of dying with dignity and the accompaniment of the dying and the bereaved is increasingly coming to the forefront not only of professional discussion but also of public interest. This is indicated not only by the development of palliative care and public interest in it but also by a number of professional and popular publications devoted to this topic.² In the following article, we want to focus on a sub-aspect entering into the drama of the death of a loved one. Our aim is to analyse the ritual aspect of the accompaniment of the bereaved and make an attempt to capture and interpret the contemporary form of the rituals of the last farewell.

Therefore, the main goal of the text is to map possible approaches to the conceptualisation and implementation of last farewell rituals and to answer the basic research question: What are the

¹ This work has been supported by the programme of the specific research at the University of Hradec Králové (Projekt specifického výzkumu 2124/2022 – Rituály truchlení v České republice).

² The most comprehensive ones dealing with the situation in the Czech Republic are: Naděžda Špatenková et al. *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly z thanatologie* (Praha: Galén, 2014); and Olga Nešporová, *O smrti a pohřbívání* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014).

main factors influencing an approach of the accompanying persons to last farewell rituals in the Czech Republic? Methodologically, the text is based on the cultural-anthropological study of ritual, which we link with the religiological study of contemporary spirituality. The question of the influence of spirituality and the possible absence of a spiritual dimension as regards the form of a ritual is a key part of our inquiry. An important context of the whole topic is the transformation of the spiritual situation in postmodern society, which is a basic assumed factor for the formation of ritual events connected with the death of a loved one.

In the text, we first introduce the basic theoretical background and concepts. In particular, we focus on the study of contemporary spirituality, rites of passage and the cultural-anthropological concept of liminality. The theoretical part is followed by the presentation of qualitative research conducted among participants involved in bereavement accompaniment within their profession (in health care, social services, psychological counselling or as professional accompaniers). The focus of our research was the search for the forms of contemporary ritual practice and their relationship to the spiritual profile of the participants. In the presentation of the results of the research we proceed in five steps: first we present characteristics of the accompanying persons who participated in the research, then general features of contemporary rituals and the typology of funerals. In the third step we focus on connection between rituals of the last farewell and the liminality of humans existence. Links between human corporeality and spirituality and rituals of the last farewell are presented in the final sections of the article.

2. Theoretical Anchoring of the Topic

The topic under study is viewed from the perspective of an interdisciplinary dialogue between the approach of cultural and social anthropology on the one hand and theological and religious studies of contemporary spirituality on the other. Our primary interest is not a reflection on psychological assistance to the bereaved but a study of the relationship between rituals and spirituality in contemporary man in relation to the phenomenon of dying. Therefore, we will focus on the analysis and conceptualisation of ritual as a process that enables, especially in the case of so-called rites of passage, not only the individual but also the entire community that surrounds the individual to pass through these crucial turning points and often traumatic life moments.³

The anthropological theory of ritual works, among other things, with the concept of liminality, the analysis of extreme and liminal phases of human existence. It is in the zone of liminality and in connection with rites of passage that the deepest roots of humanity and the inner sources of human spirituality are shown and revealed. From this perspective, it is clear that the moment of death and the need of the bereaved to cope with this situation represents one of the most significant liminal moments of human life. If the contemporary (post)modern society has deprived such a crucial liminal phase of human life of its ritual anchorage, this should inevitably trigger our interest and our search for possible ways out of the situation.⁴

2.1 Death and Contemporary Spirituality

In the following pages, we present a research probe into the relationship between contemporary spirituality and bereavement after the death of a loved one. As the first step, therefore, we want to

3 Robert F. Murphy, *Cultural and Social Anthropology, An overture* (New Jersey: Prentice Hall, 1979), 184-189.

4 Cf. Bjørn Thomassen, *Liminality and the Modern, Living Through the In-Between* (London, New York: Routledge, 2014), 189-190.

outline at least briefly the basic contours of today's spiritual situation. This topic has received extensive research attention, and a considerable amount of scholarly literature has been devoted to it.⁵ From the perspective of the sociology of religion, the defining elements of contemporary spirituality include the syncretisation of different religious traditions and the interconnection of seemingly divergent spiritual inspirations;⁶ the individualisation of religious experience with an emphasis on detachment from large religious systems;⁷ distrust of religious institutions; the understanding of spirituality as primarily a matter of personal, individual choice;⁸ the individualisation of religious experience is then linked to the consumerisation of spirituality, i.e., the subordination of religious and spiritual life to market laws and the transformation of elements of spiritual life into commodities. As a consequence of the dislocation of society in relation to the series of crises of recent years, the element of the search for one's own identity enters intensively into contemporary spirituality. How can and should we even understand death in this (post)modern spiritual situation?⁹ It is probably not possible to establish only one possible meaning of death or one possible definition. Rather, it is a matter of multiple related meanings that one attaches to death.¹⁰ If we look at death from a medical perspective, death for us is likely to be physical death. But even this, as Tomas Hříbek points out, has several criteria, for example, the cardiopulmonary criterion of death, according to which death occurs when a person stops breathing and his heart stops beating.¹¹ Another criterion is the neurological criterion of death, i.e., the irreversible loss of brain function. In addition to the biological, medical view of death, there is also the psychological view, which distinguishes between personal and biological death.

However, for our topic and for our chosen perspective, the spiritual contextualisation of the phenomenon of death is crucial. Of course, the outlined elements that shape the profile of contemporary spirituality do not constitute the only possible framework for experiencing death and the passing of a loved one. Alongside new, syncretic spiritual currents, the existence of more traditional forms of belief still persists. We, therefore, identify three basic model possibilities for addressing the question of life and death: first, by situating death within the interpretive framework of traditional religion; second, through the prism of the Enlightenment tradition and modern natural science; and third, in the form of a syncretic mode of belief that breaks out of the European Christian tradition, whether in the form of esoteric, alternative lifestyles or eclectic borrowings from various religious traditions. Our research will then look at how different spiritual frameworks influence the course of rituals associated with death and how they imprint themselves on the spiritual situation of the bereaved.

5 Cf. Grace Davie, *Europe: The Exceptional Case, Parameters of Faith in the Modern World* (London: Darton Longmann and Todd, 2010); Grace Davie, *The Sociology of Religion: A Critical Agenda* (London, Los Angeles: SAGE, 2013); David Lyon, *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times* (Cambridge: Polity Press, 2000).

6 Cf. Pavel Hošek, *A bohové se vrací: proměny náboženství v postmoderní době* (Jihlava: Mlýn, 2012), 76-78; Olga Nešporová 'Českolipská necírkevní spirituální scéna', in *Náboženství v menšině: religiozita a spiritualita v současné české společnosti*, eds. Dušan Lužný and Zdeněk R. Nešpor (Praha: Malvern, 2008), 146.

7 By the concept of individualisation of religious experience, we mean an emphasis on personal experience, an internal and subjective experience of spirituality. Cf. Dominka Motak, 'Postmodern Spirituality and the Culture of Individualism', *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 21 (2009): 146-161.

8 The differentiation of religion and spirituality is a subject of great debate in religious studies. We use these terms to differentiate between the subjective side of spiritual experience (spirituality) and its objective dimensions (religion). Cf. Wade Clark Roof, 'Religion and Spirituality, Toward an Integrated Analysis', in *Handbook of the Sociology of Religion*, ed. Michele Dillon (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 137-148. Cf. Dušan Lužný and David Václavík, *Individualizace náboženství a identita: poznámky k současné sociologii náboženství* (Praha: Malvern, 2010); David Václavík, *Náboženství a moderní česká společnost* (Praha: Grada, 2010).

9 Aware of all limits of the category of 'postmodern', we use this concept to distinguish the modern age of classical metanarratives and ideologies and the era of their postmodern deconstruction and demythologisation.

10 Cf. Nešporová, *O smrti a pohřbívání*, 48.

11 Cf. Tomáš Hříbek, *Obrana asistované smrti* (Praha: Academia, 2021) 37-62.

2.2 Rite of Passage

Rituals associated with the accompaniment of the bereaved can be described as a typical part of rites of passage. We will, therefore, briefly discuss their basic characteristics. A rite of passage is a type of ritual that has been designed and structured to enable the transition from one life stage to another. It thus creates an imaginary bridge between two worlds, between the world that is being left and is irretrievably lost and the new, incoming situation. Rites of passage can be further divided according to the occasion in which they take place. Typical examples of rites of passage are initiation ceremonies, rituals relating to pregnancy and conception, wedding rituals and funeral rituals. According to Arnold van Gennep, one of the founder of the study of rites of passage, these are the rituals that accompany every change of place, status, social position and age.¹² In our study, we proceed from the Van Gennep's classification of the rites of passage into three basic categories of separation (preliminary), liminal (threshold) and acceptance (postliminal) rituals.¹³ In all cases, what is important is that the rite of passage is intended to provide support, stability and continuity throughout the time of change.¹⁴ In most cultures, rites of passage contain identical parts composed of elements that serve a specific purpose. For example, the main components of a rite of passage include the psychological symbolism of death and rebirth.¹⁵ One of the main purposes of a rite of passage is the change of the social status of the central individuals or actors in the ritual.¹⁶

2.3 Liminality

Anthropological study of rites of passage is closely related to the concept of liminality. Origins of this concept stem from Victor Turner's reading of van Gennep's works on this topic. Despite certain limitations of Turner's approach to liminality it still represents a useful concept for our understanding of liminal experiences of human existence. In van Gennep's analysis, liminality emerges as a state that 'has to do with transition, the ritual forms such transition take, and the way in which transitions shape both persons and communities.'¹⁷ Thomassen distinguishes between three different levels of subjecthood (single individuals, social groups and whole societies) and three temporal dimensions of liminality (moments, periods and epochs).¹⁸ In our research, we focus on individual and group aspect of momental temporal dimension of liminality, that is sudden event affecting one's life – e.g., death as the individual liminal dimension and ritual passage as group liminal experience.

What are the main characteristics of liminal experience? Liminality, liminal space, and the liminal person fall outside the web of classifications that would locate persons or places in cultural space. 'Liminal beings are neither here nor there, situated between positions determined and ordered by laws, customs, conventions and rituals. Liminality is often likened to death, to being in the womb,

12 Cf. Arnold van Gennep, *The Rites of Passage* (Chicago: The University of Chicago Press, 1960) 1-14; for a general overview: Fiona Bowie, *The Anthropology of Religion* (Oxford: Blackwell Publishing, 2000) 147-160.

13 Cf. Victor Turner, *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine, 1969) 94-97.

14 Cf. Murphy, *Cultural and Social Anthropology*, 189

15 Cf. Ronald L. Grimes, *Deeply into the Bone, Re-inventing Rites of Passage* (Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 2002) 219-220.

16 Cf. Grimes, *Deeply into the Bone*, 5-6. For discussion of rituality cf. Jens Kreinath, J. A. M. Snoek, and Michael Stausberg (ed.) *Theorizing Rituals, Volume I: Issues, Topics, Approaches, Concepts* (Leiden: Brill, 2008).

17 Thomassen, *Liminality and the Modern*, 85.

18 Thomassen, *Liminality and the Modern*, 89.

to invisibility, darkness, bisexuality, wilderness, or an eclipse of the sun or moon.¹⁹ And if the basic model of society is a 'structure of positions', then liminality is an interstructural situation.²⁰ From a transcultural perspective, the liminal situation of transition can be also seen as an opening of space for authentic spirituality.²¹ In our research we strove to identify liminal horizon in the contemporary rituals of farewell, which might help to analyse basic spiritual presupposition of the accompanying persons.

2.4 The Current State of the Rituals of Last Farewell

The term 'rituals of the last farewell' might refer to several methodologically distinct areas. In the context of the Christian, and more specifically Catholic, tradition, it usually means the very last phase of the funeral service, which enables local parish community to say farewell to the deceased.²² However, in the present text, we use it in the broad meaning of the final rite of passage, which should enable the people close to the deceased to cope with the radically new situation.

The form of funeral rite has always reflected the wider cultural and social context. Currently, we can observe in the Czech society further moving away from traditional religious patterns, which used to shape basic framework of funeral rites, yet in the same time emergence of an effort to restore the ritual framework, particularly with emphasis on sensitivity to the ecological aspects of ritual events.

The traditional form of funeral rites shaped by the Christian, church tradition and partly incorporated even older strata of religious-magical rituals still influences broader cultural and social imagination. To certain extent, we can claim that despite all historical transformations and discontinuities our society is still culturally Christian.²³ The traditional way of burial puts an emphasis on a community dimension of the whole event, involving a farewell to more or less all members of the wider community in which the deceased lived his or her life. It thus represent an important element in the maintaining cohesion of families, local communities and wider society.²⁴ Yet, the importance of this type of funeral rites is in the reality of contemporary Czech society ever more diminishing: statistically, church funerals organised within Catholic church represented only 18% of funeral, further, only 27% of those, who are baptised get Church funeral.²⁵ These findings represent a major challenge for our research into a contemporary rituals of the last farewell: Is our society able to completely separate itself from deeper sources of its cultural tradition and come up with new form of rites or are we still tied, in one way or another, with our heritage? The interviews with our participants suggest that the influence of the older spiritual and religious heritage still have an utmost importance.

Prevailing forms of the rituals of the last farewell in the contemporary Czech society are the secular ones. It usually takes place in the halls of the crematorium.²⁶ It is typically a ceremony in

19 Turner, *The Ritual Process*, 96.

20 Cf. Victor Turner, *The Forest of Symbols, Aspects of Ndembu Ritual* (Ithaca: Cornell University Press, 1970) 93.

21 For discussion on a transcultural perspective, cf. František Burda, *Za hranice kultur, transkulturní perspektiva* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2016), for liminal experience pp. 111-127.

22 For the details on the Catholic tradition see Tomáš Kotrlý, 'Právně-pastorační aspekty pohřbívání', *Studia Theologica* 13, no. 1 (2011): 122-147.

23 For the Christian sources of bereavement care see Tomáš Kotrlý, *Pohřebnictví, právní zajištění piety a důstojnosti lidských pozůstatků a ostatků*. (Praha: Linde Praha, 2013), 211-213.

24 Cf. Tomáš Kotrlý, 'Církevní pohřeb', in *O posledních věcech člověka*, 197-208. Cf. Nešporová, *O smrti a pohřbívání*, 171.

25 Daniel Chytil, 'Poslední rozloučení a památka zesnulých v době COVIDu', 2nd November 2023, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201101posledni-rozloucení-a-pamatka-zesnulých-v-době-covidu>.

26 Cf. Nešporová, *O smrti a pohřbívání*, 159; Jaroslav Šejvl and Naděžda Špatenková, 'Pohřeb žehem', in *O posledních věcech člověka*, 171-176; for a description of such a ritual cf. Ondřej Nezbeda, *Průvodce smrtelníka, prakticky o posledních věcech člověka* (Praha: Paseka, 2016), 250-251.

the circle of the immediate family and includes a few mournful songs and a final farewell to the deceased. The current trend is a reduction in the number of eulogies and a general decline in the number of this type of ceremony. This could be interpreted as a (post)modern attempt to speed up the mourning phase of the farewell to the deceased.²⁷ Currently, we can also observe a steep rise in the number of funerals with minimal or no ritual framework. The so called 'farewell without a funeral ceremony' is one of the most prevailing types of the funerals, mainly due to the economic pressures and an effort to save financial means.²⁸ Apart from a farewell without a funeral ceremony, we should also mention 'social funeral', a type of funeral ceremony for deceased, who have no one to bury them. Social funerals are organised by local authorities and currently we can observe a significant increase in their number, most probably due to restrictions on financial support for burials and also due to the Covid-19 pandemic.²⁹ All these facts show that although a certain sensitivity for spirituality remains in some parts of Czech society, the economic factors and materialistic, secular mentality has a huge impact on the ritual of last farewell.

The third way, how to approach contemporary rituals of last farewell is through the effort for finding alternative expression of mourning, which would be able to keep spiritual and liminal dimension of traditional rituals, yet would express current mentality and cultural milieu. Alternative rituals are based on the context of the postmodern age, its lifestyle and its approach to spirituality. They can be defined as highly individualised, based on the specific, personal needs of the bereaved rather than on a more deeply rooted tradition. At the same time, what is significant for them is the effort to transcend the determinations perceived as social conventions and stereotypes. In the context of global climate change and its impact on social life, we can observe an increase in interest in ecologically sustainable funerals. In the Czech Republic it is represented by the association Poslední stopa (The Last Footprint), which strive to promote the new approaches to burial rites, that would be more ecological (e.g., resonation, composting, cryonisation), and through this effort increase interest in a dignified farewell with deceased ones.³⁰

In today's modern society, some groups of rituals and ritualised kinds of behaviour are slowly disappearing from our lives, while others are being transformed into new forms and meanings, but their original meaning, connected with socialising and stabilising functions and with the relationship of man to the sacred, remains.³¹

3. Research Part

3.1. Chosen Methods

The main aim of the research investigation was to make a probe into the reflection of the attendants of bereaved on the spiritual level of the rites of passage associated with death of a loved one. The research strove to analyse a connection between the sources of spiritual life of the attendants and their approach towards the rites accompanying dying. The effort to capture the inner attitude of the attendants and their value bases led us to choose a qualitative method that allows for better

27 Cf. Grimes, *Deeply*, 278.

28 Olga Nešporová, 'Kremace bez obřadu – česká specialita a její zdroje', 23rd March 2023, <https://gacr.cz/kremace-bez-obradu-ceska-specialita-a-její-zdroje/>.

29 'Pohřebnictví, Vývoj počtu sociálních pohřbů 2009-2021', presentation from the consultation day for funeral services, Ministry of regional development, accessed 30 October 2023, [https://mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-konzultacniho-dne-k-pohrebnictvi-\(1\)](https://mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/z-konzultacniho-dne-k-pohrebnictvi-(1)).

30 'Začal jsem zkouškou na hrobníka, říká Adam Vokáč', Ministry of regional development, accessed 30th October, <https://mmr.gov.cz/cs/ministerstvo/pohrebnictvi/aktuality/zacal-jsem-zkouskou-na-hrobnika,-rika-adam-vokac>.

31 Cf. Grimes, *Deeply*, 275-282.

access and collection of the above-required data.

The data were collected through semi-structured interviews with a small group of participants. The possibility of generalising them is thus limited to some extent, but on the other hand, it allows for an in-depth view of the participants' way of thinking. At the same time, the chosen form of the semi-structured interview gives sufficient flexibility to open up new topics that will inevitably emerge in the course of the study designed as an introductory research probe. Our approach was based on the hypothetico-deductivist methodology. Its aim was to test the theoretical framework and presuppositions (primarily following on from the research in the contemporary spirituality and anthropological research in liminality and rites of passage) in the specific group of research participants.

3.2 Research Sample and Location

The research sample consisted of 15 participants, with whom the semi-structured interviews were conducted. The selection of participants was determined by the main goals of the research project – the intersection of spirituality and rituals. Our aim was not to analyse an institutional culture within one specific institution or one specific way of treatment of bereaved. We rather wanted to focus on the spiritual background of the group of people sharing the same experience with the liminal phase of human life and their approach to the rituality.

The research sample of our investigation consisted of participants for whom accompanying is part of their profession. We did not focus on the course of accompaniment in the immediate family circle but rather on the activities of people for whom it belongs to working life. Of the 15 participants, 6 respondents work in health care, 4 in social services, 2 as professional companions and 3 as psychologists. The aim of this choice was to capture as evenly as possible the wide range of professions that encounter the dying and bereaved. The participants came from different regions of the Czech Republic, the research was conducted in Prague, Brno, Olomouc, Hořice and several other smaller towns, and the interviews were usually conducted in hospitals and hospices. The time period of the research was June to August 2022.

The principal method for selection of participants was a snowball sampling, which despite being prone to several biases, enables the researcher to reach and reconstruct a network of a 'hidden' population of people sharing the same experience, while differ from the prevailing characteristics of general society.³² This method was chosen, because we assume that it will be efficient in identifying participants, who will be able to connect their spiritual experience with the ritual accompaniment of dying and bereaved.

Both men and women were included in the research sample; the most common age group represented was between 40-50 years old. However, age was not a factor in the selection of participants; the most frequent inclusion of this age group is probably related to the need for a certain maturity that the activity under study requires. The interviews took place in the natural working environment of the participants. The anonymity of the participants was maintained throughout the research; the identity of the participants was known only to the researcher. The anonymity of the research participants was maintained in order to obtain more open answers and to allow the respondents to express themselves freely and safely on difficult and sensitive themes.

32 David Morgan, 'Snowball Sampling', in *SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, ed. L. Given (Thousand Oaks: SAGE Publications, 2008), 816-817.

3.3 The Aim of the Research and Research Questions

In the introduction of the article, we pointed out the significant development of palliative care and the growing interest of the Czech public in this issue. The topic is not only related to medical, social and spiritual care for the dying but also to accompanying the bereaved and their coping with the passing of a loved one. It is the latter topic that is the focus of our research. Its main aim is to map out possible approaches to the rituals associated with accompanying the bereaved and their coping with the passing of a loved one.

In line with the aim of the research, the main research question is: What are the main factors influencing the approach of accompanying persons towards the contemporary rituals of the last farewell in the Czech Republic?

Within this main research question, the research focused on the following subtopics:

- The relationship between traditional religions and alternative spirituality in the field of accompanying the bereaved.
- Individual and community dimensions of ritual and traditional and modern inspirations of ritual forms.
- The relationship between spirituality and the anthropological notion of man and death.

The results of the research are presented in five sections, which proceed from the characteristics of the accompanying persons and the typology of funerals to the connection between rituals of the last farewell and the liminality of human existence, human corporeality and spirituality.

4 Data and Analysis

4.1 Characteristics of the Accompanying Persons

In the first thematic area, the research focused on identifying the characteristics of the accompanying persons. Accompanying persons can be considered those who attend to people at the end of life and who accompany both the dying and the bereaved in their difficult situations.³³ This companion, as research has shown, can be virtually anyone who spends time with the dying person and their family. Twelve of the fifteen participants said they believed that virtually anyone could be a companion. Of these, most respondents supplemented their answers with some condition, such as 'who feels a connection to it' or 'who feels open about it'. In our research, however, we focused on accompanying people for whom this activity is part of their profession.

The professions selected for the research were a nurse, social worker, psychologist and funeral attendant. Nevertheless, the category of 'the accompanying person' remains ambiguous and somewhat problematic even in connection with a more clearly defined profession. It reflects not only a person's education and professional career but, above all, their personality. In response to the question '*What education or experience is needed for accompanying?*' ten out of fifteen respondents answered that accompaniment requires a certain ability, skill or feeling, which does not come from formal education but from inner predispositions. In this context, respondents also mentioned the problematic and often misused term '*school of life*'.

From the perspective of the majority of respondents, too much professionalisation and

33 For a detailed discussion on bereavement counselling see Naděžda Špatenková, *Poradenství pro pozůstalé: principy, procesy, metody*. (Praha: Grada, 2023), 21-34.

formalisation of the procedures associated with accompanying the bereaved would lead to the 'technologisation' of the whole process. The mystery of journeying together with the dying person and the bereaved would turn into a solution to a clearly defined problem. According to the respondents, the situations in which the accompanying person is placed are as unique as each person's personality is unique and irreplaceable and, therefore, very difficult to typify. Related to this is the fact that eight out of fifteen respondents said that previous experience in previous jobs had led them to accompaniment. The experiences related to undignified deaths of people in hospitals were the reason why the respondents felt the need to react to this situation and give people the opportunity to die differently. Other respondents said that they had been led to accompaniment by the course of their life, whether through a pragmatic job search, volunteering or other experiences.

As part of the research focused on the search for the inner relationship between rituals accompanying the death of a loved one and spirituality, we were also interested in the respondents' spiritual backgrounds. Five respondents identified faith as an essential aspect of the bereavement process, with ten of the fifteen respondents identifying themselves as believers. Three respondents indicated that they were not religious but had some relationship with the sacred or believed in something, and two respondents indicated that they were non-believers. Seven of the fifteen respondents claim to be Christian. One respondent professes Hinduism, and two respondents do not feel the need to relate to a particular tradition or religion. According to fourteen respondents, religion or spirituality influences a person's approach to death, primarily because religion works with the idea of life after death, which can be comforting to people. However, perhaps even more importantly, religion simply reckons with death, knows about it and sees it as part of life as much as birth, which enables people to live with an awareness of their own finitude.

4.2 Rituals and the Typology of Funerals

Majority of respondents distinguished between traditional and typical funerals and rituals. A Christian funeral with a ceremony in a church is perceived as a traditional funeral. According to the respondents, what is characteristic of a traditional funeral is that it takes place in the village and involves the whole community participates. Another element of a traditional funeral is the procession and feast. Traditional funerals and ceremonies usually last for a longer period of time. In contrast, a typical funeral and ceremony is seen as a crematorium funeral, which usually includes a short, standardised speech about the dead and the playing of a few musical pieces to conclude the ceremony. However, some respondents also observe the fact that no ceremony takes place as a typical part of the current situation in Czech society. This fact is perceived very negatively.

Two respondents stated that they did not perceive a difference between a traditional and a typical funeral. For them, the church and the crematorium are both traditional and typical. All respondents were aware of alternative approaches to funerals and the last rites. Eight respondents identified the possibility of having an alternative way of saying goodbye as important. The main reason for this was that the alternative method meets the individual wishes and needs of the deceased and the bereaved. They can provide a meaningful ceremony for those who are not satisfied with a standardised and short ceremony in a crematorium but who also do not subscribe to a church, and so for them, a Christian burial in a church is not an ideal option either. *'In my opinion, there are alternatives, and I think it is important that there is something, some ritual. A ritual, whether it's in a church or somewhere outside, so people need to experience it. Then people can move on with their lives.'*³⁴

34 Interview with a hospice nurse (palliative care nurse), 22nd June 2022.

An important advantage of alternative funerals is the space and time they provide, or rather the fact that the time limit for the ceremony is significantly less significant than in a typical funeral. For the majority of respondents, the positives of alternative burials were mainly related to the possibility of disposing of the body of the deceased. Particularly in relation to the disposal of the cremated body of the deceased offered by scattering gardens or burial at the roots of a tree.

4.3 *The Rituals of the Last Farewell and the Liminality of Human Existence*

At the core of our research, there is the question of the connection between ritual, liminality and the spirituality of human life. There are a number of rituals associated with the grieving process and coping with death that are performed during this period to help people more easily overcome the loss of a loved one. The majority, eleven participants, find these rituals very important for people to be able to move from one stage of life to another. Four participants perceive rituals more as an individual need of each person, which may not have general validity. They add that many people may often perform rituals simply because *'that's the way it's done'*, and it may not be meaningful to them as such. However, the typical response mostly corresponded to the following message: *'I'm trying to get people to do the goodbye themselves now. It's important that the goodbye is tailored. That's why I also tell the bereaved, "Say goodbye in a way that you can say goodbye". Some say goodbye by sitting by the dead body after death, some say goodbye by scattering the ashes.'*³⁵

A few respondents mentioned that the ritual of the last farewell needs to have a certain choreography in order to say goodbye. The choreography determines the flow of the ritual, containing the basic points that should lead the bereaved through a journey, at the end of which they will be ready to gradually exit the grieving phase and let go of what is no longer in their lives. Thus, as part of the ceremony, the bereaved will perform a ritual gesture and pass through the boundary from which they continue their life without the deceased. One respondent gives an example of the choreography: *'We gather, we say why we came together for the ceremony, what is the intention of why we came together for the ceremony. We name why we came together by the fact that someone died, what their name was, and who they were to us (someone different to everyone). The moment when we say goodbye at the shore and give the person away is important. In Christianity, we give him over to the Lord God, praying for him to accept him, to forgive him, to protect him along the way. In alternative rituals, we surrender the deceased, and we can imagine that there are our other deceased there to welcome him, that he is not alone, that there are other deceased on the boat. Someone is handing him over to the universe, someone is handing him over to mother earth, but he is handing him over, and that is the moment that has to take place. The fact that we're handing him over and releasing him and actually sort of breaking the bond that might be holding him here, and we can continue on that journey. We are handing him over to something that is waiting for us, that is beyond us. And that's an important moment for us to be able to end it and to be able to move on without him. Whether it's in Christianity or in alternative ritual.'*³⁶

The most common example of a ritual mentioned by the seven respondents as an example of the last farewell ritual was the ritual after-death care of the body of the deceased, which involves washing and dressing the body, combing the hair and tying the beard. Often people may not realise that they have the right to take final care of their loved one's body, and many people may be afraid of caring for a body of the deceased. However, caring for a body of the deceased can be

³⁵ Interview with a nurse from a hospice care at home, 28th June 2022.

³⁶ Interview with a professional companion, 8th June 2022.

seen as the last service to a loved one. The reason for caring for a body is also to make the deceased look nice, which can be comforting to the bereaved: *'We have seen many times that people were in pain, and the pain tends to show on the face, but after death, when people are groomed, they have a satisfied expression. It helps the bereaved to see that mum has gone happy, beautiful. It's important to them. It brings relief, and then they can cope with the death better.'*³⁷

Another example mentioned by five respondents was that of an open window and a lit candle. Respondents also considered saying thank you and forgiveness to be important, either before or after death. Forgiveness is important for both the dying and the bereaved: *'I think it's very important that there is this part "I forgive you, you forgive me, I love you". I think those are three important things that I urge people not to be afraid to say. I think they're important for them and for the dying person. Quite often, the phrase, "You can go, I can do this", quite often people are waiting for that. There's a certain moment when the soul wins over the body. Often the body is failing, but the person is still there, then we wonder why? Often it is because the loved ones have not let them go.'*³⁸

According to the six respondents, the Czech Republic does not lack traditions and rituals related to death compared to other countries. According to some, the absence of rituals is regionally conditioned, while at the same time, they observe a gradual withdrawal from rituals in Czech society. During the interview, it was also mentioned that in the Czech Republic, compared to other countries, death, coping with death and rituals related to it can often be burdened with fatalistic sadness, which was perceived as a clearly negative factor. The reason for this may be the strong secularisation of Czech society, which does not allow the joy and gratitude for the life of the dead person to be fully experienced due to the lack of belief in the afterlife.

The participants found it difficult to articulate clearly the liminal aspects of the last farewell rituals. They usually referred to this liminal state as highly individualised and intensely personal. They perceived their role primarily as accompanying. They enter the liminal state together with the dead or bereaved. However, the direction of the journey into the liminal space is not determined by the accompanying person but primarily by the dead and the bereaved. The professional attendants are only guests on this journey, providing companionship and sharing in its hardships. As a typical yet apt description of liminality, we can state the following: The liminal state is an imaginary journey taking place within the human being. At the end of this journey, the dead is released from the world of the living and taken somewhere. What the journey looks like, where the dead are taken and where they are handed over depends on the interior of the bereaved. The journey is liminal because it is different from everyday life – there are no rules or values. The person on the journey ceases to live the life they lived before; they don't even return to it because the world is already changed by the fact that the dead is no longer there. Spirituality has an effect on the interior and it shows up in the interior.

4.4 Human Corporeality as Part of the Last Farewell

Our interviews showed that the bodily aspect of human existence constitute a very important aspect that enters into the rites of last farewell. The rules for how to deal with the body after death, therefore, form an essential part of the ritual of the last farewell. The context of (post)modern culture and spirituality and its blurring of previously clear boundaries is also reflected in this area. How the body of the deceased is treated after death is largely determined by the cultural context

37 Interview with a nurse in the inpatient ward in a hospice, 12th July 2022.

38 Interview with a nurse from hospice care at home, 28th June 2022.

and values of a given culture.³⁹

It is important, in this context, to point out the close mutual relationship between spirituality and human corporeality. It is precisely the spiritual horizon of human existence, that shapes and determines the perception of physicality in human cultures. We can depict this fact on different approaches to human corporeality and physicality, as they might be observed in different spiritual and religious traditions.⁴⁰ For the treatment of our research, it is specifically important to point out the complex and intricate relationship between spirituality and corporeality in the Christian tradition. Here we can observe on one hand tendencies to certain dualism of body and soul, on the other hand appreciation of the importance of the body even for the spiritual existence.⁴¹

How is the body of the deceased treated today? Is wrapping the body in a plastic bag a dignified way of dealing with the dead? Who takes care of the body of the deceased? Nowadays, as mentioned above, people have forgotten the art of dying and so have forgotten how to take care of the body after death. Thus, the body of the deceased is mostly taken care of by people in hospitals or funeral services.

The research shows that this topic is crucial for the participants. Despite the fact that most of the respondents mention that the body is a mere shell after death, it deserves respectful treatment. But what does dignified treatment of the body of the deceased look like? As we have already mentioned, the care of the body aims to make it look respectable even after death. One answer specifies that the body of the deceased should be cared for after death as if it were still alive. Some respondents described cremation as an undignified way of dealing with the body of the deceased. This belief may be related to the Christian faith, in which there is still some awareness that the proper way of burial involves placing the body of the deceased in a coffin in the ground.

The research participants were also dismissive of placing the body of the deceased in plastic bags after death, which is a common hospital practice. They perceived plastic bags as ambiguous and multipurpose. They serve, among other things, for waste disposal. The use of a plastic bag in this context may give the impression that it is considered waste.⁴² On the other hand, plastic bags are used for protection from external elements, and their use can therefore be perceived as protection. The use of plastic bags in the hospital is linked to society's technical approach to the human being, which is insufficient on its own and needs to be supplemented by a humane and spiritual perspective.

4.5 Rituals of the Last Farewell and Spirituality

The majority of respondents confirmed that spirituality greatly influences the form of rituals associated with death, especially the choice of venue and the elements that constitute the ritual. For a slight majority of the eight respondents, the rituals provided by traditional religions today are understandable. For three participants, the rituals may not always be understandable to everyone, and especially may not be understandable to people who do not subscribe to a particular church. Whether rituals are understandable or not depends not only on the participants in the ritual but especially on the moderators (priests, ritualists). The key factors are the feeling for the ritual, the sincerity with which the ritual is approached, the appropriate choice of words, the work

39 For a discussion on how to define the body of the deceased see Kotrlý, *Pohřebnictví*, 36-39.

40 Cf. Radek Chlup, *Pojetí duše v náboženských tradicích svět* (Praha: DharmaGaia, 2007).

41 Cf. Lenka Karfíková, *Látka, tělo, vzkříšení podle starokřesťanských autorů* (Praha: Karolinum, 2022).

42 On the sanitary aspects of the topic cf. Tomáš Kotrlý, 'Pohled na úkoly krajské hygienické stanice v pohřebnictví', *Hygiena* 67, no. 4 (2022): 134-150, <https://doi.org/10.21101/hygiena.a1823>.

with musical accompaniment, etc. One respondent commented that although not every funeral ceremony is a ritual, appropriate leadership can also make a funeral ceremony in a crematorium a dignified ritual.

In other questions, we focused on the participants' relationship to death itself and the influence of spirituality in shaping this relationship. Four respondents claimed that death shows how human beings are transient and finite. Another four respondents claim that death reflects the way a person's life was and that a person dies the way he or she lived. All respondents perceive a duality of body and soul, in the sense that the soul and the body are not one common principle but that they are two parts that are a condition for being a living human being. Most of the participants expressed their belief and faith in the afterlife existence of the soul. Thus, for most respondents, the soul is what lives on after the death of a person or, more precisely, after the death of the body. Therefore, immortality was also perceived by the respondents mostly as the immortality of the soul. Two respondents claimed that after the death of the body, the soul also dies. How the duality of soul and body is perceived is also reflected in how death itself is perceived.

Most respondents first stated that death is simply the end of human life. The two respondents who believed that both the body and the soul die with the death of a person perceived death negatively as a moment of the absolute end. Participants who were convinced of the existence of the soul after death added that death is not only an end but also a beginning, a transition or a meeting. Thus, from the perspective of these respondents, death is not only perceived negatively but also with hope. This shows the strong influence of faith or spirituality on our approach to death.

One of the key aspects of the connection between spirituality and the perception of death is the ability to make a difference between the concept of good and bad death. Majority of respondents were able to distinguish between good and bad death. A good death is then considered to be one for which one is 'prepared', before which one has cared for all levels of one's life (physical, social, spiritual). It is a death in which a reconciled person dies. A bad death is a death in which the person is not reconciled, a death that is long and painful, a premature death or a death caused by violence, for example, in war.

5. Conclusion

The main aim of the research was to make a probe into the relationship between rituality of the last farewell and the spirituality of the attendants, who work with dying and bereaved persons. Therefore, we have firstly focused on the profile of the attendants and their spiritual background. The group of participants consisted of fifteen people who work professionally in the field of accompanying people in the last stages of their life. Spirituality clearly forms an important part of the work of the attendants, who in majority consider spiritual and personal approach to their work to be of greater importance, than the approach based on clear technical guidelines. This characteristic is clearly imprinted in the approach of the attendants to the rituals of last farewell. The rituals do not represent only a mechanical performance of the conventions of the given ceremonies. In the context of the diversified postmodern spiritual situation, it is primarily a search for an authentic, personified and individualised expression of the need for a dignified farewell to the bereaved person.

Human corporeality emerged as perhaps the most prominent part of the rituals of last farewell for the attendants. Emphasis on preservation of the human dignity of the deceased requires dignified and sensitive treatment of the body of the deceased, which comes in as an important element into the rituals related to death of close ones. Although spirituality forms a main part of

their work with bereaved, it was rather difficult for most participants to clearly define connections between liminal phase of human existence and its spiritual horizon. We could observe, that most participants strive to express their notions of the relationship between body and soul and the ultimate mystery of human life in rather intuitive and vague way. Although it was tangibly inspired by the religious and cultural legacy, predominantly the Christian one, it was not a clear and articulated expression of any systematically defined doctrine.

Thus we can conclude that the rituality of the last farewell is for the majority of participants connected with the spiritual and liminal part of human life. This aspect is considered to be more important than the accompaniment based on the merely psychological approach to the bereaved ones. On the other hand the spiritual profile of participants confirms typical characteristics of post-modern spirituality of western societies. Although it is still to certain extent shaped by the legacy of Christian tradition, it does not represent any coherent and well-defined religious system, but rather intuitively formed system of spiritual ideas with tendency to dualistic perception of human person.

Contact

Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií
Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové
petr.macek@uhk.cz

Mgr. Tereza Lásková

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií
Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové

The Impact of a Parent's Mental Illness on a Child's Life

Silvie Ročovská

DOI: 10.32725/cetv.2025.007

Abstract

The aim of this study is to find out what effect does parental mental illness have on the life of the child. A sub-objective of the study is to show the specific problems of the children and the strategies they use to cope with the family situation. The starting point is the concept of parental mental illness as a risk factor in child development. The issue is approached through an ecological approach explaining the interdependence between humans and their environment.

The text is developed as a theoretical essay that analyses the literature sources dealing with the issue of serious mental illness of a parent and its impact on the child. Literature sources were searched for keywords in English and Czech in the Science Direct, Scopus Preview, Cambridge Core and National Library of Medicine databases.

The results show a basic overview of risk and protective factors, children's emotional experience, their specific problems, especially stigma, separation from the parent, and coping strategies to deal with family stress.

Keywords:

mental illness, influence, parents, children, stigma, parentification, prevention.

Introduction

The issue of mental illness is a frequently discussed topic nowadays, not only because of the Covid-19 pandemic, which has increased its prevalence, especially depression and anxiety, by 25 % worldwide.¹ The text looks at this issue from the perspective of social work, which, as a multidisciplinary field, must actively respond to these changes in collaboration with other professionals and draw attention to neglected areas of human life.

Although psychiatric care in our country is developing in a positive direction, a neglected area is the parenting of the seriously mentally ill and the impact of their illness on the child. The family is the place where the symptoms of the illness manifest themselves and affect all its members. With

¹ 'Launch of the WHO Guide for Integration of Perinatal Mental and Child Health Services', World Health Organization, cited 7th December 2022, <https://www.who.int/news/item/19-09-2022-launch-of-the-who-guide-for-integration-of-perinatal-mental-health>.

the deinstitutionalisation of psychiatric care, with the development of community-based care and the reduction in the length of hospital stays of patients, a significant part of the treatment process is shifting to the home environment. The family is the main and most important place of support for the ill parent, but also the place that shapes the life of their child.²

Another reason to address these phenomena is not only the increase in mental illness and its impact on the family, but also the change in the position of the child in society, which has transformed throughout history from passive recipients of care to competent social actors with rights. Today, children are the focus of attention and accepted as full members of society.³

Yet, adult attitudes that express superiority towards children because of their incompetence, emotional instability, egocentrism, dependency, and because they make mistakes and demand attention are still widespread. This phenomenon has been described within a number of disciplines as the thought paradigm of 'adultcentrism'.⁴ Adultcentrism negatively affects the relationship with children and leads to ignoring their needs, which affects not only the relationship between parents and children, but also the provision of professional help. An expert can help them start and lead this conversation. For this reason, it is desirable that their 'voice' can be heard on this subject.

The impact of mental illness on the family as a whole has already been described by a number of Czech experts.⁵ However, no study has been conducted in the Czech Republic that focuses on the prevalence of children of parents with mental illness. The review study, which was carried out within the framework of the Children of Parents with Severe Mental Illness project, was based on foreign sources. The results show that 1/3 of mental health service clients take the role of a parent and 1-2 children in 10 have a parent with Serious Mental Illness (SMI).⁶ These children are at a higher risk of transmitting this illness than children of healthy parents.⁷ Due to the lack of attention, support and services offered, these children are referred to as 'invisible'.⁸

Professionals may face a number of barriers to providing care. One of these is their own preconceptions about whether a parent with SMI can raise a child; a second reason may be lack of knowledge and skills; a third reason may be workload; and a fourth may be the fear that the interview may trigger negative feelings in the child. Also, children and their parents may experience doubts about the contribution of professionals to a greater extent than is the case with other target groups and may even prevent the child from receiving the necessary information.⁹

2 Igor Nosál, *Obrazy dětství v dnešní české společnosti* (Brno: Barrister Principal, 2004), 7.

3 Ibid., 117.

4 Christopher G. Petr, 'Adultcentrism in Practice with Children', *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services* 73, no. 7 (1992): 408-415, <https://doi.org/10.1177/104438949207300703>; Eleonora Florio, Letizia Caso, and Ilaria Castelli, 'The Adultcentrism Scale in the educational relationship: Instrument development and preliminary validation', *New Ideas in Psychology* 57 (2020): 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2019.100762>.

5 Kamil Kalina, *Jak žít s psychózou* (Praha: Avicenum, 1987); Eva Syřišťová, *Skupinová psychoterapie psychotiků a osob s těžším somatickým postižením* (Praha: Avicenum, 1989); Klaus Dörner et al., *Osvobozující rozhovor* (Praha: Grada, 1999); Oldřich Matoušek, Hana Pazlarová et al., *Podpora rodiny* (Praha: Portál, 2014); Savenje Anke, 'Rodina a psychiatrické onemocnění', in *Psychózy*, eds. Václava Probstová and Ondřej Pěč (Praha: Triton, 2009), 199-208.

6 Anna Havelková, Kateřina Bartošová, and David Havelka, 'Prevalence of Parents and Children Living with Parental Severe Mental Illness', *Československá psychologie* 67, no.1 (2023), 16, <https://doi.org/10.51561/cspych.67.1.63>.

7 Myrna M. Weissman et al., 'Offspring of Depressed Parents. 10 Years later'. *Archives of General Psychiatry*, 54, no. 10 (1997): 1001, 1003, <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1997.01830220054009>; Sydney L. Hans, Judith G. Auerbach, Benedict Styr, and Joseph Marcus, 'Offspring of Parents with Schizophrenia: Mental Disorders during Childhood and Adolescence', *Schizophrenia bulletin* 30, no. 2 (2004): 306, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.schbul.a007080>.

8 Brenda Gladstone, Katherine Boydell, and Patricia Keever, 'Recasting Research into Children's Experiences of Parental Mental Illness. Beyond risk and resilience', *Social Science & Medicine* 62, no. 10 (2006): 2543, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.10.038>; Lisa-Marie Dobener, Markus Stracke, Kathrin Viehl et al., 'Children of Parents with a Mental Illness – Stigma Questionnaire. Development and Piloting', *Frontiers in Psychiatry* 13 no. 80003 (2022): 1, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.800037>.

9 Alan Cooklin, 'Children of Parents with Mental Illness', in *Children in Family Contexts*, ed. Lee Combrinck-Graham (New York: The

To introduce the issue, it should be mentioned that women with SMI have the same desire to have offspring as healthy women. Foreign studies show an increase in fertility in these women due to deinstitutionalisation of psychiatric care and better pharmacological treatment.¹⁰ Mothers report that the parental role brings them emotional support, a greater zest for life, motivation for treatment and a new social status.¹¹ Despite their desire to raise their offspring, parents with SMI face a number of negative influences in society and with professionals, especially the stigma of mental illness.¹² There is still a widespread perception that a mentally ill parent can be a danger to themselves and their environment and is incapable of raising a child.¹³ Many parents are afraid of not being able to take care of their child, fearing removal of the child from their care, and therefore prefer to hide the symptoms of the illness and not seek professional help.¹⁴

Methodology

This text is prepared as a theoretical essay that analyses the literary sources dealing with the issue of serious mental illness of a parent and its impact on the child. The analysis of sources is a convenient way to map the existing knowledge about the phenomenon under study and is a springboard for further research.¹⁵ Monographs, peer-reviewed and non-peer-reviewed articles, undergraduate theses, as well as a manual for social workers and websites were considered as literature sources. Literature sources were searched from October 2022 to July 2023 in two phases. First, by keyword (mental illness, parent, children) in English and English text in library databases via Science Direct (n=2,697), Scopus Preview (n=88), Cambridge Core (n=1,477) and the National Library of Medicine (n=132), for a total of 4,394 studies.

The selection of sources was not limited by geography. The criteria for source selection in the first phase were authors who deal with SMI (psychosis, schizophrenia, depression), findings showing the perspective of children aged birth to 18 years, as well as open access to the full text and studies published in the year 2018 to 2022.

After reviewing the abstracts, duplicate studies (n=4,313), studies of somatic illnesses

Guilford Press, 2006), 279-280. Louise O'Brien, Patricia Brady, Melanie Anand, and Donna Gillies, 'Children of Parents with a Mental Illness Visiting Psychiatric Facilities', *International Journal of Mental Health Nursing* 20, no. 5 (2011): 4, <https://doi.org/10.1111/j.1447-0349.2011.00740.x>. Clare Dolman, Ian Jones, and Louise M. Howard, 'Pre-conception to Parenting: a Systemic Review and Meta-synthesis of the Qualitative Literature on Motherhood for Women with Severe Mental Illness', *Archives of Women's Mental Health* 16, no. 3 (2013): 184-187, <https://doi.org/10.1007/s00737-013-0336-0>.

10 Letten F. Saugstad, 'Social Class, Marriage, and Fertility in Schizophrenia', *Schizophrenia bulletin* 15, no.1 (1989): 16, <https://doi.org/10.1093/schbul/15.1.9>; Simone N. Vigod, et al., 'Temporal Trends in General and Age-Specific Fertility Rates Among Women with Schizophrenia (1996-2009): a population-based study in Ontario, Canada', *Schizophrenia Research* 139, no. 1-3 (2012):169-175, <https://doi.org/10.1016/j.schres.2012.05.010>.

11 Carol T. Mowbray, Daphna Oyserman, and Scott R. Ross, 'Parenting and the Significance of Children for Women with a Serious Mental Illness', *The journal of Behavioral Health Services & Research*, 22 no. 2 (1995): 1, <https://doi.org/10.1007/BF02518758>; Alena Laštovicová, 'Rodičovství osob s duševním onemocněním'. BA dissertation. (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2013), 46.

12 Wanda M. Chernomas, Diana E. Clarke, and Francine A. Chisholm, 'Perspectives of Women Living with Schizophrenia', *Psychiatric services* 51, no. 12 (2000):1517-21, <https://doi.org/10.1176/appi.ps.51.12.1517>. Clare Dolman, Ian Jones, and Luise M. Howard, 'Pre-conception to Parenting: A Systemic Review and Meta-synthesis of the Qualitative Literature on Motherhood for Women with Severe Mental Illness'. *Archives of Women's Mental Health* 16, no. 3 (2013): 177, <https://doi.org/10.1007/s00737-013-0336-0>; Berit Höglund and Margareta Larsson, 'Struggling for Motherhood with an Intellectual Disability - A Qualitative Study of Women's Experiences in Sweden'. *Midwifery* 29, no. 6 (2013): 699, <https://doi.org/10.1016/j.midw.2012.06.014>.

13 Ioanna Savvidou, Vasilis Bozikas, Sophia Hatzigeleki, and Athanasios Karavatos, 'Narratives about their Children by Mothers Hospitalized on a Psychiatric Unit', *Family process* 42, no. 3 (2003): 395, <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00391.x>; Teresa Ostler, *Assessment of Parenting Competency in Mothers with Mental Illness* (Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2008), 11.

14 Mowbray, Oyserman, and Ross, 'Parenting and the Significance', 197; Jenny Hearle et al., 'A Survey of Contact', *Psychiatric services* 50, no. 10 (1999): 1356, <https://doi.org/10.1176/ps.50.10.1354>; Hind Khalifeh et al., 2009, 'Home Treatment as an Alternative to Hospital Admission for Mothers in a Mental Health Crisis: A Qualitative Study'. *Psychiatric Services* 60, no. 5 (2009): 635. <https://doi.org/10.1176/ps.2009.60.5.634>.

15 Jiří Reichel, *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů* (Praha: Grada, 2009), 130; Jan Hendl, *Kvalitativní výzkum* (Praha: Portál, 2016), 134-137.

(e.g., epilepsy), pharmacological research, Covid-19, and other types of mental illness (e.g., trauma, anxiety, addictive disorders, eating disorders, etc.) were excluded. In addition, studies related to pregnancy, perinatal period, the child suffers from SMI (not the parent) and the child has reached adulthood. After reading the abstracts, the full texts were retrieved (n=81). The second stage of text selection was a manual search using references in the primary texts (n=75). A total of 14 studies, as well as 16 monographs dealing with mental health were included for further examination.

The work with the sources consisted of searching for recurring elements and their interrelationships. With regard to the research questions, they were categorised into the following areas: transmission of SMI to the child, specific problems (emotional experience, stigma, separation, loss) and coping strategies (parentification, identification, parent monitoring, distance, positive impact of SMI). It was interesting to explore whether the theme is interpreted only negatively or also positively? To increase theoretical sensitivity, the text asks whether SMI can also have a positive influence on the child and under what conditions?¹⁶

It was not within the scope of the article to cover the topic in its entirety. First, the text defines the term 'serious mental illness' and then specifies it to include psychoses, which affect people in their social roles and are associated with a significant stigma compared to other disorders.¹⁷

One way of looking at the mechanism of SMI's impact on the child is through an ecological perspective, which shows the connection between the person and their environment as an effective starting point for social work.¹⁸ This implies many areas, risk and protective factors through which the child is affected. Mental illness in the family is a social risk, but it would be a mistake to dwell on the risks. Protective factors strengthen the resilience of the child and the family and help to prevent serious problems. The question of what the main risk and protective factors are is answered in the first part of the text.¹⁹ The identification of risk and protective factors serves both to understand the impact of SMI on the child, but also as a tool to assess the child's family situation.²⁰ Furthermore, in order to provide effective support to children, it is important to understand their perspective, to address their emotional experience and to identify the specific problems associated with the situation. The text focuses on the search for knowledge about child stigma and separation from the parent due to SMI and identifies strategies that the child uses to cope with family stress that may affect their development – parentification, identification with the parent, 'monitoring', physical and emotional distancing.

At the end of this section, the text outlines some positive aspects of the impact of SMI on the child. From these findings, the study then draws out specific needs of children and implications for social work with an emphasis on prevention.

Theoretical Basis

The group of mental illnesses is not homogeneous but has many forms and phases that have

16 Anselm Strauss and Juliet Corbinová, *Základy kvalitativního výzkumu* (Brno: Nakladatelství Albert Boskovic, 1999), 53-55; Jiří Hendl and Jiří Remr, *Metody výzkumu a evaluace* (Praha: Portál, 2017), 231.

17 Marie Ocisková and Ján Praško, *Stigmatizace a sebstigmatizace u psychických poruch* (Praha: Grada, 2015), 43, 67.

18 Oldřich Matoušek et al., *Encyklopedie sociální práce* (Praha: Portál, 2013), 74-76.

19 Farářová Adéla et al., 'ChildTalks+. A Study Protocol of a Pre-post Controlled, Paired Design Study on the Use of Preventive Intervention for Children of Parents with a Mental Illness with Focus on Eating Disorders', *BMC Psychiatry* 22, no. 1 (2022): 2, <https://doi.org/10.1186/s12888-022-04349-5>; Andrea Reupert et al., Editorial Perspective: Prato Research Collaborative Change in Parent and Child Mental Health – Principles and Recommendations for Working with Children and Parents Living with Parental Mental Illness, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 63, no. 3 (2022): 350–352, <https://doi.org/10.5694/mjao11.11145>.

20 Oldřich Matoušek and Hana Pazlarová, *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny* (Praha: Portál, 2010), 137-144.

different effects on the patient and those around him. The following section defines the basic concept of SMI. The transmission of illness from parent to child can be viewed through the lens of an ecological approach. This perspective is essential for understanding the problems of children and for working with this target group.

Serious Mental Illness

SMI is characterised as a mental, behavioural or emotional disorder that leads to severe functional impairment and limits a person in one or more life activities.²¹

The text focuses on chronic psychotic disorders that, because of their long duration, interfere with a person's functioning and affect those around them.²² One of the episodes of psychotic illnesses is depressive states, so the two disorders cannot be separated.

Psychotic illnesses are characterised by a profound sense of alienation from oneself and a disruption of one's relationship with the outside world. Characteristic features include disturbances in thinking (delusions), disturbances in perception (hallucinations), disturbances in emotionality and behavioural changes. Flamboyant to bizarre manifestations are incomprehensible to others and cause social barriers.²³ In addition to the so-called positive symptoms (delusions, hallucinations), patients experience negative symptoms, which are manifested by apathy, depressed mood, suppressed emotionality and slowed psychomotor pace, including speech.²⁴ The disease thus causes a decline in social skills in partnership, parenting, household care, employment, etc.²⁵

How do these diseases arise? The development of SMI is multifactorial. The individual factors (genetic, biological and psychosocial) are mutually interdependent, and the individual's current stress load also has an impact.²⁶ Treatment is based on three pillars – pharmacotherapy, psychotherapy and social rehabilitation. Thus, the impact of SMI on the child depends on the stage of the disease and its treatment. In recent years, importance has been attached to the *concept of recovery*. It is a personal and unique process where the patient is empowered to make decisions about his or her own treatment, process personal experience of illness and search for new meaning. He or she thus integrates into ordinary life and reassumes his or her roles despite the limits imposed by the illness.²⁷

Ecological Approach

One theoretical framework that explains a phenomenon in terms of cause, effect or context and shows how to influence it is the ecological perspective. The ecological approach emphasises the interdependence of humans and their environment, in their interaction. Exploring the relationship between the individual and the environment appears to be an effective starting point for social work.²⁸ The state of their interaction is assumed, and attention is directed not only to the

21 National Institute of Mental Health (NIMH), 'Mental Illness', 20th July 2023, <https://www.nimh.nih.gov/health/statistics/mental-illness>.

22 Marie Ocisková and Ján Praško, *Stigmatizace a sebestigmatizace u psychických poruch* (Praha: Grada, 2015), 43, 67.

23 Jiří Raboch, Petr Zvolský et al., *Psychiatrie* (Praha: Galén, 2001), 227-231; Ondřej Pěč, Václava Probstová et al., *Psychózy. Psychoterapie, rehabilitace a komunitní péče* (Praha: Triton, 2009), 16.

24 Ewald Rahn, Angela Mahnkopf, *Psychiatrie* (Praha: Grada, 2000), 169-174.

25 Pěč, Probstová et al., *Psychózy*, 46; Marie Vágnerová, *Psychopatologie pro pomáhající profese* (Praha: Portál, 2004), 340; Václava Probstová and Ondřej Pěč, *Psychiatrie pro sociální pracovníky* (Praha: Portál, 2014), 46.

26 Zuzana Foitová, 'Komunitní péče aneb Aby péče o duši neztratila duši', in *Psychózy*, eds. Ondřej Pěč, Václava Probstová et al. (Praha: Triton, 2009), 214-216; Pěč, Probstová et al., *Psychózy*, 43-48.

27 Foitová, 'Komunitní péče', 220.

28 Oldřich Matoušek et al., *Encyklopedie sociální práce* (Praha: Portál, 2013), 74-76.

shortcomings of the individual and his environment, but also to the strengths, resources and resilience of the individual.

Humans are able to adapt to their living conditions and their adaptation can be further supported and developed in an appropriate way. The child is therefore at the centre of concentric circles consisting of the family (micro-system), peers, school, community (meso-system), social and cultural attitudes and values of society (macro-system).²⁹ All these systems represent an important element in the life of the child. Just as a number of factors influence the onset and course of mental illness, the impact of a parent's illness on a child is a complex phenomenon involving a number of domains. The topic of risk and protective factors, and their recognition, is central to the prevention and provision of effective support to children and their families.³⁰

Risk and Protective Factors

Mental illness in the family poses a risk to the child, i.e., an event that may pose a threat to the child's development. Knowledge of these risks is key to protecting children and preventing these situations.³¹ Risk assessment should also take into account the family's strengths and resources, which enhance resilience to stress and can eliminate risks.

The aim of this section is to identify risk and protective factors for parent-to-child transmission of SMI in five areas: genetic and prenatal influences, factors on the parent's side and their interaction with the child, family processes and conditions, external social influences, and factors on the child's side.³²

Genetic and Prenatal Influences

New findings in research on mental disorders confirm the importance of genetic factors and their interaction with environmental factors such as pregnancy complications, diet quality, substance abuse and other stressors. High levels of stress and anxiety during pregnancy result in a higher risk of emotional and behavioural problems during childhood and adolescence.³³ Genetic causes are a complex area and not all the mechanisms that cause the disorders have yet been identified.³⁴

29 Jiří Kovařík, 'Sociálněekologický model a fenomenologická tradice' in *Základy sociální práce*, ed. Oldřich Matoušek (Praha: Portál, 2001), 248–265; Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 88–102; Terezie Pemová and Radek Ptáček, *Zanedbávání dětí* (Praha: Grada, 2016), 36–38.

30 Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 258–259, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>; Kjersti Bergum Kristensen, Camilla Lauritzen, and Charlotte Reedtz, 'Support for Children of Parents with Mental Illness: An Analysis of Patients' Health Records', *Frontiers in Psychiatry* 13, no. 778236 (2022): 2, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.778236>.

31 Igor Tomeš, 'Sociální riziko', in *Encyklopedie sociální práce*, ed. Oldřich Matoušek (Praha: Portál, 2013), 233–235.

32 Christine Lovejoy, Patricia A. Graczyk, Elizabeth O'Hare, and George Neuman, 'Maternal Depression and Parenting Behavior: A Meta-Analytic Review', *Clinical Psychology Review* 20, no. 5 (2000): 562, [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(98\)00100-7](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(98)00100-7); Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 252–260, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>.

33 Thomas O'Connor et al., 'Maternal Antenatal Anxiety and Children's Behavioural/emotional Problems at 4 Years', *The British Journal of Psychiatry* 180, no. 6 (2002): 504, <https://doi.org/10.1192/bjp.180.6.502>; Anja C. Huizink et al., 'Stress During Pregnancy is Associated with Developmental Outcome in Infancy', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 44, no. 6 (2003): 810–817, <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00166>; Monique Robinson et al., 'Pre – and Postnatal Influences on Preschool Mental Health: a Large-Scale Cohort Study', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49, no. 10 (2008): 1118–1125, <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01955.x>.

34 Ladislav Hosák, 'Nové poznatky v genetice a epigenetice významných duševních poruch', *Česká a slovenská psychiatrie* 115, no. 3 (2019): 119.

Parent Factors

The impact of SMI on a child is largely determined by factors on the parent's side. The disease affects the parent's behaviour and his or her interaction with the child. Research shows that parents with depression are less friendly, less warm and more directive than parents without this burden.³⁵ Furthermore, lower levels of sensitivity, capacity for emotional closeness and reciprocity with the child have been observed, and thus less attentiveness to the child's needs.³⁶ Parents may exhibit either intrusive to hostile communication, where irritability, anger, criticism, rejection or, conversely, withdrawal from contact and withdrawal into oneself predominate. These parents speak less to their children, speak in a weaker voice, touch them less, make eye contact and show no interest. Also, in psychotic disorders, emotional enmeshment can interfere with the ability to express emotions towards the child and impair emotional bonding.³⁷

Various studies show variability in parenting skills among parents across different types of illness. Some parents show comparable results to parents without SMI.³⁸ An important predictor is functioning before the onset of the disease, the patient's attitude towards treatment, and the stage of the disease itself, where interaction improves again in remission.³⁹ It is important to note that difficulties in parent-child interaction were also observed in those who did not suffer from depression but experienced other personal, relational or social problems.⁴⁰ Mowbray shows that the specificity of the SMI diagnosis is not a major predictor of parenting capacity and potential problems. Parents with SMI are not necessarily at greater risk of problematic parenting than parents with less severe illness if symptoms are under control, the parent is undergoing quality treatment and has support in their environment.⁴¹

Family

The impact of SMI on the child is further influenced by a number of circumstances that take place directly in the family environment. Ostler and Belsky point out the importance of family history, experienced patterns such as punitive parenting, child abuse and neglect,⁴² and current family attitudes toward mental illness, such as denial of treatment and the illness itself.⁴³

In the area of family processes, the degree of conflict between parents, the possible occurrence

35 Lovejoy, Graczyk, O'Hare, and Neuman, 'Maternal Depression', 562–564.

36 Śliwowski, Kossakowska, and Jarecka, 'The Effect of Maternal Depression on Infant Attachment: A Systematic Review', *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17, no. 8 (2020): 32, <https://doi.org/10.1177/1359104502007004006>.

37 Sonia Shenoy, Geetha Desai, Ganesan Venkatasubramanian, and Prabha S Chandra, 'Parenting in Mothers with Schizophrenia and its Relation to Facial Emotion Recognition Deficits – a Case Control Study', *Asian Journal of Psychiatry* 40, (2019): 56, <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2019.01.022>; Hind Khalifeh et al., 2009, 'Home Treatment as an Alternative to Hospital Admission for Mothers in a Mental Health Crisis: A Qualitative Study', *Psychiatric Services* 60, no. 5 (2009): 636, <https://doi.org/10.1176/ps.2009.60.5.634>.

38 M. Katherine Weinberg and Edward Z. Tronick, 'The Impact of Maternal Psychiatric Illness on Infant Development', *The Journal of Clinical Psychiatry* 59, no. 2 (1998): 53–61.

39 Mary F. Brunette and Wendy Dean, 'Community Mental Health Care for Women with Severe Mental Illness Who Are Parents', *Community Mental Health Journal* 38, no. 2 (2002): 157, <https://doi.org/10.1023/a:1014599222218>.

40 Christine Lovejoy, Patricia A. Graczyk, Elizabeth O'Hare, and George Neuman, 'Maternal Depression and Parenting Behavior: A Meta-Analytic Review', *Clinical Psychology Review* 20, no. 5 (2000): 566, [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(98\)00100-7](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(98)00100-7).

41 Carol Mowbray, Daphna Oyserman, Deborah Bybee, and Peter MacFarlane, 'Parenting of Mothers with a Serious Mental Illness: Differential Effects of Diagnosis, Clinical History, and other Mental Health Variables', *Social Work Research* 26, no. 4 (2002): 238, <https://doi.org/10.1093/swr/26.4.225>.

42 Jay Belsky, 'Child Maltreatment: An Ecological Integration', *American Psychologist* 35, no. 4 (1980): 324–325, <https://doi.org/10.1037/0003066X.35.4.320>; Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 98.

43 Kamil Kalina, *Jak žít s psychózou* (Praha: Avicenum, 1987), 100–103; Klaus Dörner et al., *Osvobozující rozhovor* (Praha: Grada, 1999), 14; Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 97–98. Milan Hausner, *Duševně nemocný mezi námi* (Praha: Avicenum, 1981), 87; Marie Ocisková and Ján Praško, *Stigmatizace a sebestigmatizace u psychických poruch* (Praha: Grada, 2015), 36, 67.

of domestic violence, substance abuse and other adverse life events such as a single parent raising a child are important.⁴⁴ Many parents with SMI face financial problems and a low standard of living.⁴⁵ Another risk factor is when the other parent also suffers from mental illness and cannot compensate for the negative impact of the illness. If the child lacks a corrective experience, the child identifies with the ill parent. A supportive relationship with the healthy parent and siblings is therefore considered a protective circumstance.⁴⁶

A significant factor that affects the child is the way of communication in the family. Many studies show that children receive no information about a parent's illness, or only partial or distorted information. Some children know that something is happening in the family but do not know what or why, they have no information about the parent's treatment or hospitalisation.⁴⁷ This type of communication has several causes. Parents are reluctant to talk to their children because of their protection from negative feelings or because they do not know how to initiate a conversation with their children. For example, they avoid the term 'psychiatry' and use the word 'exhausted' or 'headache'.⁴⁸ In relation to the tabooing of this topic, Bowlby describes a strong tendency in families to hide the cause of a parent's death by suicide or to actively forbid children to talk about suicide.⁴⁹

Hiding and concealing mental illness has the effect of suppressing the child's feelings and needs and hiding them outwardly. If children do not receive information, they make it up, or supplement it with fantasy, which increases their anxiety.⁵⁰ These communication patterns prevent the child from understanding the mental illness and putting it into a meaningful framework.⁵¹

External Influences

A parent with SMI may have difficulty establishing and maintaining supportive relationships with friends, relatives, neighbours and professionals. This may be caused by lethargy, difficulty concentrating, reduced voluntary qualities, disinterest in activities, cognitive limitations or paranoid settings. Mental illness is often associated with feelings of shame and subsequent social isolation. Families isolate themselves from the external environment, but also from their members by not talking about the illness.⁵²

44 Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 256, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>; Charlotte Reedtz et al., 'Identification of Children of Parents with Mental Illness: A Necessity to Provide Relevant Support', *Frontiers in Psychiatry* 9, no. 728 (2019): 2, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00728>.

45 Carol T. Mowbray, Daphna Oyserman, and Scott R. Ross, 'Parenting and the Significance of Children for Women with a Serious Mental Illness', *The Journal of Behavioral Health Services & Research* 22, no. 2 (1995): 196, <https://doi.org/10.1007/BF02518758>; Alan Cooklin, 'Children as carers of parents with mental illness', *Psychiatry* 8, no. 1 (2008): 19, <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2008.10.010>.

46 Charlotte Reedtz et al., 'Identification of Children', 12; Cooklin, 'Children as Carers', 18–19.

47 Cooklin, 'Children as carers', 17; Reedtz et al., 'Identification of Children of Parents with Mental Illness', 6; Kjersti Bergum Kristensen, Camilla Lauritzen, and Charlotte Reedtz, 'Support for Children of Parents with Mental Illness: An Analysis of Patients' Health Records', *Frontiers in Psychiatry* 13, no. 778236 (2022): 6, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.778236>.

48 Elaine Mordoch and Wendy A. Hall, 'Children's Perceptions of Living With a Parent with a Mental Illness: Finding the Rhythm and Maintaining the Frame', *Qualitative Health Research* 18, no. 8 (2008): 1131, <https://doi.org/10.1177/1049732308320775>; Marianne V Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives', *Qualitative Health Research* 22, no. 2 (2012): 178, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>; Rachel Fearnley and Jason W. Boland, 'Parental Life-Limiting Illness: What Do We Tell the Children?', *Journals Healthcare* 7, no. 1 (2019): 10, <https://doi.org/10.3390/healthcare7010047>.

49 John Bowlby, *Ztráta* (Praha: Portál, 2013), 338–345.

50 Boland Fearnley, 'Parental Life-Limiting Illness', 6–7; Wencke J. Seltzer, *Sedm němých let* (Praha: Portál, 2008), 12–15.

51 Vicki Cowling, *Children of Parents with Mental Illness* (National Library of Australia Cataloguing-in-Publication Data: Vicki Cowling, 1999), 62.

52 Klaus Dörner et al., *Osvobozující rozhovor* (Praha: Grada, 1999), 19–20; Kamil Kalina, *Jak žít s psychózou* (Praha: Avicenum, 1987), 128; Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 11; Clare Dolman, Ian Jones, and Louise M. Howard, 'Pre-conception to Parenting: a Systemic Review and Meta-synthesis of the Qualitative Literature on Motherhood for Women with Severe Mental Illness', *Archives of Women's Mental Health* 16, no. 3 (2013): 182, <https://doi.org/10.1007/s00737-013-0336-0>.

Social ties outside the family play an important protective role. It is the social network of both the child and the parent that provides cognitive, emotional and practical support. Children benefit from intimate and stable relationships. The school environment can be a place of positive experiences for the child, an escape from stress and social isolation in the family.⁵³

Child Factors

The characteristics of the child also play an important role in the transmission of SMI to the child. Risk factors include increased vulnerability, difficult temperament, behaviour, negative emotionality, readiness for stress reactions, low self-esteem, poor cognitive and social skills and lack of knowledge about mental illness.⁵⁴

Each child may be affected by illness to varying degrees. It has the greatest impact on the child in the early stages of development,⁵⁵ when the capacity for emotion regulation, behaviour and the basis for establishing relationships are being established.⁵⁶

During the first year of life, studies describe delayed sensorimotor development, poorer language skills, social cognitive deficits,⁵⁷ attention and behavioural disorders, a greater incidence of emotional problems and difficulties in establishing relationships.⁵⁸ It has also been confirmed that there is a negative impact on school performance, due to reduced control and guidance in education.⁵⁹ Studies show that these children are at much greater risk of developing SMI than children of healthy parents.⁶⁰

When evaluating risk and protective factors, it is necessary to take into account not only risks and their accumulation, but also protective factors that can mitigate the negative impact of the disease – supportive relationships, well-functioning communication in the family, positive relationship between parents, acceptable socioeconomic status, social skills, healthy self-esteem and confidence and knowledge about mental illness.⁶¹ A summary of the mentioned risk and protective

53 Charlotte Reedt et al., 'Identification of Children of Parents with Mental Illness: A Necessity to Provide Relevant Support', *Frontiers in Psychiatry* 9, no. 728 (2019): 10, <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00728>.

54 Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 256, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>.

55 Nicholas M. Kowalenko et al., 'Family Matters: Infants, Toddlers and Preschoolers of Parents Affected by Mental Illness', *The Medical Journal of Australia* 199, no. 3 (2012): 16, <https://doi.org/10.5694/mja11.11285>.

56 Christine Lovejoy, Patricia A Graczyk, Elizabeth O'Hare, and George Neuman, 'Maternal Depression and Parenting Behavior: A Meta-Analytic Review', *Clinical Psychology Review* 20, no. 5 (2000): 561–592, [https://doi.org/10.1016/s0272-7358\(98\)00100-7](https://doi.org/10.1016/s0272-7358(98)00100-7); Sherryl H Goodman, Hannah F M Simon, Amanda L Shamblaw, and Christine Youngwon Kim, 'Parenting as a Mediator of Associations between Depression in Mothers and Children's Functioning', *Clinical Child and Family Psychology Review* 23, no. 9 (2020): 427–460, <https://doi.org/10.1007/s10567-020-00322-4>.

57 Robin E. Gearing, Dana Alonzo, and Caitlin Marinelli, 'Maternal Schizophrenia: Psychosocial Treatment for Mothers and their Children', *Clinical Schizophrenia & Related Psychoses* 6, no. 1 (2012): 28–29, <https://doi.org/10.3371/CSRP.6.1.4>; Chamarrita Farkas et al., 'Mothers' Competence Profiles and their Relation to Language and Socioemotional Development in Chilean Children at 12 and 30 Months', *Infant Behavior and Development* 59, no. 101443 (2020): 10–11, <https://doi.org/10.1016/j.infbeh.2020.101443>.

58 Geraldine Downey and James C. Coyne, 'Children of Depressed Parents: An Integrative Review', *Psychological bulletin* 108 no. 1 (1990): 56, <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.1.50>.

59 Farah Farahati, D.E. Marcotte, and Virginia Wilcox-Gök, 'The Effects of Parents' Psychiatric Disorders on Children's High School Dropout', *Economics of Education Review* 22, no. 2 (2003): 177, [https://doi.org/10.1016/S0272-7757\(02\)00031-6](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(02)00031-6).

60 Myrna M. Weissman, et al., 'Offspring of Depressed Parents: 10 Years later', *Archives of General Psychiatry* 54, no. 10 (1997): 932; Myrna M. Weissman et al., 'Offspring of Depressed Parents: 20 Years Later', *The American Journal of Psychiatry* 163, no. 6 (2006): 1003–1006, <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.163.6.1001>; Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 258–259, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>; Kimberlie Dean et al., 'Full Spectrum of Psychiatric Outcomes Among Offspring With Parental History of Mental Disorder', *Archives of General Psychiatry* 67, no. 8 (2010): 822, <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2010.86>.

61 Clemens M. H. Hosman, Carin T. M. van Doesum, and Floor van Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8, no. 3 (2009): 258–259, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>.

factors is shown in the table below.

The model of risks and protective factors is criticised by some authors because it assumes the family as a deficit and the child as a victim. Proponents of the concept of resilience, on the other hand, suggest seeing the child as a competent person who actively shapes his life and uses the available resources to do so.⁶² Many parents are able to raise their children independently or with the support of others,⁶³ yet many studies of parenting with SMI are focused mainly on risk factors, much less on their resources, strengths and fulfilment of the parental role.⁶⁴ This corresponds to the results of findings on the positive effect of SMI on the child, as shown in the next part of the text.⁶⁵

Table: Overview of risk and protective factors

	Risk factors	Protective factors
child	Low age Demanding temperament Problematic relationship with parents, siblings Vulnerability	Higher age Warm relationship with parent, siblings Developed social, language skills Own leisure activities Supportive relationships with peers Stable school attendance Child understands parent's illness
parent	Increased restlessness or extreme lethargy Obsessions, hallucinations, delusions about the child, suicidal tendencies Substance abuse Negative relationship with child, inappropriate communication Refusal of treatment	Parent was functioning before the outbreak Responsible approach to treatment, the disease is compensated Positive interaction with the child, warm relationship Relationship between parents is positive The other parent is available, in good health
environment	Unsuitable housing Lack of financial security Social isolation Family arrangements are unstable High conflict rate, divorce Child abuse and neglect Family and neighbourhood unaware of the disease or have a negative attitude towards treatment Professionals do not accept the parental role Lack of access to health and social services	Suitable housing Financial security Family, friends, school know about the disease, provide support Professionals support the parenting role Access to health and social services

jamh.8.3.250.

62 Brenda McConnell Gladstonea, Katherine M. Boydella, and Patricia McKeever, 'Recasting Research into Children's Experiences of Parental Mental Illness. Beyond risk and resilience', *Social Science Medicine* 62, no. 10 (2006): 2543, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.10.038>; Marianne V Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives', *Qualitative Health Research* 22, no. 2 (2012): 175-176, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>.

63 Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 7.

64 Carol T. Mowbray, Daphna Oyserman, and Scott R. Ross, 'Parenting and the Significance of Children for Women with a Serious Mental Illness', *The Journal of Behavioral Health Services & Research*, 22 no. 2 (1995): 198, <https://doi.org/10.1007/BF02518758>; Clare Dolman, Ian Jones, and Louise M. Howard, 'Pre-conception to Parenting: a Systemic Review and Meta-synthesis of the Qualitative Literature on Motherhood for Women with Severe Mental Illness', *Archives of Women's Mental Health* 16, no. 3 (2013): 173.

65 Nigel Thomas et al., 'Your Friends Don't Understand: Invisibility and Unmet Need in the Lives of Young Carers', *Child and Family Social Work* 8 no. 1 (2002): 41, <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00266.x>; Jo Aldridge, 'The Experiences of Children Living with and Caring for Parents with Mental Illness', *Child Abuse Review* 15, no. 2 (2006): 82, <https://doi.org/10.1002/car.904>; Reza Zeighami, Fatemeh Oskouie, Soodabeh Joolaei et al., 'The Positive Effects of Parents Mental Illness on their Children: A Qualitative Study', *Journal of Medical Science* 13 no. 4 (2014): 451; <https://doi.org/10.3329/bjms.v13i4.12989>.

Specific Problems of Children

Children's emotional experiences and the coping strategies children use to adapt to changes in the family are issues that are also worthy of attention. The most typical strategies are role reversal (parentification), identification with and monitoring of the parent, and emotional and physical distance.

Emotional Experience

Children experience a range of negative feelings during different stages of a parent's illness. International sources show how the stigma of SMI is passed on to children, where they experience feelings of shame and guilt for the family's problems and for the parent's current mood – irritability, depression, anger and other expressions.⁶⁶ The strong feelings of guilt Bowlby describes in children whose parents died as a result of suicidal actions.⁶⁷

For adolescents, feelings of embarrassment are described at times of bizarre behaviour by the parent, such as wearing inadequate clothing that causes them to refuse to go out in public with the parent. Some children do not bring their peers home because of unstable moods and neglect of the home.⁶⁸ Too strong and prolonged feelings of shame are a burden for children. Some children express their feelings openly, some more by their behaviour.⁶⁹ If a child feels ashamed or inadequate, he or she uses various coping mechanisms, such as blaming others, denying the problem, lying or showing aggression.⁷⁰ Shame has been found to be a risk factor for later deviant behaviour in young adulthood, while guilt has been associated with a lack of empathy and the development of social skills.⁷¹ Cooklin and Trondsen point to a deep sense of loneliness and confusion. Many children do not talk about family problems with parents, relatives or peers, either because of loyalty or out of fear of not being understood. Children have to deal with the illness itself and other consequences. If they do not have enough information about the family situation, they may experience uncertainty about how to interpret a parent's behaviour, or uncertainty arising from the parents' conflicting demands, for example, to perform the role of caregiver in the family while attending school and fulfilling their responsibilities.⁷²

Some authors describe children's feelings of sadness and loss, particularly from the loss of closeness to a parent, strained relationships and family problems. Many children are afraid of mood swings, of symptom flare-ups and associated hospitalisation, or of suicidal behaviour and the

66 Dobener et al., 'Children of Parents with a Mental Illness – Stigma Questionnaire', 5-9; Annick Bosch, Monique van de Ven, and Karin van Doesum, 'Development and Validation of the Guilt and Shame Questionnaire for Adolescent of Parents with a Mental Illness', *Journal of Child and Family Studies* 29, no. 3 (2020): 6-9, <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01671-7>.

67 John Bowlby, *Ztráta* (Praha: Portál, 2013), 341.

68 Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 109; Miroslava Khollová, 'Patologické shromažďování', *Psychiatrie pro praxi* 10, no. 6 (2009): 265. Annick Bosch, Monique van de Ven, and Karin van Doesum, 'Development and Validation', 3-9; Marie Vágnerová, *Psychopatologie pro pomáhající profese* (Praha: Portál, 2004), 347-348.

69 Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 107.

70 Daniel Golding and Kim S. Hedges, 'Creating Loving Attachments: Parenting with PACE to Narture Confidence and Security in the Troubled Child', in *Užitečný rádce pro (náhradní) rodiče: adoptivní rodiče, partnery rodičů, příbuzné, pěstouny a pečovatele*, ed. Petra Winnette (Praha: Natama, 2012), 61–63.

71 Jeffrey Stuewig et al., 'Children's Proneness to Shame and Guilt Predict Risky and Illegal Behaviors in Young Adulthood', *Child Psychiatry Human Development* 46, (2015): 224-225, <https://doi.org/10.1007/s10578-014-0467-1>.

72 Alan Cooklin, 'Children of Parents with Mental Illness', in *Children in Family Contexts*, ed. Lee Combrinck-Graham (New York: The Guilford Press, 2006), 271-272; Alan Cooklin, 'Living Upside Down: Being a Young Carer of a Parent with Mental Illness', *Advances in Psychiatric Treatment* 16, no. 2 (2010): 141–146, doi: 10.1192/apt.bp.108.006247; Marianne V. Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives', *Qualitative Health Research* 22, no. 2 (2012): 178-182, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>.

subsequent loss of a parent. Children also fear the need for future parental care and the hereditary transmission of the disease to themselves.⁷³

Bowlby in particular describes the manifestations of anger. The child reacts to separation from the parent with anxiety and anger, which is intended to help reunion and prevent further repetition. He also describes children's feelings of anger towards themselves in relation to feelings of guilt for a parent's suicidal actions, feelings of anger towards a sick parent who repeatedly threatens suicide or anger towards a surviving parent after the parent has completed suicide.⁷⁴

Emotional experience is not the only area in which a parent's illness affects the child. Children face a number of problems along with their parents and must adapt to the situation by changing their attitudes and behaviours, as the following section shows.

Stigmatisation

Mental illnesses are still associated with a number of prejudices and attitudes that often stem from ignorance and fear of these illnesses. Various negative characteristics are attributed to sufferers, which can lead to discrimination in society. The experience of stigma brings with it feelings of shame and lowered self-esteem, resulting in hiding, concealing problems and preventing the patient from seeking professional help.⁷⁵ The sick person then accepts and internalises the attitudes of those around them, which affects their own behaviour. How does the stigma of SMI affect children?

Research shows that children and adolescents struggle with feelings of shame both in their own families and at school among their peers. They fear not being accepted by their peers, so they conceal their parents' diagnosis and their use of medication.⁷⁶ This phenomenon leads to limiting interaction with peers or avoiding social contact altogether, resulting in an increased incidence of depression. Stigma in children is specific because contact with peers is essential for the formation and maintenance of their social identity.⁷⁷

Separation and Loss

Although ill parents prefer to be treated at home and hide the symptoms of the illness in order to care for the child, in the acute phase, hospitalisation in a psychiatric ward is sometimes

73 Alan Cooklin, 2008, 'Children as Carers of Parents with Mental Illness', *Psychiatry* 8, no. 1 (2008): 18–19, <https://doi.org/10.1016/j.mpps.2008.10.010>; Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent', 179–180; Kjersti Bergum Kristensen, Camilla Lauritzen, Charlotte Reedt, 'Support for Children of Parents with Mental Illness: An Analysis of Patients' Health Records', *Frontiers in Psychiatry* 13, no. 778236 (2022): 7, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.778236>.

74 John Bowlby, *Ztráta* (Praha: Portál, 2013), 340–344; John Bowlby, *Odloučení* (Praha: Portál, 2012), 232.

75 Erving Goffman, *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity* (New Jersey: Penguin Random House, 1963), 3–5; Graham Thornicroft, Diana Rose, Aliya Kassam, and Norman Sartorius, 'Stigma: Ignorance, Prejudice or Discrimination?', *British Journal of Psychiatry* 190, no. 3 (2007): 192–193, <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.106.025791>; Graham Thornicroft et al., 'Stigma: Ignorance, Prejudice or Discrimination?' *British Journal of Psychiatry* 190, no. 3 (2007): 3–4, <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.106.025791>; Petr Winkler, Tomáš Formánek, Karolína Mladá, and Sara Evans Lacko, 'Development of Public Stigma Toward People with Mental Health Problems in Czechia 2013–2019', *European Psychiatry* 64, no. 1 (2021): 1–2, <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2021.2226>.

76 Derrick Kranke, Jerry Floersch, Lisa Townsend, and Michelle Munson, 'Stigma Experience among Adolescents Taking Psychiatric Medication', *Children and Youth Services Review* 32, no. 4 (2010): 499, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.11.002>; Annick Bosch, Monique van de Ven, and Karin van Doesum, 'Development and Validation of the Guilt and Shame Questionnaire for Adolescent of Parents with a Mental Illness', *Journal of Child and Family Studies*, 29(3), 2020: 4–11, <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01671-7>; Dobener, Stracke, Viehl et al., 'Children of Parents with a Mental Illness – Stigma Questionnaire', 7–11.

77 Jamie Ferrie, Hannah Miller, Simon C. Hunter, 'Psychosocial Outcomes of Mental Illness Stigma in Children and Adolescents: A Mixed-Methods Systematic Review', *Children and Youth Services Review* 113, no. 104961 (2020): 9–23, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104961>; Andrea Reupert et al., 'Stigma in relation to families living with parental mental illness: An integrative review', *International Journal of Mental Health Nursing* 30, (2021): 19–20, <https://doi.org/10.1111/inm.12820>.

unavoidable.⁷⁸ The stay can be pre-planned, but also involuntary, if the patient endangers himself and his surroundings, and can last for several weeks or months.⁷⁹

Hospitalisation can be beneficial for the family when it protects them from stress and undue responsibility,⁸⁰ and burdensome for the child when it requires a change in caregiver, daily routine and leaving the home environment, especially when the family distorts or completely conceals these circumstances.⁸¹ A traumatic situation may arise when the child witnesses the intervention of the emergency medical services against the wishes of the sick person.⁸²

Hospitalisation is a burdensome factor, especially for mental disorders that arise shortly after the birth of a child. Separation disrupts the postnatal bond between mother and child. There are special psychiatric wards abroad where the mother can be hospitalised together with the child and where comprehensive care is provided.⁸³ If this type of care is not possible, there should at least be appropriate spaces where children and parents can meet during hospitalisation.⁸⁴

Another situation in which a child is separated from a parent is temporary or permanent substitute care in times of inadequate care in the family. Irreversible and extreme separation is the loss of a parent due to suicidal behaviour. These situations impair the child's sense of security and safety and threaten the stability of the family.⁸⁵

Strategy for Managing the Load Situation

Children in immediate and long-term stressful situations develop certain strategies.

Parentification

One of the coping strategies children use to respond to family stress is to disrupt the natural boundaries of the family system. This phenomenon takes many forms (child as parent, child as partner, friend). For the purposes of this text, and in line with foreign sources, the role reversal between parent and child is referred to as parentification.⁸⁶ Children have the ability from an early age to empathise with the emotional experience of the adult and to regulate their behaviour accordingly.⁸⁷

78 Phyllis Montgomery, Catherine Tompkins, Cheryl Forchuk, and Susan French, 'Keeping Close: Mothering with Serious Mental Illness', *Journal of Advanced Nursing* 54, no. 1 (2006): 24–25, <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2006.03785.x>; Hind Khalifeh et al., 2009, 'Home Treatment as an Alternative to Hospital Admission for Mothers in a Mental Health Crisis: A Qualitative Study', *Psychiatric Services* 60, no. 5 (2009): 636–638, <https://doi.org/10.1176/ps.2009.60.5.634>.

79 Jiří Raboch and Pavel Pavlovský, *Klinická psychiatrie v denní praxi* (Praha: Galén, 2008), 150–153.

80 Khalifeh, 'Home Treatment as an Alternative to Hospital Admission for Mothers in a Mental Health Crisis', 639.

81 Josef Langmeier and Zdeněk Matějček, *Psychická deprivace v dětství* (Praha: Karolinum, 2011), 50–52. Elaine Mordoch and Wendy A. Hall, 'Children's Perceptions of Living With a Parent with a Mental Illness: Finding the Rhythm and Maintaining the Frame', *Qualitative Health Research* 18, no. 8 (2008): 1140, <https://doi.org/10.1177/1049732308320775>; Charlotte Reedtz et al., 'Identification of Children of Parents with Mental Illness: A Necessity to Provide Relevant Support', *Frontiers in Psychiatry* 9, no. 728 (2019): 5, <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00728>.

82 Jiří Raboch and Pavel Pavlovský, *Klinická psychiatrie v denní praxi* (Praha: Galén, 2008), 150–153.

83 Margaret P. Salmon et al., 'A National Audit of Joint Mother and Baby Admissions to UK Psychiatric hospitals: an Overview of Findings', *Archive of Women's Mental Health* 7, no. 1 (2004): 68–69, <https://doi.org/10.1007/s00737-003-0042-4>; Louise M. Howard, 'The separation of mothers and babies in the treatment of postpartum psychotic disorders in Britain 1900–1960', *Archive of Women's Mental Health* 3, no. 1 (2000), 4–5, <https://doi.org/10.1007/PL00010323>.

84 Louise O'Brien, Patricia Brady, Melanie Anand, and Donna Gillies, 'Children of Parents with a Mental Illness Visiting Psychiatric Facilities', *International Journal of Mental Health Nursing* 20, no. 5 (2011): 4, <https://doi.org/10.1111/j.1447-0349.2011.00740.x>.

85 Teresa Ostler, *Assessment of Parenting Competency in Mothers with Mental Illness* (Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2008), 111; Jung M. Park, Phyllis Solomon, and David Mandell, 'Involvement in the Child Welfare System among Mothers with Serious Mental Illness', *Psychiatric services* 57, no. 4 (2006): 494, <https://doi.org/10.1176/ps.2006.57.4.493>; Alan Cooklin, 'Children as Carers of Parents with Mental Illness', *Psychiatry* 8, no. 1 (2008): 18–20, <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2008.10.010>.

86 Patricia K. Kerig, 'Revising the Construct of Boundary Dissolution: A Multidimensional Perspective', *Journal of Emotional Abuse* 5, no. 2–3 (2005): 13–16, https://doi.org/10.1300/J135v05n02_02.

87 Marie Vágnerová, *Vývojová psychologie* (Praha: Portál, 2000), 95.

In this context, a number of foreign authors describe a weakening of the parental role, where these changes occur. The child begins to perform a number of duties in place of the parent in order to maintain the functioning of the family, such as housework, meal preparation, care of self, siblings or financial management (instrumental parentification), or to meet the emotional needs of the parent (emotional parentification) when coming to the child for advice and help. The actor in this phenomenon may not only be the parent, but also the child who voluntarily takes on the role of an adult. The gain for the child is a sense of control over the situation and at least an outward sense of security or also the hope that sufficient parental care can change the manifestations of the illness.⁸⁸

Emotional parentification puts the child at a higher risk in psychosocial development. This phenomenon manifests itself in children as anxious or depressive experiences, somatic difficulties or aggressive behaviour and rule-breaking.⁸⁹ Role reversal is an adaptive response when the child is learning responsibility and new skills but becomes a problem when it disrupts development, and the child ceases to be a child. In the long term, it can lead to poorer relationships, difficulty detaching from the parent in adolescence and an increased focus on helping others rather than oneself.⁹⁰

How a child is affected by parentification depends on many factors such as the length of the period, the developmental stage, the child's resilience and the wider social ties of the family. The transfer of competence to the child can also have a positive effect, provided that it respects the child's developmental capacities and does not exceed his or her coping abilities.⁹¹

Identification

Particularly in families where the child is raised by only one parent and the family is subjected to social isolation, the child becomes part of the parent's illness in the sense of an anxious, depressed or psychotic view of the world.⁹² An example of this is the paranoid attitude of the parent, which may limit the child's contact with the environment or his inadequate reactions, for example, when in a stressful situation he reacts with laughter or an absent gaze.⁹³

The explanation for this phenomenon is the process of socialisation of the individual, as described, for example, by Stork and Dytrych. A child naturally learns by imitation and identification with a close person, his or her attitudes, values, and expressions in order not to lose them and to maintain security and safety. It follows that a child whose parent suffers from delusions and hallucinations will accept these manifestations uncritically. Otherwise, he would be exposing himself to internal conflict. It is only at school age that he can compare the behaviour of those close to him in relation to social norms and identify with a peer group that will enable him to become independent of his family environment.⁹⁴

88 Jo Aldridge, 'The Experiences of Children Living with and Caring for Parents with Mental Illness', *Child Abuse Review* 15, no. 2 (2006): 80-83, <https://doi.org/10.1002/car.904>; Alan Cooklin, 'Living Upside Down: Being a Young Carer of a Parent with Mental Illness', *Advances in Psychiatric Treatment* 16, no. 2 (2010): 144, <https://doi.org/10.1192/apt.bp.108.006247>; Vicki Cowling, *Children of Parents with Mental Illness* (National Library of Australia: Cataloguing-in-Publication Data: Vicki Cowling, 1999), 25; Teresa Ostler, *Assessment of Parenting Competency in Mothers with Mental Illness* (Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2008), 108; Lenka Pivodová and Lenka Lacinová, 'Fenomén spoustifikace: studie o partnerském vztahu mezi rodičem a dítětem', *Psychologie ČMPS* 10, no. 1 (2016): 2-3.

89 Linda M. A. Loon et al., 'Loon, Parentification, Stress, and Problem Behavior of Adolescents who have a Parent with Mental Health Problems', *Family Process* 56, no. 1 (2015): 6-10, <https://doi.org/10.1111/famp.12165>; Pivodová and Lacinová, 'Fenomén spoustifikace', 4.

90 Nigel Thomas et al., 'Your Friends Don't Understand: Invisibility and Unmet Need in the Lives of Young Carers', *Child and Family Social Work* 8 no. 1 (2002): 40-41, <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00266.x>.

91 Aldridge, 'The Experiences of Children Living with and Caring for Parents with Mental Illness', 82-83; Pivodová and Lacinová, 'Fenomén spoustifikace', 12.

92 Ostler, *Assessment of Parenting Competency*, 110.

93 Vicki Cowling, *Children of Parents with Mental Illness* (National Library of Australia Cataloguing-in-Publication Data: Vicki Cowling, 1999), 17.

94 Jan Čáp and Zdeněk Dytrych, *Utváření osobnosti v náročných životních situacích* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968), 73;

Parental Monitoring and Distancing

Another daily coping strategy for children is to monitor the parent's health and try to prevent it from deteriorating. Children strive to maintain a positive atmosphere and avoid all situations that could worsen his or her mood. Other children take an emotional or physical distance, for example by spending time with friends outside the home. Adolescents have been observed trying to move away to avoid family problems.⁹⁵

The Positive Effect of SMI on the Child

From an ecological perspective, this issue cannot be considered only in terms of the negative consequences of SMI on the child. In the context of the phenomenon of parentification, research studies also show positive aspects for the child and the whole family. Trondsen states that, although family relationships are fraught with tension, children feel compassion for their parent and long for their parent's closeness.⁹⁶ Children who have cared for their parents have rated the experience as meaningful, which has given them inner strength, greater independence, autonomy in problem solving and better preparation for future life. They also became more sensitive to the needs of others, learned greater responsibility, matured earlier and found a close relationship with their parent and other family members.⁹⁷

Children's Needs and Implications for Social Work

Stigma and social isolation are the main reasons why the needs of these children are neglected.⁹⁸ The analysis of the themes shows that each child's experience is unique, and their needs may change over time according to the stage of the illness – the warning signs period, the outbreak, the hospitalisation, the residual period.⁹⁹

Firstly, children need support in their relationship and interaction with their parents, which is beneficial for the parents themselves.

According to the Adultcentrism described in the introduction of the text, children are perceived as incompetent,¹⁰⁰ therefore they do not receive the necessary information, which causes their insecurity. Many studies have shown that information is crucial for them to understand the manifestations of illness, treatment, recovery options, etc.¹⁰¹ The most appropriate person for open

Marie Vágnerová, *Vývojová psychologie* (Praha: Portál, 2000), 95-98, 125, 191; John Bowlby, *Ztráta* (Praha: Portál, 2013), 345.

95 Cowling, *Children of Parents with Mental Illness*, 25; Elaine Mordoch and Wendy A. Hall, 'Children's Perceptions of Living With a Parent with a Mental Illness: Finding the Rhythm and Maintaining the Frame', *Qualitative Health Research* 18, no. 8 (2008): 1131, <https://doi.org/10.1177/1049732308320775>; Marianne V. Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives', *Qualitative Health Research* 22, no. 2 (2012): 183, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>.

96 Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent', 181.

97 Nigel Thomas et al., 'Your Friends Don't Understand: Invisibility and Unmet Need in the Lives of Young Carers', *Child and Family Social Work* 8, no. 1 (2002): 41. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2003.00266.x>; Jo Aldridge, 'The Experiences of Children Living with and Caring for Parents with Mental Illness', *Child Abuse Review* 15, no. 2 (2006): 82-83. <https://doi.org/10.1002/car.904>; Reza Zeighami, Fatemeh Oskouie, and Soodabeh Joolaei, 'The Positive Effects of Parents Mental Illness on their Children: A Qualitative Study', *Journal of Medical Science* 13, no. 4 (2014): 451, <https://doi.org/10.3329/bjms.v13i4.12989>.

98 Karin van Doesum, Camilla Lauritzen, and Charlotte Reedtz, *Manuál ChildTalks+* (Praha: 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, E-clinic, Voksne for Barn, The Arctic University of Norway, ADHD Association, 2020), 6.

99 Reza Zeighami, Fatemeh Oskouie, and Soodabeh Joolaei, 'Mental Health Needs of the Children of Parents with Mental Illness', *Journal of Nursing and Midwifery Sciences* 5, no. 3 (2018): 98-100, https://doi.org/10.4103/JNMS.JNMS_36_18.

100 Eleonora Florio, Letizia Caso, and Ilaria Castelli, 'The Adultcentrism Scale in the educational relationship: Instrument development and preliminary validation', *New Ideas in Psychology* 57 (2020): 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2019.100762>.

101 Alan Cooklin, 2008, 'Children as Carers of Parents with Mental Illness', *Psychiatry* 8, no. 1 (2008): 19, <https://doi.org/10.1016/j.mpps.2008.10.010>; Marianne V. Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives',

communication is themselves. An expert can help them start and lead this conversation.¹⁰² If the parent is hospitalised and their condition and the conditions of the psychiatric ward allow it, the child should be able to remain in personal contact with the parent, and if this is not possible, at least at a distance.

Secondly, children need any intimate relationship in which they can talk openly about their problems, share their thoughts and fantasies. They need to experience that their experiences will be understood, they need to hear that they are not responsible for their parent's illness or recovery.¹⁰³ Open conversation helps children to navigate the family situation, understand the parent's behaviour, reduces their insecurity and promotes their resilience.¹⁰⁴

Thirdly, children need to take care of their mental health, promote healthy self-esteem, understand their emotions, and learn strategies for coping with stress and dealing with the stigma of mental illness. Supportive family and school environments can be helpful in this area. The child's ability to seek help from those around him or her is also an important coping strategy.

Finally, there needs to be a balance between possibly caring for parents (siblings, household) and meeting the needs for education, leisure activities and establishing supportive relationships with peers.¹⁰⁵

Assistance and support for this target group should include not only work with the whole family, but also with the family environment and in cooperation with professionals in multidisciplinary teams. The approach of professionals should be based on the strengths and resources of the family.¹⁰⁶ In addition to attention to parents, who need to be supported in their parenting competences to understand the needs of their children, it is necessary to take an individual approach to each child, as their experience is unique. Early identification of problems is an important principle of assistance. Preventive interventions are an effective tool in reducing risk in children. Discussions about the parent's mental illness in the form of education help to resolve problems in the family and strengthen their resilience.¹⁰⁷ However, a conversation with the child about the family situation should always be conducted with the prior consent of the parent.¹⁰⁸

For professionals working with families, the key questions are how long and to what extent does the child take on the role of an adult? How long will he or she occupy this role?¹⁰⁹ The child should be recognised in the role of caregiver, but at the same time should have the option of respite

Qualitative Health Research 22, no. 2 (2012): 183, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>.

102 Rachel Fearnley and Jason W. Boland, 'Parental Life-Limiting Illness: What Do We Tell the Children?', *Journals Healthcare* 7, no. 1 (2019): 8-10, <https://doi.org/10.3390/healthcare7010047>.

103 Alan Cooklin, 'Children as Carers of Parents with Mental Illness', *Psychiatry* 8, no. 1 (2008): 19, <https://doi.org/10.1016/j.mppsy.2008.10.010>; Alan Cooklin, 'Children of Parents with Mental Illness', in *Children in Family Contexts*, ed. Lee Combrinck-Graham (New York: The Guilford Press, 2006), 273-278.

104 Andrea E Reupert et al., 'Intervention Programs for Children whose Parents Have Mental Illness: A Review', *The Medical Journal of Australia* 199, no. 3 (2012): 18-21, <https://doi.org/10.5694/mjao11.11145>. Andrea E. Reupert and Darryl Maybery, "Knowledge is Power": Educating Children About Their Parent's Mental Illness', *Social Work in Health Care* 49, no. 7 (2010): 636-638, <https://doi.org/10.1080/00981380903364791>.

105 Vicki Cowling, *Children of Parents with Mental Illness* (National Library of Australia Cataloguing-in-Publication Data: Vicki Cowling, 1999), 62-63.

106 Andrea Reupert et al., 'Editorial Perspective: Prato Research Collaborative Change in Parent and Child Mental Health – Principles and Recommendations for Working with Children and Parents Living with Parental Mental Illness', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 63, no. 3 (2022): 350-352, <https://doi.org/10.5694/mjao11.11145>; Kim Foster et al., 'Family-Focused Practice with EASE', *International Journal of Mental Health Nursing* 28, no.1 (2019): 5-9, <https://doi.org/10.1111/inm.12535>.

107 Andrea Reupert et al., 'Intervention Programs for Children whose Parents Have Mental Illness: A Review', *The Medical Journal of Australia* 199, no. 3 (2012): 18-21, <https://doi.org/10.5694/mjao11.11145>.

108 Karin van Doesum, Camilla Lauritzen, and Charlotte Reedtz, *Manuál ChildTalks+* (Praha: 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, E-clinic, Voksne for Barn, The Arctic University of Norway, ADHD Association, 2020).

109 Teresa Ostler, *Assessment of Parenting Competency in Mothers with Mental Illness* (Baltimore: Paul H. Brookes Publishing, 2008), 109.

services where they can defer this role. Establishing relationships with children with similar experiences – peer programmes where they can share their experiences with others and see that other children are experiencing similar problems – is proving to be an important protective factor. Children also need support in developing a crisis plan in case symptoms worsen and a parent is hospitalised. The plan should include who will care for the child, whether they can visit the parents and what information the child can receive.¹¹⁰

Conclusion

The issue of the impact of parental SMI on the child is an under-analysed area in our country. Mental illness in the family is a stressful life situation that poses a social risk.

Parents with this burden have to cope with the symptoms of the illness and a range of other problems such as stigma, social isolation, lack of emotional and material support, reduced socioeconomic status and fear of impending loss of care for the child.¹¹¹

Although parents may be temporarily or permanently diminished in their role, SMI is not a predictor of inadequate childcare and parenting. Parents can provide adequate care for the child, especially if they have support in their environment.

The ecological approach shows the interconnectedness of humans with their environment. The interplay of risks and protective factors creates a broad context in which the child is affected.¹¹²

A child's situation requires attention, particularly when risk factors are cumulative, which is central to prevention and to providing effective support to children and their families. Assistance to these children should therefore encompass the different levels of this model, taking into account the strengths and resources of the family.¹¹³

However, the aim of this text has been to seek an understanding of children who are affected by these circumstances in the family and need support. Children experience a range of negative feelings changing over time – feelings of shame and guilt, loneliness, insecurity, sadness, fear and anger.

Children's experiences are associated with both short-term and long-term problems. The stigma of parental SMI also affects the children and is reflected in their self-esteem, communication within the family and also in their relationship with the environment.¹¹⁴

A problematic strategy by which the child copes with changes in the family is role reversal with

110 Andrea Reupert and Darryl Maybery, 'What Do We Know about Families Where Parents Have a Mental Illness?', *Child & Youth Services* 37, no. 2 (2016): 103–104, <https://doi.org/10.1080/0145935X.2016.1104037>.

111 Carol T. Mowbray, Daphna Oyserman, and Scott R. Ross, 'Parenting and the Significance of Children for Women with a Serious Mental Illness', *The Journal of Behavioral Health Services & Research*, 22, no. 2 (1995): 1, <https://doi.org/10.1007/BF02518758>; Wanda M. Chernomas, Diana E. Clarke, and Francine A. Chisholm, 'Perspectives of Women Living with Schizophrenia', *Psychiatric Services* 51, no. 12 (2000): 1518, <https://doi.org/10.1176/appi.ps.51.12.1517>; Berit Höglund and Margareta Larsson, 'Struggling for Motherhood with an Intellectual Disability – A Qualitative Study of Women's Experiences in Sweden', *Midwifery* 29, no. 6 (2013): 700, <https://doi.org/10.1016/j.midw.2012.06.014>.

112 Clemens M. H. Hosman, Karin van Doesum, and Floor Santvoort, 'Prevention of Emotional Problems and Psychiatric Risks in Children of Parents with a Mental Illness in the Netherlands', *Advances of Mental Health* 8 no. 3 (2009): 254–259, <https://doi.org/10.5172/jamh.8.3.250>; Reupert and Maybery, 'What Do We Know about Families Where Parents Have a Mental Illness?', 101–102.

113 Terezie Pemová and Radek Ptáček, *Zanedbávání dětí* (Praha: Grada. 2016), 127.

114 Derrick Kranke, Jerry Floersch, Lisa Townsend, and Michelle Munson, 'Stigma Experience among Adolescents Taking Psychiatric Medication', *Children and Youth Services Review* 32, no. 4 (2010): 499, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2009.11.002>; Marianne V. Trondsen, 'Living with a Mentally Ill Parent: Exploring Adolescents' Experiences and Perspectives', *Qualitative Health Research* 22, no. 2 (2012): 178–183, <https://doi.org/10.1177/1049732311420736>; Jeffrey Stuewig et al., 'Children's Proneness to Shame and Guilt Predict Risky and Illegal Behaviors in Young Adulthood', *Child Psychiatry Human Development* 46 (2015): 223–225, <https://doi.org/10.1007/s10578-014-0467-1>; Jamie Ferrie, Hannah Miller, and Simon C. Hunter, 'Psychosocial Outcomes of Mental Illness Stigma in Children and Adolescents: A Mixed-Methods Systematic Review', *Children and Youth Services Review* 113, no. 104961(2020): 9–23, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104961>.

the parent. In the long run, it can have both negative effects on his development and positive effects. It is important to distinguish between the importance of the caring role for the child and the child's experience of it.¹¹⁵

The text necessarily contains a number of limitations. Firstly, it does not focus on methodological approaches to assessing parental competence with SMI and the child's potential vulnerability; it merely outlines a direction for possible interventions based on identifying the needs of children. Secondly, it does not address the impact of SMI on the child at different stages of development. Thirdly, it does not address attachment disorder, as the use of this concept requires more in-depth knowledge.¹¹⁶ Fourthly, it does not map the types of social services for this target group or their availability.

For further research, it would be useful to look at the impact of SMI on the child at each stage of development, as each age stage has its own specific needs. It would also be useful to look in more detail at communication within the family and to elaborate on recommendations for interviewing the child.

The text draws attention to the neglected target group of children whose parents suffer from SMI. Professionals and parents themselves are often unaware of how their children perceive the family situation. Presenting the problems and needs of children can lead to a reduction of risks in their development and also reduce the stigma of parents with this burden.

This text has provided a reflection of the findings on the perspective of children experiencing mental illness in their family. The knowledge contributes to ensuring that they do not remain an 'invisible' target group and that improvements in their quality of life occur.

Contact

Mgr. Silvie Ročovská, Ph.D.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra teologických věd

Kněžská 8, 370 01 České Budějovice

rocovs00@tf.jcu.cz

115 Brenda McConnell Gladstone, Katherine M. Boydella, and Patricia McKeever, 'Recasting Research into Children's, Experiences of Parental Mental Illness. Beyond risk and resilience, *Social Science Medicine* 62, no. 10 (2006): 2541-2546, <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.10.038>.

116 Petra Winnette, *Attachment, poruchy attachmentu, diagnostika a terapie s otázkami* (Praha: Natama, 2020), 9.

Christian Ethics and Nigerian Politics: a Reflection on Philippians 2:3-4

Michael Oyebowale Oyetade, Esther Adeola Femi-Olubiyi

DOI: 10.32725/cetv.2025.008

Abstract

Nigerian politics in the 21st century reflects a complex landscape of democratic retrogression, economic challenges, insecurity, and social issues, corruption, poor infrastructure, etc., despite the large numbers of Christians as citizens. Philippians 2:3-4 emphasises key principles such as selflessness, humility, consideration for others, modesty, unpretentiousness, etc., which offer specific guidance for political leaders and Nigerian citizens; thus, this paper aims to reflect on the text in the context of Nigerian politics. The research adopts a qualitative research design and the research methods are historical and exegetical methods, the population is Nigeria, and the sampling technique was purposeful sampling. The paper therefore concludes that the reflection on the text in the context of Nigerian politics underscores the importance of morality, integrity, modesty, selflessness, humility, and a genuine concern for the well-being of the people, thus, incorporating the Christian ethical principles from the text will foster a more compassionate, just, and equitable Nigerian society. Therefore, the implication of the study arrives at the fact that through selflessness, humility, empathy, and ethical conduct, Nigerian leaders and citizens can work together to build a nation where everyone's interests are valued and respected, leading to sustainable development and progress.

Keywords studies: Philippians 2:3-4, Christian, Ethics, Politics, Nigeria

Introduction

Background and Context

Ethics, much akin to politics, is fundamentally based on human nature. Human behaviour is a shared topic of interest for both. However, ethics focuses particularly on human behaviour such as selfish ambition, vain conceit, lack of humility and selflessness as evaluated in Philippians 2:3-4 and the exploration of the required Christian mores.

Moreover, ethics serves as the foundation for governance by ensuring responsible management of resources and oversight of social interactions, with the primary objective of maintaining fundamental societal values, for example fairness, harmony, and the overall welfare of individuals and communities. Furthermore, public projects pertain to initiatives undertaken by the government

to address the needs of the community. They often encompass public road construction and maintenance, building construction and repairs, educational institutions, etc. These developmental projects necessitate substantial financial investment from each state in the federation and demand effective administration and responsibility; unfortunately, residents are denied this information and left at the mercy of their political leaders.¹

Ethical leadership encompasses qualities such as honesty, trustworthiness, fairness, empathy, and adherence to ethical principles. Mayer identified these abilities as indicative of a morally upright individual.² Leadership adheres to moral and ethical principles, contains components, and encompasses the leader's dynamic endeavours to stimulate the principled and unprincipled conduct of their followers. Effective leaders who prioritise ethics ensure that ethical principles and values are communicated, demonstrate ethical behaviour via their actions, and utilise a system of rewards and discipline to hold their followers responsible for behaving ethically.³

Hence, individuals in the public sector, namely in government positions, must have a firm foundation in ethical beliefs and ideals. Having a strong understanding regarding principles of ethics would empower government officials to effectively navigate the moral difficulties they encounter daily in their workplaces, particularly while formulating and implementing policy decisions. Acquaintance with ethical principles offers the advantage of providing comprehensive ethical viewpoints for critically examining topics before making policy decisions. Moreover, possessing this extensive understanding of ethical principles empowers the public leaders to give priority to their verdicts and adoptions. They prioritise the welfare of the general public, rather than being driven by personal interests or the interests of a select few. According to Brown, Trevino, and Hartman, to exhibit ethical leadership, the officials of the councils must possess a strong foundation of values and views that are considered ethical. In addition to the remark above, it is also mentioned that the concept of ethical leadership encompasses a wider perspective than only leading people.⁴ The Nigerian constitution is frequently disregarded by policymakers, resulting in significant gaps between the affluent and the impoverished, as well as between the ruled and the governing. The wealthy are unwilling to forfeit their status, while the impoverished bear the consequences. Effective leaders can exert influence over the organisational milieu, where moral conduct carries the utmost status. Recognising the significance of ethical behaviour in fostering effective ascendancy, moral figures of authority must launch and then implement a comprehensive moral structure. This infrastructure encompasses various elements, such as setting a positive example, implementing a rule for behaviour, establishing a moral control group, creating a sympathetic environment for municipal amenities, implementing a robust lawful context, and establishing an operative culpability machinery.⁵

Purpose of the Study

This study attempts to reveal the guiding principle of Christian ethics concerning Nigerian politics from the reflection given by Phil. 2:3-4. The objectives are to:

- 1 D. B. Adedeji et al. 'Governance Factors and Mismanagement of Public Project Funds in Nigeria: A Case Study of Ondo State', *Business and Management Studies* Vol. 3, No. 4 (December 2017), 73.
- 2 D. M. Mayer et al., 'How low does Ethical Leadership Flow? Test of a Trickle-Down Model', *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*. 108(1) (2009): 1-13.
- 3 M. E. Brown, and L. K. Trevino, 'Ethical leadership: A Review and Future Direction', *The Leadership Quarterly*, 17 (2006): 595-616.
- 4 M. E. Brown, L. K. Trevino, & D. A. Harrison, 'Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing', *Organizational Behaviour and Human Decision Process*, 97(2) (2005): 117-134.
- 5 O. Onwuenyi, 'Corruption: No more Sacred Cows, Jonathan vows', *Vanguard Newspaper*, 26th July 2011 www.vanguardngr.com/2011/07/corruption-no-more-sacred-cows-jonathan-vows/.

- 1) Explicate the concept of Christian ethics and Nigerian politics;
- 2) Examine the exegesis of Phil. 2:3-4;
- 3) Interpret the text with Normative Political Theory; and
- 4) Reflect on the text in the context of Nigerian politics.

Philippians 2:3-4 describes an injunction that stakeholders including leaders and politicians in Nigeria should replicate. Significantly, this study will be of important benefit to a variety of individuals, including state and national leaders, politicians as well as religious leaders, government agencies, researchers, professionals or specialists in political and economic studies and laymen. It will suggest policies that can be developed by the executive, legislative and judiciary forms of the Nigerian government to enhance the conduct of citizens, particularly leaders and politicians in the nation at large.

Research Questions

The study intends to address the following research questions:

- 1) What is the relationship between Christian ethics and Nigerian politics?
- 2) Is the interpretation of Philippians 2:3-4 relevant to Nigeria?
- 3) Can the text be characterised by normative political theory?
- 4) What impact does the text's reflection have on Nigerian politics?

Structure of the Research

The researchers conducted a countrywide poll by examining reputable national newspapers for comprehensive reports and perspectives on the condition of Nigerian politics. Consequently, a study was conducted utilising contemporary newspapers, national reports, exegesis, and participant observations. The current newspaper elucidates the present condition of Nigerian politics, so effectively illustrating the relevance of the text to Nigeria's situation.

Theoretical Framework

This study can be framed by several political theories; however, the most pertinent is Normative Political Theory, as articulated by Baubock (2008). This establishes a connection between ethics and politics, viewing 'ought' and 'is' as mutually independent concepts.⁶ It pertains to norms or normative principles.⁷ Philippians 2:3-4 outlines the behavioural standards for social and political action expected of Christians within the nation. The ethics outlined in the text represent standards that should be adhered to within a political community like Nigeria. These represent established Christian standards or models for making ethical judgements. Every Nigerian citizen is entitled to a political system that ensures ethical conduct and the realisation of their rights. Nigerian leaders have not effectively integrated this text into their political framework.

Literature Review: Christian Ethics in Politics

A literature review provides a methodical and systematic presentation and evaluation of existing works related to the topic under discussion. This study will examine a concise history of Nigerian

6 R. Baubock, 'Normative Political Theory and Empirical Research', in *Approaches and Methodology in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, eds. D. della Porta and M. Keating (Cambridge University Press, 2008), 1ff.

7 G. A. Cohen, 'Facts and Principles', *Philosophy and Public Affairs* 31 (3) (2003) 211-245.

politics and Christian ethics to clarify and identify the gap it aims to address. Christian ethics serves as a framework for comprehending the moral responsibilities of the Christian community, encompassing both the institutional church and individual Christians within society. It emphasises the exposition of the teachings of the Holy Scriptures and portrays Christians as moral agents within society. Consequently, it is anticipated that they will demonstrate, advocate for, and implement Christian moral standards as ethical guidelines for politics and civic engagement, thereby affirming the practicability of Christianity.⁸ Christian ethics positions the church as the guardian of ideologies relevant to colonialism, nationalism, political movements, and economic policies. Christians constitute a cohesive community, functioning as a distinct entity within a broader cultural context, tasked with exemplifying their Christian principles in all spheres of activity.⁹ This study aims to further develop this principle. This stands in stark contrast to Van de Beek's notion of the Christian community as 'pilgrims and strangers' who exhibit no social concern for their immediate surroundings.¹⁰ This assertion has established a gap that this study aims to address. Furthermore, this gap undermines the notion that biblical ethics serve as frameworks for economic systems and political policies. Finn's assertion that previous efforts to translate and apply biblical ethics into economic and political programmes have resulted in significant distortions of the gospel and the church is misleading and portrays Christians as lacking influence in their global community.¹¹ Christians function as moral agents and possess the responsibility to advocate for biblical morality, as well as to suggest political systems and programmes relevant to diverse contexts and situations. Christian ethics as presented in the Bible can effectively promote moral principles and inform political policies.¹² British imperialists arrived in Nigeria during periods of significant turmoil. Despite their involvement in the slave trade, which contributed to the proliferation of evil and violence in the nineteenth century, they swiftly asserted a position of moral superiority. Following significant resistance, Nigeria achieved independence in 1960. Since 1999, the Nigerian civilian regime has been continuous, characterised by elite successions in high-level executive government positions marked by intrigue, violence, and the application of force during general elections.¹³ This disposition is still applicable to date during elections and has threatened the Nigerian democratic system. Nigeria's politics is inherently divisive, influenced by ethnic and sectarian factors. This division stems from both the foundational processes of the Nigerian state and the political strategies employed by elites for power acquisition and maintenance since the 1960s. In Nigeria, politics entails the restriction of political power to those who wield it, utilising state mechanisms to maintain and reinforce this control. An economy reliant on the fluctuations of the international system, characterised by kleptocracy and significant misappropriation of public funds, obstructs the realisation of electoral principles and purposes, reflecting a compromised political system. The purpose of elections in democracies is to enable voters to aggregate their preferences, facilitating choices among candidates and contestants. The assessment of elections as free, fair, and credible relies not only on the constitutional rules but also on the practical opportunities available for voters to choose among candidates freely.¹⁴

8 J. M. Vorster, 'Blessed are you who are poor: Political Economy under the reign of God', *Christian ethics and political economy: Markers for a developing South Africa* (Reformed Theology in Africa Series Volume 3), 9-34.

9 S. Hauerwas, *The Hauerwas Reader* (Durham: Duke University Press, 2002), 341.

10 A. Van de Beek, 'Religion without Ulterior Motive', *HTS Theological Studies* 61 (1&2), 517-529.

11 D. K. Finn, *Christian Economic Ethics: History and Implications* (Fortress, 2013), 329.

12 J. L. Houlden, *Ethics and The New Testament* (T & T Clark, 2004), 65.

13 Henry A. Kifordu, 'Nigerian Political Systems since Political Independence: Changes and Trajectories', *Hegemonia – Revista Eletrônica de Relações Internacionais do Centro Universitário Unieuro* (2013): 87-124.

14 Adebayo Salami, 'Politics and Democracy in Nigeria: A Critical Examination and Analysis of the Use and Mis-use of Money in Elections',

Christian ethics and Nigerian politics intersect in various ways, reflecting the complex interplay between religion, culture, and governance in Nigeria. Nigeria, with its significant Christian population, has seen the influence of Christian ethics on political discourse and decision-making. It is worth noting that Christian ethics, rooted in principles such as justice, compassion, honesty, and the inherent worth of every individual, provide a moral foundation for political decision-making. Christian ethics encourage political activism and engagement, leading to the involvement of Christians in various political activities, including voting, running for office, and advocating for social justice issues. Christian teachings about social justice often inspire believers to address issues such as poverty, corruption, and inequality through political means. In other words, Christian ethics play a substantial role in shaping political thought and action in Nigeria. However, the extent and nature of this influence are complex and multifaceted, and they often intersect with other social, economic, and cultural factors in the Nigerian political landscape.

Previous studies have presented arguments both for and against the role of Christian ethics in politics. The arguments supporting Christian ethics and its relevance to Nigerian politics provide additional strength and context for this study. This study aims to address the gap created by arguments that downplay the relevance of Christian ethics in Nigerian politics. Christian ethics derived from prior studies exhibit both similarities and differences in relation to Philippians 2:3-4, thereby enhancing its analysis of Nigerian politics.

Methodology

This paper adopts the qualitative research design and the research methods are historical and exegetical. The historical method traced the societal and national narratives. The exegetical method explored the contentual and contextual using Greek Language which is the language of the text. The population is Nigeria, while the samples are Christians, the sampling used is purposeful sampling.

Results

Philippians 2:3-4 in Greek language: Mēdēn kat' ēritheian mēdē kata' kenodoxian ὅλα τὴ tapeinofrosōnē ἅλλήλους ἡγοῦμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν, μὲ τὰ ἑαυτῶν ἑαυτῶν ekastos skopoūntes ὅλ' ἅ [kai] ta' ἐτέρων ἑκαστοί.¹⁵

Philippians 2:3-4 in English: 'Do nothing according to rivalry or empty conceit, but in humility consider one another more significant than yourselves; not looking out each for his own interests, but also each for the interests of others.' (NIV)

Keywords Studies:

1. *ēritheia*: It is a Noun Feminine Singular Accusative.¹⁶ This term translates to 'rivalry' or 'selfish ambition', referring to a self-seeking pursuit of political office or honour to the detriment of others. Politicians in Nigeria do this by outstripping each other based on the motive of self-seeking and selfish ambition which is condemned in this verse. The noun *ēritheia* is found seven times in

Green University Review of Social Sciences 7 (2021): 1-2.

15 B. Aland et al. *The UBS Greek New Testament* (Biblegesellschaft, 2007), 43.

16 N. E. Han, 'ēritheia', in *A Parsing Guide to the Greek New Testament* (Herald Press 1971), 365.

the entire New Testament, and 5 times in the Pauline Epistles. Five times it appears in the singular and twice (2 Cor 12:20; Gal 5:20) in the plural. The etymology of this uncommon term, which is found in Aristotle's works before the New Testament, likely originates from *êritheuw*, 'be active as a labourer', and not *êris*.¹⁷

In Phil. 1:17, the proclaimers that are driven by self-interest are juxtaposed with those who are motivated by love (v. 16). Selfishness is the sole determinant of behaviour in this context; *êritheia*. In Phil. 2:3, selfish motives and 'conceit' are illustrated in opposition to humility. Christians who behave in this manner prioritise their own welfare over that of others (see Phil 2:4). Rom. 2:8 also characterises individuals who are driven by selfishness as those who are compliant with unrighteousness, failing to follow the truth, and are subject to judgment due to their impenitent and stubborn souls, which accumulate contempt for the day of judgement (v. 5). The context gives *êritheia* an eschatological colouring.¹⁸ James 3:14,16 mentions *êriqeia* together with *zêlos*. One who has jealousy and selfishness, not party spirit. Disorder and every evil deed are the consequences of jealousy and selfishness (v. 16).¹⁹

2. *kenodoxian*: It is Noun Feminine Singular Accusative. From *kenos* 'vain, empty', *doxa* 'glory', it is used in Phil. 2:3. This term means 'empty conceit' or 'vain glory', signifying an inflated sense of one's importance without basis. This portrays a certain trend in Nigerian politics as politicians take importance in self-esteeming and vain conceit. This directive explicitly prohibits us from engaging in any activities with such an intention. This word has two distinct meanings: a. 'delusion', which refers to a false belief or perception, and b. 'conceit', which refers to excessive pride or self-importance. Only the second explains the state of Nigerian politics correctly, hence, *mêdên kat êritheian mêdê kata' kenodoxian*.²⁰

3. *tapeinophrosûnê*: It is Noun Feminine Singular Dative.²¹ This term translates to 'humility', denoting a lowliness of mind, a modest or humble attitude. The noun *tapeinophrosûnê* occurs seven times in the New Testament; in Acts 20:19 and six times in the Epistles. Paul's use of *tapeinophrosûnê* or 'humility' is neither false humility nor servility, but the absence of any desire for power or control. Alternatively, it embodies virtue and demonstrates understanding. Christian humility, when practised as service to the Lord, is inherently a form of service to the community of believers. This is specifically referred to as pastoral care.

Philippians 2:3 states that *tapeinophrosûnê* is the essential disposition of Christians due to the cohesion of the church. It opposes any behaviour characterised by self-centeredness and arrogance, which undermines and ruins the functioning of the church. Humility is the quality of considering others to be superior to oneself, regardless of their social status. Individuals who possess humility do not prioritise their own benefit, but rather prioritise the chance to assist others (v. 4). The foundation of Christian humility lies within one's self-abasement in Christ (cf. vv. 5, 6-11, especially v.8).²² This ethical value Nigerian politicians fail to practise or acknowledge. It is in their character to practise false humility according to Paul in Col. 2: 23, before they attain their self-seeking position, which often blinds people's eyes to know who they really are.

4. *skopoûntes*: Verb Present Active Participle.²³ This participle translates to 'looking out' or

17 C. L. Rogers Jr & C. L. Rogers III 'êritheia' in *The New Linguistics and Exegetical Key of the Greek New Testament* (Zondervan Publishing House, 1998), 112.

18 B. Friberg and T. Friberid, 'êritheia,' in *Analytical Greek New Testament* (Baker Book House, 1981), 59.

19 F. Mussner, 'êritheia,' in *Herders Theologischer Kommentar zun Neuen Testament* (Ecclesia Press, 2002), 169, 171.

20 A. Oepke, 'kenodoxia,' in *Theological Dictionary of the New Testament*. (Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1989), 74.

21 N. E. Han, 'tapeinophrosûnê' in *Greek: A Parsing Guide to the Greek New Testament* (Herald Publishing Co., 1989), 74.

22 H. Giesen, 'tapeinophrosûnê' in *Exegetical Dictionary of the New Testament* (William B. Eerdmans Publishing Company 1990), 76.

23 Han, *Greek: A Parsing Guide*, 365.

‘looking to’, indicating a careful and intentional consideration of others’ interests. The word *skopēō*, look out, watch out for, with accusative object appears in Paul’s epistles to the Romans (16:17), Corinthians (2 Cor. 4:18), Galatians (6:1), and Philippians (2:4, 3:17). In Gal. 6:1, an *mh* clause follows *skopōn seautōn*: ‘Look to yourself, lest . . .’ Luke 11:35 uses the verb without an accusative object, though with an *mh* clause in the indicative. (be careful, lest . . .);²⁴ with the exception of Luke 11:35, the word ‘*skopein*’ is exclusive to the writings of Paul.

Paul presents an exhortation to humility as a method to foster harmony. Hawthorne asserts that unity is unattainable when individuals prioritise their own interests, promote their own agendas, and seek personal advantages.²⁵ Hence, Paul urges the Philippians *Mēdēn kat ēritheian mēdē kata’ kenodoxian* to refrain from engaging in any actions motivated by selfishness or conceit. Instead, they are instructed to *tē tapeinofrosunē allēlous hēgoumenoi hūperēchontas hēautōn* see one other with humility, considering others as superior to themselves, as stated in the phrase ‘in humility consider each other surpassing yourselves’. Unity will surely result when all members of the church prioritise the needs and desires of others over their own. In the fourth verse, Paul provides further explanation of his directive to ‘regard one another as surpassing yourselves’. The participle ‘*skopoūntes*’, which means ‘looking out for’, is a means by which Christians can regard others as superior to themselves.²⁶ This verse serves to elucidate the mandate given in verse three, without introducing any more instructions. In this passage, Paul instructs the Philippian believers to reject selfish ambition and empty conceit, urging them to cultivate a humble mindset. The believers are encouraged to consider others as more significant than themselves and actively look out for the interests of others, demonstrating selfless and sacrificial love within the community. This teaching reflects the essence of Christian humility and mutual care, emphasising the importance of esteeming others and putting their needs and concerns above one’s own.

Wilson, a chieftain of the BOOT party, has characterised Bayelsa State Governor Douye Diri’s proposal to build an N45 billion nine-storey Secretariat Complex for state servants as a misallocation of priorities and a mismanagement of resources.²⁷

This Christian ethical principle of self-forgetting, to look after the interest of others is unsung among the Nigerian politicians. They embark on the journey of leadership without having interest in the care and welfare of their followers.²⁸

This underscores the necessity for Nigerian lawmakers to relinquish certain advantages in light of the nation’s economic condition. The Revenue Mobilisation Allocation and Fiscal Commission noted that the 109 senators in the upper house receive a total of N1.06 million in salary and allowances monthly, amounting to N12.72 million annually, while the Federal Government incurs total expenditures of N1.4 billion. Nigerian leaders appear to benefit from the ‘National Cake’ whilst the populace seems to bear the burden.

The former Nigerian Head of State, Goodluck Ebele Jonathan, recommended entirely municipal officials to uphold principled standards and set a positive example while carrying out their duties. Ezekiel conveyed that former President Jonathan issued a stern warning to municipal officials,

24 E. Fuchs, ‘*skopēō*’, *Theological Dictionary of the New Testament*, VIII, (Wm. B. Eerdmans Publishing Co. 1989), 414-16.

25 Gerald F. Hawthorne and Ralph P. Martin, ‘Philippians’, *Word Bible Commentary*, 2nd ed., vol. 43 (HarperCollins Christian Publishing, 2015), 68.

26 G. D. Fee, *Paul’s Letter to the Philippians in The New International Commentary on the New Testament* (Eerdmans Publishing Co., 1995), 190.

27 Samuel Ese, ‘Diri’s Proposed N45bn secretariat Project Misplaced Priority, says BOOT Chieftain’, *Punch Newspaper*, accessed 17th September 2024, <https://punchng.com/diris-proposed-n45bn-secretariat-project-misplaced-priority-says-boot-chieftain/%3famp>.

28 C. L. Rogers Jr. & C. L. Rogers III, ‘*skopoūntes*’, *The New Linguistics and Exegetical Key of the Greek New Testament* (Zondervan Publishing House, 1998), 8.

both designated and prearranged, emphasising a need to adhere to some principles, regulations, and ethics of public service when carrying out governmental affairs. He cautioned that the nation is currently in a period of transformation, characterised by openness and responsibility, which should be demonstrated through words and actions. Effective ascendancy is the government's ability to fulfil its duties in a competent, open, responsible, fair, and ethical manner.²⁹

Abdullahi quoted Tinubu's claim that despite cultural and historical differences across various people, there is a widespread acceptance that ethical standards and judgements are objective. He further argues that the true essence of humanity serves as the main standard for this objectivity. An activity can be classified as 'good' or 'evil' based on its alignment or deviation from the inherent nature of humanity. Bola Ahmed Tinubu, the present president of Nigeria of the All Progressive Party (APC) gave an eight-point agenda before the 2023 election. The agenda included national security, economy, agriculture, power, oil and gas, transportation and education.³⁰ The President of the National Labour Congress (NLC) accused Tinubu of betrayal and failing to fulfil his promises to Nigerians, instead increasing fuel prices and enacting 'ferocious right-wing market policies' that have plunged Nigerians into a dire financial situation.³¹ The statement refers to the fundamental principles that establish the inherent entitlements of every individual in the human race, commonly referred to as Universal Human Rights.³²

Discussion

Reflection of Phil 2:3-4 in the context of Nigerian Politics

The text discusses how selfish desires and arrogant conceit significantly hindered the relevance of Christians to their nation. Consequently, it can be inferred that in a multicultural and multi-religious country such as Nigeria, an obsession with these vices will significantly impact the nation's political governance and greatly contribute to the divisiveness among its citizens. A fragmented society will not progress while displaying vanity, greed, indifference to citizens' welfare, and inequity. Therefore, the text emphasises selflessness, humility, and consideration for others, which are key principles in Christian ethics. When reflecting on this passage in the context of Nigerian politics, several important insights can be drawn, as follows.

1. **Selflessness in Leadership:** Amidst a culture of self-promotion, selfishness and self-centredness leaders who prioritise the needs of others are conspicuous and readily identifiable. Identifying a selfless leader is considerably simpler than explaining the process by which individuals become selfless leaders. The reason for this is that selfless leadership is contingent upon the alignment of a leader's moral compass, which can only be seen by a higher power. The term 'selfless' is often interpreted as displaying a significant level of care for others while maintaining an appropriate level of worry for oneself. Understanding this concept provides us with an immediate insight into the reason why there are very few truly selfless leaders. Sanders eloquently expressed the notion that genuine greatness and leadership are not attained by exploiting others, but rather by dedicating

29 K. R. Hope, 'Toward Good Governance and Sustainable Development: The African Peer Review Mechanism, Governance', *An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 18 (2005): 283-311.

30 Idowu Abdullahi, 'Manifesto: Tinubu's 10 Promises to Nigerians', *Punch Newspaper*, accessed 21st October 2022, <https://punchng.com/manifesto-tinubu-10-promises-to-nigerians/%3famp>.

31 Deborah Tolu-Kolawole, 'NLC accuses Tinubu of Betrayal over Fuel Price Hike', *Punch Newspaper* 3rd September 2024.

32 R. T. DeGeorge (ed.), *Ethics and Society* (Doubleday and Company, 1966), 19.

oneself to unselfish service for their benefit.³³ Christ epitomises the selfless leader – a radically counter-cultural notion compared to the pervasive ‘look out for number one’ mentality. It takes more than talking the selfless leader talk. It means walking the selfless leader walk. A selfless Nigerian leader ought to model grace and humility day in and day out. The Deputy Spokesperson of the House of Representatives, Agbese, announced that lawmakers will alleviate the prevailing suffering and hunger in the nation by reducing their basic wages by 50 percent.³⁴ It was revealed that the alleged reduction was intended to last for six months and impacted only their basic earnings, not their gross salaries. Moreover, until recently, lawmakers had yet to enact their resolution to reduce their wages, attributing the delay to bureaucracy;³⁵ this action elucidates selfishness, self-promotion, egocentrism in administration, and pompous hubris as described in the text.

An essential characteristic of altruistic leaders is their commitment to service, particularly towards those who are in direct collaboration with the leader. Sirota asserts that a leader’s most significant form of influence is the trust built through faithfully serving their followers.³⁶ The most effective leaders are rarely public heroes who are charismatic or powerful: ‘They are the taciturn leaders who solve significant problems through a protracted sequence of minor endeavours.’³⁷ Politicians, therefore, should prioritise the needs and well-being of the people over personal gain or ambitions. They should serve the nation with selflessness, seeking the common good above individual or party interests. Ciulla argues that when leaders go from merely performing tasks to embodying certain qualities, they establish themselves as role models who inspire and encourage others, hence exhibiting unexpected characteristics. Ethical leadership pertains to the prescribed behaviour that leaders should exhibit.³⁸

Instead of selfless leadership, too often we see leaders who are self-serving, which is the polar opposite of ‘serving’. This phenomenon cuts across all government organisations and establishments.³⁹ This is a true representation of Nigerian political leaders. ‘Effective leaders establish and maintain trust by beginning with an accurate perception of themselves.’⁴⁰ By adopting this crucial modesty, leaders will not only exert influence and guidance, but also profoundly change the lives of others in their vicinity, thereby instilling leadership qualities in others. This essence can be described as ‘mereness’, a term that Csorba would have used.⁴¹ ‘In today’s style of leadership, there are several varieties but two main breeds – the ambitious creatures that baptise themselves as “leaders” and the unambitious servants who quietly lead the flock. They serve because of need, not because they covet conquest or attention.’⁴² The most efficacious leaders are likely to be persons who lack any inclination to lead or be in the forefront, but are driven to lead by their era, circumstances, vocation, or disposition – leaders like Moses, George Washington, William Wilberforce, Alexander Solzhenitsyn, Martin Luther King Jr., and Mother Teresa of Calcutta. This is not the case in the Nigerian politics, which has characteristics of rigging, killing, votes buying among many other atrocities. Collins says research showed that great leaders check their egos at the door and replace

33 J. Oswald Sanders, *Spiritual Leadership* (Moody Bible Institute of Chicago, 2007), 13.

34 Agency report, ‘Lawmakers’ 50% salary cut not rhetoric’, *Punch Newspaper*, accessed 26th July 2024, <https://punchng.com/lawmakers-50-salary-cut-not-rhetoric-reps/%3famp>.

35 Tope Omogbolagun, ‘Reps fail to effect 50% pay cut, blame bureaucracy’, accessed 7th August 2024, <https://punchng.com/reps-fail-to-effect-50-pay-cut-blame-bureaucracy/>.

36 David Sirota et al., *How to Have the Best Employees, A Collection* (FT Press, 2014), 53.

37 J. Badaracco, *Leading Quietly: An Unorthodox Guide to Doing the Right Thing* (Harvard Business School Press, 2002), 1-2.

38 J. B. Ciulla, *Ethics, the Heart of Leadership*, 3rd ed. (Praeger, 2014), 72.

39 Joseph A. Maciariello, *A Year with Peter Drucker* (Harper Collins, 2011), 3.

40 L. T. Csorba, *Trust: The One Thing That Makes or Breaks a Leader* (Thomas Nelson, 2000), 28.

41 Ibid., 29.

42 Gary Wills, *Certain Trumpets: The Call of Leaders* (Touchstone, 1994), 72.

them with an interest in their followers and the organisation. 'In contrast to well-known leaders who have strong personalities and attract attention, the good-to-great leaders appear to have emerged from a modest, introverted, and reserved background. These leaders possess a unique combination of personal modesty and strong determination in their professional endeavours.' They bear a greater resemblance to Lincoln and Socrates rather than Patton or Caesar.⁴³ Collins shies away from calling them 'selfless' lest they be confused with being weak or mild. They are 'seemingly ordinary people quietly producing extraordinary results'.⁴⁴

2. Humility in Governance: Governance is a pertinent and applicable idea to all types of organisations, including corporate, regional, and international institutions worldwide. Etymologically, the term 'governance' is thought to have its origins in the ancient Greek verb, *kubernain* (infinitive) or *kubernāō*, *kubernate* (first person) connoting 'guiding', 'steering', or 'manoeuvring a ship or a land-based vehicle'. The metaphoric term was employed by Plato to represent the concept of 'the governance of individuals' or 'the governance of society'.⁴⁵ According to Beyer, God is occasionally referred to as the *kubernetes*, the one who governs and guides the world. *kubernesis* is derived from the Greek word for 'steering' and can be interpreted as both 'government' and 'divine direction'.⁴⁶

The focus here is on the utilisation of authority to govern the political and economic assets of a country. Therefore, governance involves the acquisition of political authority to regulate economic authority to advance the progress of a nation. In other words, it is about utilising a country's resources solely for the advantage of the country itself.⁴⁷

Governmental acts and activities aimed at formulating and implementing efficient economic policies are made. Thus, *kubernesis* highlights the significance of 'economic policy' as the fundamental support for the stability and progress of the nation. It is essential to note that a meticulously designed economic policy is a prerequisite for the endurance, steadiness, and advancement of the nation. Humility which is a virtue often lacking in Nigerian politics. Leaders should approach their positions with humility, understanding that they are public servants entrusted with the responsibility to uplift society. Denning argues that arrogance and pride have no place in governance. The credibility of the leader is essential for people to believe in the leader's message.⁴⁸ The one million-man march organised by the leaders of the 'End Bad Governance' movement experienced poor attendance and significant resistance, as security personnel were deployed across the states and roadblocks established; several protest leaders were shot and others apprehended.⁴⁹ The protest, stemming from the hunger, desperation, and hopelessness of Nigerians towards their leaders, was met with a backlash as the Federal Government charged several protesters with six counts, including alleged treason, intent to destabilise Nigeria, conspiracy to commit a felony, and inciting mutiny. These offences are subject to penalties as stipulated in section 97 of the penal code.⁵⁰ Normative Political Theory emphasises a positive assessment of the significance of

43 J. Collins, *Good to Great* (Harper Collins Publishers, 2001), 12-13.

44 Ibid., 36.

45 D. F. J. Campbell and E. Carayannis, 'Conceptual Definition of two key terms: Governance and Higher Education', *Epistemic Governance in Higher Education* (July 2012): 3-11.

46 H. W. Beyer, *Theological Dictionary of the New Testament* vol.III (Eerdmans, 1979), 1035-37.

47 World Bank, *Governance* (World Bank, 1993), n.p.

48 S. Denning, *The Secret Language of Leadership: How Leaders Inspire Action Through Narrative* (Jossey-Bass 2007), 65.

49 Solomon Odeniyi et al., 'One million-man march flops, hunger protest quietly ends', *Punch Newspaper*, accessed 11th August 2024, <https://punchng.com/one-million-man-march-flops-hunger-protest-quietly-ends/>.

50 Olugbenga Ige, 'FG arraigns #EndBadGovernance protesters', *Punch newspaper*, accessed 2nd September 2024, <https://punchng.com/fg-arraigns-endbadgovernance-protesters/>.

a valuable political order, while a critical approach aims to reveal injustices, tensions, and contradictions within social structures.⁵¹ The capricious arrest, detention, and prosecution of these demonstrators constitute an abuse of the nation's political power and contravenes the principle of selflessness as articulated in the text. Baldoni asserts that leaders must succinctly identify their drive and distinctiveness in order for the trust of others might be gained.⁵² This signifies a perpetual journey of self-enhancement, consistently refining oneself, perpetually evolving, and progressively advancing throughout time.

3. Promotion of Social Welfare: The government's responsiveness to the needs of the people is another prerequisite for good governance. Besides functioning as prerequisites, it embodies the ideal political standard that should be followed within a political community, according to normative political theory. Therefore, the accountability of political leaders must be examined when they fail to implement required political measures. The enhancement of social welfare for citizens is anticipated to be a central focus for political leaders. Marti-Huang observes a clear distinction between 'what ought to be' and 'what is', resulting in controversy.⁵³

Politicians and policymakers therefore should design and implement policies that prioritise the welfare of the citizens, such as food, clothing, shelter and security.⁵⁴ Nowadays, societies demand political leaders who can effectively rule their countries, being those who are able to detect, acknowledge, and alleviate the pain of others. In this way, empathy evolved from being a desirable trait to a must. Nevertheless, scholarly debates demonstrated that empathy is neither the most appropriate nor the most correct term to use in an appeal. The fundamental component of social involvement, empathy, enables us to share the psychological experiences of others without necessarily requiring us to take specific action to promote the welfare of society. On the other side, compassion motivates action to ease others' discomfort.

Oquist contends that the agenda and policies of the government should be centred on the wants and interests of the Nigerians; this entails taking into account the requests of the people when making decisions and allocating resources following those needs.⁵⁵ Responsiveness, in practical terms, refers to the timely delivery of public services and the prompt response to requests and complaints.⁵⁶ The responsiveness of Nigerian politicians and policymakers is contingent upon their commitment to addressing the needs of the public. These stakeholders effectively involve citizens in decision-making processes and clearly communicate policy agendas that aim to enhance the populace's personal, societal, and economic growth. Politicians in addition to policymakers are expected to attend attentively to problems as well as grievances. For Brewer, the proficient management of communal amenity grievances as well as the protection of redress civil rights within the scheme are essential components of sound governance and efficient service provision.⁵⁷ The Federal Government of Nigeria, represented by the Minister of Agriculture and Food Security, Abubakar Kyari, announced that only persons possessing a National Identification Number (NIN) will be eligible to acquire 30,000 metric tonnes of milled rice at a subsidised rate of N40,000 per

51 K. Minker, 'Głowne Problemy Konceptualizacji pojęcia Polityczności', *Studia Politologiczne* vol. 37 (2015), 59.

52 J. Baldoni, *Great Communication Secrets of Great Leaders* (McGraw-Hill, 2003), 88.

53 D. Marti-Huang, 'The "Is" and "Ought" Convention', *Dialectica* 41 (1987), 152.

54 *Nigerian Leaders accused of inaction amid ongoing killings and food crisis*, accessed 16th July 2024, <https://acninternational.org/nigeria-leaders-accused-of-inaction-amid-ongoing-killings-and-food-crisis/>.

55 P. Oquist, 'Ethics and Integrity for Developing Democratic Governance Capability', *Journal of Human Values*, 5(2), (1999): 125-133.

56 Council of Europe, *Structures and Procedures for Awarding the European Label: Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level* (2007), accessed 2nd June 2024, <https://rm.coe.int>.

57 B. Brewer, 'Citizen or Customer? Complaints Handling in the Public Sector', *International Review of Administrative Sciences*, 73, (2007): 549-556.

50 kg bag.⁵⁸ This statement elucidates a selfish desire and prioritising one's own interests to the detriment of others, as the advantages of citizens are not anticipated to be governed by NIN, IPPIS, or other identification methods. Responsiveness to social welfare also requires efficiency of the council as well as plausible delivering of communal possessions and amenities, includes addressing poverty, improving healthcare and education, ensuring social justice, and promoting economic opportunities for all. Politicians and policymakers have a moral obligation to utilise public resources for the purpose of catering for the communities' needs ensuring equitable and impartial distribution of these resources. Ethical norms and rules serve as safeguards against the improper habit of communal amenities for self-aggrandisement. According to Quill (2008), a crucial role in motivating distinct community workers to adhere to their proficient standards and principled encryptions is demonstrated by ethics.⁵⁹

While technical expertise holds significant significance in public administration, its impact is limited without individuals who possess ethical integrity. For instance, if a person lacking integrity is chosen to oversee the council's treasury solely based on their knowledge, it will not be long before the treasury is depleted through embezzlement and other fraudulent methods. Brown & Trevino assert that ethical leadership derives its strength from the leader's demonstration of honesty and integrity. Ethical leaders demonstrate their leadership not just in their professional roles but also in their personal lives. They effectively communicate and serve as role models for ethical behaviour, consistently displaying honesty and fairness while making well-considered and equitable decisions.⁶⁰ Salminen explains the concept was concisely articulated by him when he noted, 'Public servants are considered professional not only due to the proficiency and unwavering commitment to high moral standards' they possess.⁶¹ Skills and morals are both essential as well as indispensable in communal amenity to achieve effective ascendancy consequences.

4. Inclusivity and equality: According to Agbokaba & Ogbonna, inclusivity and equality, also referred to as involvement, serve as an essential principle resulting in good ascendancy. It encompasses the conduct of unrestricted as well as reasonable votes, as well as guaranteeing citizenry the opportunity to speak their opinions in resident municipal dealings. Additionally, it involves connecting all relevant stakeholders in the policymaking procedure concerning substances which unswervingly distress lives.⁶² Obi also states that the 1976 municipal administration of Nigeria facilitated an engagement of resident citizens governing their localities.⁶³ Brown & Trevino explain that leaders should work to bridge the gaps between different ethnic, religious, and socio-economic groups, ensuring that every citizen is treated with dignity and respect.⁶⁴ Dibia outlines four principles that residents should follow when participating in the municipal administration: (a) Municipal administration should implement transparent strategies such as legislation about the transparency and accessibility of proceedings and deliberations, decrees that enable cit-

58 Ismaeel Uthman, 'FG lists NIN, IPPIS as conditions for rice subsidy', *Punch Newspaper*, accessed 7th September 2024, <https://punchng.com/fg-lists-nin-ippis-as-conditions-for-rice-subsidy/%3famp>.

59 L. Quill, 'Ethical conduct and public service loyalty intelligently bestowed', *The American Review of Public Administration*, 20 (10) (2008): 1-10.

60 M. E. Brown, & L. K. Trevino, 'Ethical Leadership: A Review and Future Directions', *The Leadership Quarterly*, 17(6) (December 2006): 595-616.

61 A. Salminen, 'Accountability, Values, and The Ethical Principles of Public Service: the Views of Finnish Legislators', *International Review of Administrative Sciences*, 72, (2006): 171-185.

62 O. Agbakoba and H. Ogbonna, *Local Government Administration and Development in Nigeria: A Capacity Building Manual* (Hurilaws, 2004), 64.

63 R. C. Obi, *Understanding Local Government Administration in Nigeria* (Mike and Michsons Printing Publishers, 2004), 52.

64 M.E. Brown and L.K. Trevino, 'Ethical Leadership: A Review and Future Directions', *The Leadership Quarterly*, 17(6), (December 2006): 595-616.

izens to provide input in the community policymaking procedure; (b) Municipal administration ought to establish approaches for managing and utilising facts effectively such as resident reviews with dedicated components to address citizen grievances; (c) Municipal administration should actively sustain neighbourhood organisation action; and (d) Effective policies need to be developed to engage individuals working together in a cooperative endeavour with public amenity professionals for service conveyance.⁶⁵ Gaster opines that the efficacy of serving the community encompasses beyond improving standard of living, yet cultivating citizen participation in the process.⁶⁶ Nigerian politicians prioritise rigging elections and engaging in fraudulent acts instead of fostering inclusivity and equality.

5. Ethical Decision-Making: Political decisions should be guided by ethical principles such as honesty, integrity, and fairness. Leaders should be transparent in their actions and decisions, maintaining the trust of the people they serve. Transparency and accountability are essential values that form the foundation of ethical decision-making in corporate governance and are part of Christian ethics. Organisations must guarantee that their actions, rules, and choices are easily understood and visible to stakeholders, such as shareholders, employees, consumers, and the general public.

In addition to the declaration mentioned above, UNESCAP has highlighted that transparency encompasses the unrestricted accessibility of information to individuals impacted due to governmental choices.⁶⁷ As a result, several experts have contended that unrestricted availability of information is the fundamental component of governmental openness. Kinchin observed that accountability holds little significance until it is visibly carried out by the individuals responsible for the public service. Transparency is an essential element of effective governance, and public officials must share information about government actions with the public.⁶⁸ Government transparency mitigates ambiguity and curbs corruption among the ranks of public authorities.⁶⁹

Corporate governance relies heavily on ethical decision-making. Corporate ethical evaluation is assessing the moral consequences of decisions made by companies and their executives. Ethical decision-making is an essential element of effective corporate governance as it forms the basis of the connection between firms and society. The promotion of egalitarianism around that region can be facilitated by implementing effective administration and management of public affairs, characterised by the municipal officials' ethical behaviour and transparency.⁷⁰ Engaging in the same activities as others is not a demonstration of leadership, but rather a demonstration of being a follower. Although followership is important and performs a crucial function in the process of leadership, effective leadership necessitates something distinct from the usual routine. Social conformity hinders or obstructs change.

Principled management is practised by influential individuals exhibiting qualities comprising moral uprightness and effective management in matters of ethics. Effective leadership exemplifies proper behaviour and effectively communicates and enforces ethical standards while establishing

65 R. Dible, 'Local Government Public Servants Performance and Citizens Participation in Governance in Nigeria', *International Journal of Public Administration*, 26, (2003): 1061-1084.

66 L. Gaster, 'Quality Management in Local Government-Issues and Experience' *Public Policy & Administration*, 14(3) (1999): 35-53.

67 UNESCAP, *What is Good Governance?* accessed 14th January 2024, [Database on-line] <http://www.unescap.org>.

68 N. Kinchin, 'More Than Writing on A Wall: Evaluating the Role that Codes of Ethics Play in Securing Accountability of Public Sector Decision-Makers', *The Australian Journal of Public Administration*, 66(1) (2007): 112-120.

69 K. R. Hope, 'Toward Good Governance and Sustainable Development: The African Peer Review Mechanism. Governance' *An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 18 (2005): 283-31.

70 K. Bliss and P. DeShazo, 'Controlling Corruption in Local Government in Latin America' *Center for Strategic & International Studies* (CSIS), XX (1), (2009): 1-17.

organisations where ethics is the primary motivator behind all actions and decisions. Principled management is quite significant by public officials in ensuring a widely recognised and adequate ascendancy. A responsible and translucent administration can only exist if individuals with moral integrity are responsible for public affairs. When individuals who possess ethical values as couched in Phil. 2:3-4 assume leadership positions in government, they demonstrate accountability, transparency, and responsiveness towards the public. Public officials who are both effective and morally inclined possess the necessary qualities to allocate public resources towards actions and decisions that aim to improve social services and promote socioeconomic growth, ultimately benefiting the well-being and prosperity of the citizens.⁷¹

The significance of ethical decision-making as couched in the text in Nigerian governance is multifaceted. First and foremost, ethical decision-making fosters transparency and responsibility. Nigerian leaders have a responsibility to answer to various parties involved such as stakeholders, and the general public. Adhering to ethical decision-making principles guarantees that the leaders maintain transparency in their actions and assume accountability for the outcomes of their choices, thus improving the reputation of the Nigerian leaders. Reputation is an essential and valuable asset for the country in the current socio-economic crisis. Implementing ethical decision-making practices can bolster a nation's reputation and enhance its value. Consequently, this can result in heightened customer allegiance, investor trust, and employee involvement. Furthermore, ethical decision-making fosters the achievement of long-term sustainability. Nations that prioritise ethical decision-making are more inclined to attain long-term sustainability compared to those that neglect it, because it concerns the well-being of different stakeholders, the general public, and future generations. This guarantees that the corporation's activities do not cause any negative impact on the environment or society, therefore fostering sustainability.

Furthermore, apart from the aforementioned points, there are other additional factors that Nigeria should consider while making ethical judgements. Leaders should not just advocate for ethical ideals but also exemplify them via their conduct. Leaders must demonstrate a willingness to act ethically, irrespective of whether the actions are not widely supported or conflict with the interests of certain stakeholders. An additional factor to take into account is the significance of involving stakeholders. To make ethical judgements, leaders must actively interact with the stakeholders and have a comprehensive understanding of their interests and concerns. This includes not just shareholders, but also all citizens of the country.

6. Compassion and Empathy: Gaining insight into the requirements and anxieties of individuals is essential and described as selflessness in the text. Porter defines compassion as the ability to empathise with others, to some degree, and to understand and relate to their situation.⁷² Friedman advocates for the notion that one can exhibit both political compassion and justice simultaneously. The concepts of care and justice are inherently compatible and should be separated from gender-related ideas. Leaders should empathise with the struggles of citizens and work earnestly to alleviate their sufferings, following the example of Jesus in his compassion for the marginalised as well as Phil. 2:2-3.⁷³

Attentiveness necessitates meticulous and perceptive listening to the voices of those who are

71 M. E. Brown, L. K. Trevino and D. A. Harrison, 'Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing', *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 97(2) (2005): 117-134.

72 E. Porter, *Feminist Perspectives on Ethics* (Longman Publishers, 1999), 184.

73 M. Friedman, 'Beyond Caring: The De-Moralization of Gender', in *Justice and Care. Essential Readings in Feminist Ethics* (Westview Press, 1995), 61-77.

experiencing hardship in order to identify their need. Listening entails a readiness to acknowledge that the narratives of others influence one's own life. In our fast-paced society, the ability to listen, hear, and pay attention to one another has declined, making it necessary to revive this skill as an art form. It is imperative that we refrain from making assumptions about the desires of man without engaging in conversation with them. Empathy effectively responds towards the explicit auditory and visual manifestations of pain.⁷⁴

7. National Development: The text encourages a focus on the interests of others. In this, the leaders need to prioritise the most vulnerable and impoverished individuals. This entails placing welfare, education, and health at the core of state activities. These policy areas should not be questioned as if they are an abnormality in any way. Developing and implementing these policies correctly is essential to exemplify effective governance.

The ideology of compassion prioritises the well-being of the citizens over the interests of the nation. It represents a contrasting approach to politics that is not domineering, pathological, fear-driven, or xenophobic. Instead, it is built on a monopoly of force and compulsion. In politics, this translates to a focus on community development. Leaders should invest in infrastructure, create jobs, and support initiatives that uplift local communities, leading to overall national progress. Similarly, Bass asserts that trust in leadership has been recognised as a pivotal factor in the efficacy of leaders.⁷⁵ Dirks conducted a recent meta-analysis that revealed a significant connection between confidence in leadership and several crucial organisational outcomes. These outcomes include belief in information, commitment, organisational citizenship behaviour, contentment with leaders, and intention to stay. Nevertheless, in their last statements, Dirks proposed the necessity of analysing the behavioural cues that followers utilise to make judgements about the leader's character, or, in simpler terms, how leaders might establish trust in their followers.⁷⁶

Vladimir argues that the politics of compassion, in contrast, seeks to address issues through non-violent, collaborative, empathic, and selfless means. Consequently, a cooperative approach should be adopted to address the challenges being faced. First and foremost, such an approach needs to be inclusive rather than exclusive, egalitarian rather than hierarchical, and based on association rather than domination. Quoting Lenin, what actions should be taken and where should we start?⁷⁷ Kevin suggests that to transit from a politics of dominance to a political system based on benevolence, it, therefore, calls for a thorough contextual study to find Christians as individuals, groups, and organisations that can unite the nation rather than divide and isolate them.⁷⁸

Consequently, it is worth noting, however, that the findings made from this study have contributed significantly to the previous studies of researchers. There are points of alignment such as it being necessary to prioritise inclusive and participatory procedures that genuinely acknowledge the specific encounters of individuals who suffer from oppression, violence, marginalisation, and humiliation.

Previous articles on Christian ethics and Nigerian politics indicate the necessity of applying Christian ethics as articulated in the context of Nigerian politics. The Nigerian political system is flawed, and Christian ethical principles have the potential to positively influence this flawed

74 H. Arendt, *On Revolution* (Penguin Books, 1973), 86.

75 B. M Bass, *Bass and Stogdill's Handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications* (n.p., 1990), 28.

76 K. T. Dirks, 'Trust in Leadership and Team Performance: Evidence from NCAA Basketball', *Journal of Applied Psychology* (2002): 34-48.

77 I. L. Vladimir, *Collected Works* (Foreign Languages Publishing House, 1961), 27.

78 P. C. Kevin, 'What is Legitimacy and Why Does it Matter for Peace?' *Accord: an International Review of Peace Initiatives*, Issue 24, (April 2014), 11-12.

system, reduce poverty and terrorism, and promote love, peace, and unity among citizens and leaders. Consequently, Christian leaders should represent the interests of the impoverished and the general populace across all levels of the Nigerian system. The consistent exhibition of compassion, love, and peace by Christian politicians will reveal genuine commitment and enhance the political, social, and economic conditions of the nation. This can be achieved by prioritising the needs of the masses in policy-making, planning, and execution over individual interests.

Conclusions

Summary of Key Findings

The concept of ethics is fundamentally relevant to Christian faith. Christians are depicted as moral agents tasked with the responsibility of advancing biblical teachings within the political sphere. It is important to note that Nigerian politics is not explicitly addressed in the Bible; however, the application of Christian ethical principles can be relevant to the Nigerian political system.

The injunction in Philippians 2:3-4 outlines key terms including *êrithēia*, *kenodoxia*, *tapeinophrosunē*, and *skopoûntes*. The text from Normative political theory outlines Nigerian politics as characterised by rivalry, vanity, pride, conceit, and selfishness, contrasting sharply with the political principles of humility, altruism, and selflessness advocated in the text.

For a leader to reach their maximum effectiveness, they must cultivate self-awareness, enhance their perception, and gain a deep understanding of their personal value system. The reflection on Nigerian politics sketches out that the selfish desires, arrogance, conceit, and vain glory prevalent within the political system have contributed to the divisiveness, stagnation, inconsideration, and overall decline in the development of Nigeria, a multicultural and multireligious nation. The text provides a concise overview of essential qualities for Nigerian political leaders, including selflessness, humility, promotion of social welfare, equality, ethical decision-making, compassion, and national development. The exemplar shown by Paul in Philippians 2:3-4 fosters a sense of reliability between leaders and the followers elucidating the significance of Christians' mindfulness and harmonising of their internal and external being eschewing self-centredness, inequality, non-ethical decision making, lack of empathy, etc.

Implications for Policy and Practice

This study examines Christian ethics within the context of Nigerian politics and proposes policy recommendations for the Nigerian government aimed at enhancing national development. An exegetical analysis of the text will significantly influence political, religious, economic, technological, educational, and social policies in Nigeria.

Recommendations for Future Research

The article posits the underlying objectives of Nigerian political leaders in pursuing political positions. The role and impact of Christian politicians on national development. The implementation of the moral and ethical principles outlined in Philippians 2:2-3 in the management of public finances and assets represents a significant area for further investigation.

Contact

Assoc. Prof. Michael Oyebowale Oyetade

University of Ilorin

Faculty of Arts

Department of Religions

Lane D29 Ilesanmi Community, Upper Gaa-Akanbi, Ilorin, Kwara State

oyetade.mo@unilorin.edu.ng

Esther Adeola Femi-Olubi

University of Ilorin

Faculty of Arts

Department of Religions

Lane D29 Ilesanmi Community, Upper Gaa-Akanbi, Ilorin, Kwara State

thecrownedqueen247@gmail.com

Studies Varia

Responsibility and Challenge: Psychological Analysis of Covid-19 Information in a Journal of the Czech Christian Academy.

Pavel Moravec, Lucia Lacková

DOI: 10.32725/cetv.2025.009

Abstract:

The purpose of the research is to analyse information about Covid-19 as it relates to religion in a Czech periodical *Universum* in the year 2020. We examine coping strategies to deal with the pandemic situation. Thematic analysis is used as a method. Five main themes are found: Challenge, Searching for the spiritual dimension of the crisis, Use of online space, Ineffective management of the pandemic by the Church, and Balancing different approaches. The disease is presented as a challenge to face and the published information gives the pandemic a spiritual dimension, but without apocalyptic fear. Spirituality has emerged as an adaptive coping mechanism to deal with the pandemic not only for practising believers.

Keywords: Catholic Church, Covid-19, coping, religious coping, religious fundamentalism.

Introduction

The Covid-19 pandemic confronted society with situations that were, until then, unimaginable. Schools were closed, most services and shops were reduced to the bare minimum and in the ecclesiastical environment, churches were unprecedentedly completely closed. Almost overnight, the Church had to start functioning in a completely different mode. Worship services were moved to an online environment and a new believer-led phenomenon of worship appeared.

During the pandemic, Christian periodicals were published to respond to the situation. In our study, we build on the research of Moravec and Lacková,¹ who examined how information about Covid-19 was presented in 2020 (i.e., at the beginning of the pandemic) in the Czech Catholic conservative magazine *Regina*. The magazine was not an official periodical of the Church. It was published by Centrum Verité, and it was monthly.² The authors found that the illness was first downplayed and then portrayed as an eschatological combat between Good and Evil. Readers were implicitly led to accept the status of a chosen minority in contrast to the rest of the corrupted

1 Pavel Moravec and Lucia Lacková, 'Denial and Fear: Psychological Analysis of Covid-19 Information in Czech Fundamentalistic Catholic Journal', *Open Theology* 7, no. 1 (2021): 475-490, <https://doi.org/10.1515/opth-2020-0176>.

2 Covid-19 was mentioned in 13 articles that were analysed.

world. Most of the articles lacked an author and source (foreign articles lacked the name of the translator). The texts were full of emotions, especially fear. The authors were also looking for coping strategies³ that would express how the journal coped with the disease. The Trivialisation of illness was matched by the strategy of Denial and the eschatological Combat between Good and Evil by the strategy of Marking religious boundaries.⁴ In our study, we decided to examine how information about Covid-19 was presented in the Christian magazine *Universum*, which can be placed at the opposite end of the conservatism-liberalism spectrum and *Regina* magazine. We then compared our results and pointed out the difference in the approach to the disease in conservative and liberal Christian periodicals.

Background

Religious Situation in the Czech Republic

According to a 2018 STEM survey, 25% of residents reported they were religious, 31% reported they were atheist, and 35% did not consider themselves religious (the rest of the respondents did not respond). However, 55% of respondents believed that 'there is something that transcends us'. It turned out that 'even among people who do not consider themselves religious or who are atheists, there is a part of those who also believe in the existence of some transcendent'.⁵ In the spring of 2021, a census of people was held in the Czech Republic. Compared to the 2011 census, it was not smaller churches that strengthened in numbers, but general categories such as 'Catholic faith', 'Christianity' or 'Protestant/Evangelical faith'.⁶

The Czech Republic is incorrectly described as one of the most atheistic countries in Europe. Rather, 'apatheticism (indifference to religion), agnosticism, religious illiteracy (absence of even elementary religious knowledge), anticlericalism (adverse to many actions of the Church) and various kinds of alternative spiritualities and spiritual seeking are intertwined here'.⁷ Halík speaks of *nones* – people who neither profess any organised religion, nor atheism. These people make up the largest group in the Czech Republic.⁸

Christian Media in the Czech Republic

The most widely read official periodical of the Catholic Church is *Katolický týdeník*.⁹ The current overview of Catholic media in the Czech Republic was described by Moravec and Lacková.¹⁰ The official monthly magazine of the Orthodox Church in the Czech Republic is *Hlas Pravoslaví*.¹¹ The Evangelical Church of Czech Brethren regularly publishes the monthly magazine *Český bratr*,

3 Charles Carver, 'You Want to Measure Coping But Your Protocol's Too long: Consider the Brief COPE', *International Journal of Behavioral Medicine* 4, no. 1 (1997): 92-100, https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm0401_6; Kenneth I. Pargament, Harold G. Koenig, and Lisa M. Perez, 'The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE', *Journal of Clinical Psychology* 56, no. 4 (2000): 522-524, [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4679\(200004\)56:4<519::AID-JCLP6>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4679(200004)56:4<519::AID-JCLP6>3.0.CO;2-1).

4 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 483.

5 'Postoj Čechů k náboženství', *STEM. Empirický výzkum pro demokracii*, cited 7th June 2023, <https://www.stem.cz/postoj-cechu-k-nabozenstvi/>.

6 'Nové výsledky zpochybňují pokles věřících tradičních církví. Sčítání proběhlo i na Slovensku', *Christnet.eu*, 20th January 2022, https://www.christnet.eu/zpravy/30886/nove_vysledky_zpochybnuji_pokles_vericich_tradicnich_cirkvi_scitani_probekhlo_i_na_slovensku.url.

7 Tomáš Halík, *Odpoledne křesťanství. Odvaha k proměně* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2021), 187.

8 Halík, *Odpoledne křesťanství*, 187.

9 *Katolický týdeník*, cited 8th June 2023, <https://www.katyd.cz/>.

10 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 478.

11 *Hlas Pravoslaví*, cited 7th June 2023, <https://www.hlas.pravoslavi.cz/>.

three times a year *Ekumenický bulletin*, and twice a year the so-called programmes of religious services under the title *Cesta církve*.¹² Among the ecumenically focused periodicals we can include the monthly *Getsemany*¹³ and revue *Universum*,¹⁴ which is the subject of our research.

The Course of the Pandemic in the Czech Republic in 2020

The first case of Covid-19 was confirmed in the Czech Republic on 1st March.¹⁵ On 12th March, a state of emergency was declared,¹⁶ which significantly reduced social contact – schools were closed, most stores were closed, and people were advised to work from home. Thanks to strict measures, the disease managed to get under control, and since mid-April there has been a gradual easing.¹⁷ The second wave began to be talked about in the autumn.¹⁸ After a minor improvement at the turn of November and December, the situation deteriorated again by the end of the year.¹⁹ As for church activities, the declaration of a state of emergency on 12th March cancelled public worship services.²⁰ Starting 27th April, services for 15 people have been resumed, and this number gradually increased.²¹ From 8th June, religious services were allowed for 500 people by observing hygiene measures such as wearing face masks or social distancing.²² With the deterioration of the epidemiological situation in the autumn, only 6 people were allowed to worship on 14th October.²³ These numbers changed according to the current regulations, but the participation in worship services was significantly limited (from 18th November, 15 people,²⁴ from 23rd November, 20 people,²⁵ from 3rd December, 30% of the church's capacity was allowed to be filled,²⁶ from 18th December, 20% of the church capacity was allowed²⁷ and from 27th December, 10% of the church capacity was allowed).²⁸

12 'Tiskoviny', *E-cirkev.cz*, cited 7th June 2023, <https://e-cirkev.cz/rozvijime-vztahy/tiskoviny/>.

13 *Getsemany*, cited 7th June 2023, <https://www.getsemany.cz/archiv>.

14 'Časopis Universum', *Česká křesťanská akademie*, cited 8th June 2023, <http://www.krestanskaakademie.cz/casopis-universum/>.

15 'V Česku jsou tři lidé nakaženi koronavirem. Předtím byli v Itálii', *Česká televize*, 1st March 2020, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3056228-v-cesku-jsou-tri-lide-nakazeni-koronavirem>.

16 'Nouzový stav. Vláda zakázala akce s více než 30 lidmi, omezí se provoz restaurací po osmé večer', *Česká televize*, 12th March 2020, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3061328-zive-brifink-po-mimoradnem-zasedani-vlady-kvuli-koronaviru>.

17 Kubal Michal and Vojtěch Diviš, *Pandemie* (Praha: Kniha Zlín, 2020), 560-561.

18 'V Česku je druhá vlna, počet hospitalizovaných může rychle narůst', *Česká televize*, 13th September 2020, <https://ct24.ceskatelevize.cz/specialy/koronavirus/3182790-v-cesku-je-druha-vlna-pocet-hospitalizovanych-muze-rychle-narust-uvect>.

19 'Zavřené obchody, služby i vlekly. Vláda vyhlásila od neděle 5. stupeň PES', *Idnes.cz*, 23rd December 2020, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/vlada-koronavirus-pes-stupen-cislo-5-blatny-nouzovy-stav.A201223_023602_domaci_kop.

20 'Prohlášení českých a moravských biskupů k mimořádnému opatření vlády ze dne 12. března 2020', *Cirkev.cz*, 12th March 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200312prohlaseni-ceskych-a-moravskych-biskupu-k-mimoradnemu-opatreni-vlady-ze-dne-12-brezna-2020>.

21 'Vyjádření ČBK k rozhodnutí Vlády ČR o znovuoobnovení bohoslužeb', *Cirkev.cz*, 17th April 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200417vyjadreni-cbk-k-rozhodnuti-vlady-o-znovuoobnoveni-bohosluzeb>.

22 'Od 8. června jsou povolené bohoslužby do 500 osob', *Cirkev.cz*, 3rd June 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/200603podle-vladniho-narizeni-od-8-cervna-jsou-povolene-akce-pro-500-osob>.

23 'Nová omezení vlády od 14. října ohledně bohoslužeb a náboženských akcí', *Cirkev.cz*, 13th October 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201013nova-omezeni-vlady-od-14-rijna-ohledne-bohosluzeb>.

24 'Od 18. listopadu na bohoslužby, svatby a pohřby 15 osob', *Cirkev.cz*, 16th November 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201116od-18-listopadu-na-bohosluzby-svatby-a-pohrby-15-osob>.

25 'Od 23. listopadu na bohoslužby, svatby a pohřby 20 osob', *Cirkev.cz*, 20th November 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201120od-23-listopadu-na-bohosluzby-svatby-a-pohrby-20-osob>.

26 'Nová pravidla pro účast na bohoslužbách od 3. prosince 2020', *Cirkev.cz*, 30th November 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201130nova-pravidla-pro-ucast-na-bohosluzbach-od-3-prosince-2020>.

27 'Nová pravidla pro bohoslužby od pátku 18. prosince 2020', *Cirkev.cz*, 15th December 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201215nova-pravidla-pro-bohosluzby-od-patku-18-prosince-2020>.

28 'Vláda schválila přechod do pátého stupně systému PES', *Cirkev.cz*, 23rd December 2020, <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/201223vlada-schvalila-prechod-do-pateho-stupne-systemu-pes>.

Covid-19 and Christianity

Isiko finds two main theological attitudes towards Covid-19. The first is apocalyptic and sees Covid-19 as the fulfilment of prophetic predictions about the end days,²⁹ and the pandemic is seen as God's 'punishment for some kind of collective sin, such as gay marriages, sexual immorality and abortion.'³⁰ The second attitude to the pandemic is pleading and emphasises trust in a God who never leaves man.³¹

The pandemic confronted believers and the whole Church with a difficult dilemma: either to become modern martyrs (trying at all costs to fulfil all religious precepts – even at the cost of ruining one's own life), or to give up some activities for a while, to adapt to the situation and to survive as a society.³² There were calls to ignore the bans issued by state authorities. Fundamentalists saw compliance with these prohibitions as a sign of inadequate faith.³³ This position ignores the fact that 'miracles happen only in certain moments, for particular persons and only in very mysterious circumstances; they cannot be invoked upon a nation, or rather upon humankind.'³⁴ Another response to the ban on public worship was to move them to a virtual space, allowing those who would not normally attend worship to watch the services. Austin Iwuhoa believes that the online worship transmission will remain in some form even after the pandemic subsides; overall leading to positive changes in the life of the church.³⁵ Halík, however, warns that the real presence of believers belongs to the worship celebration. 'Social networks are a welcome help in transmitting data and information ... but they cannot enable the celebration, let alone the celebration of the Eucharist.'³⁶

Another reaction to the ban on gatherings was the home worship services, which may be carried out, for example, by conversation over the Sunday Gospel with family. In these activities, Halík perceives one of the most precious spiritual fruits of the pandemic era. 'The courage to overcome clerical fear and one's own shyness and to express and share one's experience of faith has helped to discover the charisms of those closest to us and often the treasures of Scripture, often buried under the routine of church phrases.'³⁷

The pandemic has brought to light real attitudes towards supernatural realities. Believers from vibrant parishes worked with civil society and developed various types of aid, while people for whom going to church was just part of the habit did not return to churches after the pandemic ended. For others, watching TV worship was a comfortable fulfilment of their Sunday duty. On the contrary, for some people who had not attended churches before, the confrontation with human suffering and helplessness awakened metaphysical, existential and spiritual questions.³⁸

29 Alexander Paul Isiko, 'Religious construction of disease', *Journal of African Studies and Development* 12, no. 3 (2020): 84, <https://doi.org/10.5897/JASD2020.0573>.

30 Paul Galea et al., *The Effects of the Covid-19 pandemic, The effects of the Covid-19 pandemic. Religion and Spirituality during the challenging times*. (Msida: University of Malta, 2021), 6.

31 Isiko, 'Religious construction of disease', 84.

32 Cosmin-Tudor Ciocan, 'The measures religious cults took in front of COVID-19: weakness or diligence?', *Dialogo Journal* 6, no. 2 (2020): 154, <https://doi.org/10.18638/dialogo.2020.6.2.14>.

33 Ibid., 158.

34 Ibid., 163.

35 Clara M. Austin Iwuhoa, 'Corona Virus Disease: Impact On The Church And Society', in *The Socio-Religious Dynamics Of Covid-19 Pandemic*, in *Africa*, eds. Ikechukwu A Kanu, Ejikemeuwa J. O Ndubisi, and Chiugo C. Kanu, (Maryland: The Association for the Promotion of African Studies, 2021), 118.

36 Tomáš Halík, *Čas prázdných kostelů*, (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020), 14-15.

37 Ibid., 14.

38 Halík, *Odpoledne křesťanství*, 127-128.

Religion and Difficult Life Situations

Pargament describes coping as a 'transactional process between the individual and situation within a larger milieu.'³⁹ This process is multidimensional (includes the cognitive, affective, behavioural and physiological dimensions of the individual), it always takes place in a certain context and its main characteristic is the possibility of choice. Therefore, coping can take various forms.⁴⁰

The COPE is a scale to examine coping strategies.⁴¹ Carver later shortened it to Brief COPE with 14 strategies.⁴² These strategies are presented and described in Table 1.

The connection between coping and religion is addressed in Pargament's studies. His meta-analysis showed that religion and coping are more intensely intertwined in specific groups of people (e.g., people who are disadvantaged), in specific situations (e.g., people at risk), and in specific social contexts (e.g., in some communities and cultures).⁴³ In his later work, Pargament et al. described 21 different ways of religious coping grouped into five main categories.⁴⁴ These strategies are presented in Table 2.

Table 1. Coping strategies (taken over Carver et al.).⁴⁵

- *Active coping* – taking active steps to try to remove or circumvent the stressor or to ameliorate the stressor.
- *Planning* – thinking about how to cope with the stressor.
- *Positive reframing* – emotion-focused coping aimed at managing distress.
- *Acceptance* – functional coping response and engagement in the attempt to deal with the situation.
- *Humour*.¹
- *Religion* – turning to religion in times of stress.
- *Using emotional support* – seeking out for moral support, sympathy, or understanding.
- *Using instrumental support* – seeking advice, assistance, or information.
- *Self-Distracton* – using alternative activities to take one's mind off the problem.
- *Denial* – refusal to believe stressor exists or trying to act as though the stressor is not real.
- *Venting* – tendency to focus on whatever distress.
- *Substance use*.²
- *Behavioural disengagement* – reducing one's effort to deal with the stressor.
- *Self-Blame* – poor adjustment under the stress.

39 Kenneth Pargament, *The Psychology of Religion and Coping* (New York and London: The Guilford Press), 1997, 84.

40 Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, 86-87.

41 Charles S. Carver, Michael F. Scheier, and Jagdish Kumari Weintraub, 'Assessing Coping Strategies', *Journal of Personality and Social Psychology* 56, no. 2 (1989), 267-283, https://www.researchgate.net/publication/20228888_Assessing_Coping_Strategies_A_Theoretically_Based_Approach.

42 Carver, 'You Want to Measure Coping', 92-100.

43 Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, 143.

44 Pargament et al., 'The Many Methods', 521-525.

45 The names of the strategies are taken from Carver, 'You Want to Measure Coping', 92-100. The description of the strategies is from the author's earlier work: Carver et al., 'Assessing Coping Strategies', 267-283. In his later work ('You Want to Measure Coping') he omitted the strategies of Restraint coping and Competing activities. He renamed the scale Positive reinterpretation and growth as Positive reframing, he renamed the scale Focus on and Venting emotions as Venting, and he renamed the scale Mental disengagement as Self-Distracton. He added the strategy Self-Blame (the definition is taken over from the later article 'You Want to Measure Coping', 95). Taken from Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 479.

Table 2. Religious coping (taken over from Pargament et al).⁴⁶

<p>Religious methods of coping to find meaning.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Benevolent religious reappraisal</i> – redefining the stressor through religion as potentially beneficial. • <i>Punishing God reappraisal</i> – redefining the stressor as a punishment from God for the individual's sins. • <i>Demonic reappraisal</i> – redefining the stressor as an act of the Devil. • <i>Reappraisal of God's power</i> – redefining God's power to influence the stressful situation.
<p>Religious methods of coping to gain mastery and control.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Collaborative religious coping</i> – seeking control through a partnership with God in problem solving. • <i>Passive religious deferral</i> – passive waiting for God to control the situation. • <i>Active religious surrender</i> – active giving up control to God in coping. • <i>Pleading for direct intercession</i> – seeking control indirectly by pleading to God for a miracle or divine intervention. • <i>Self-directing religious coping</i> – seeking control through individual initiative rather than help from God.
<p>Religious methods of coping to gain comfort and closeness to God.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Seeking spiritual support</i> – searching for comfort and reassurance through God's love and care. • <i>Religious focus</i> – engaging in religious activities to shift focus from the stressor. • <i>Religious purification</i> – searching for spiritual cleansing through religious actions. • <i>Spiritual connection</i> – seeking a sense of connectedness with forces that transcend the self. • <i>Spiritual discontent</i> – expressing confusion and dissatisfaction with God's relationship to the individual in the stressful situation. • <i>Marking religious boundaries</i> – clearly demarcating acceptable from unacceptable religious behaviour and remaining within religious boundaries.
<p>Religious methods of coping to gain intimacy with others and closeness to God.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Seeking support from clergy or members</i> – searching for intimacy and reassurance through the love and care of congregation members and clergy. • <i>Religious helping</i> – attempting to provide spiritual support and comfort to others. • <i>Interpersonal religious discontent</i> – expressing confusion and dissatisfaction with the relationship of clergy or members to the individual in the stressful situation.
<p>Religious methods of coping to achieve a life transformation.</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Seeking religious direction</i> – looking to religion for assistance in finding a new direction for living. • <i>Religious conversion</i> – looking to religion for a radical change in life. • <i>Religious forgiving</i> – looking to religion for help in shifting from anger, hurt, and fear associated with an offense to peace.

Methodology

Goal of the Research and Research questions

The aim of our research was to investigate how information about the Covid-19 disease was presented in the Christian magazine *Universum*, which can be classified in the liberal part of the spectrum of Czech Christian periodicals. Another aim was to compare our results with those of Moravec and Lacková,⁴⁷ who examined information about Covid-19 disease in the conservative Catholic magazine *Regina*. Therefore, we chose research questions similar to their research.

RQ1: Which psychological topics of Covid-19 related to religion can be found in the 2020 edition of Universum magazine?

⁴⁶ Pargament et al., 'The Many Methods', 522-524.

⁴⁷ Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 475-490.

RQ2: Does the pandemic information include some coping strategies⁴⁸ suggesting to change past habits, including religious ones?

RQ3: How does information about Covid-19 in connection with religion differ from the Czech fundamentalist magazine *Regina*⁴⁹ and the *Universum* magazine?

Sample of Analysed Articles

The subject of our research was the analysis of texts focusing attention on the topic of Covid-19 in the thirtieth edition of the magazine *Universum*, i.e., four issues published in 2020. The magazine *Universum* began to be published after the Velvet Revolution (1989) first as a Christian-oriented natural science revue. Since 1999, the Czech Christian Academy has started publishing it as its own revue,⁵⁰ which is published four times a year.

Data Collection

In our research, we were interested in what information concerning Covid-19 in connection with religion was contained in four editions of the *Universum* revue published in 2020. We were not interested in general information about the disease, such as statements about the lockdown or an analysis of its economic impacts unrelated to religion.

The first issue of 2020 was published on 18th March and did not yet contain any information about Covid-19. The second issue was published on 10th June, and the Covid-19 disease is covered in six articles. The third issue was published on 14th October, and the topic of coronavirus in relation to religion is mentioned in six articles. The fourth issue was published on 10th December. Coronavirus in connection with religion was covered in two articles.

In all articles analysed, the author was always indicated (in the case of an interview, the name of the editor who conducted the interview). In the Join-Lambert article translated from French (Issue 4), the original source and the name of the translator were given. When comparing them with the original, we found that the article was shortened in the Czech translation, which was not mentioned.⁵¹ In the article 'Cardinal Hollerich: Defeat the Virus of Nationalism and Selfishness' (Issue 2), the Editorial Board was listed as the author. The article is an interview with the Cardinal, but it is not stated who led the interview. It is clear from the introduction before the interview itself that the Cardinal spoke his words in Schengen on the occasion of the thirty-fifth anniversary of the opening of the borders between the signatory countries. The first statement of the Cardinal only states that the Cardinal gave it to the Vatican media, but the name of the specific media was not given.

Method

To analyse the data, we used Thematic analysis. The authors propose the following six steps:⁵²

1. Familiarising with the data (we have carefully read all the issues).

48 Carver et al., 'You Want to Measure Coping', 92-100; Carver et al., 'Assessing Coping Strategies', 267-283; Pargament et al., 'The Many Methods', 522-524.

49 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 484-485.

50 'Universum (časopis)', *Wikipedie*, cited 7th June 2023, [https://cs.wikipedia.org/wiki/Universum_\(%c4%8dasopis\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Universum_(%c4%8dasopis)).

51 Join-Laqmbert, 'Leçons du confinement pour l'Église', *Études*, 62, no. 10 (2020): 79-90. <https://doi.org/10.3917/etu.4275.0079>. This article was translated by Petr Kolář.

52 Virginia Braun and Victoria Clarke, 'Using thematic analysis in psychology', *Qualitative Research in Psychology* 3, no. 2 (2006), <https://doi.org/77-101>. 10.1191/1478088706qp0630a.

2. Generating initial codes (after a careful reading of the entire magazine, we have selected the parts of Covid-19 that are related to religion. Each unit has been given a separate code by issue number, page number, and order of the theme on the page).

3. Searching for themes.

4. Reviewing themes (we have specified the themes found so that they do not overlap with each other).

5. Defining and naming themes (in some cases we have also created subthemes for more precise specification).

6. Producing the report.

‘To check the reliability, the analysis was done by two researchers separately. Later, the common points were connected. The results were created as an agreement between both researchers.’⁵³

Results

RQ1: Which psychological topics of Covid-19 related to religion can be found in the 2020 edition of Universum magazine?

Five main themes were found: *Challenge*, *Searching for the spiritual dimension of the crisis*, *Use of online space*, *Ineffective handling of the pandemic by the Church*, and *Balancing different approaches*. Except for *Balancing different approaches*, all other themes are divided into subthemes.

The results of the topics, subtopics, and selected examples found are displayed in Table 3. A specific statement describing the topic is always indicated by a sign that indicates the issue number, page, and order of the statement on the given page (e.g., the character 3/20d means that the statement was taken from the number 3 from page 20 and was the fourth in the order).

53 Moravec and Lacková, ‘Denial and Fear’, 483.

Table 3. The overview of found themes, subthemes, examples, and assigned coping and religious coping strategies.⁵⁴

Theme	Subtheme	Examples	Coping strategy
Challenge	Challenge of slowing down the pace of life	‘There was something very obvious and yet uplifting in how, in this pre-Easter time, we cut off our “necessary” swarming and running, wasting, and hunting and being forced to focus on what was essential.’ (2/9a)	Collaborative religious coping
	Challenge for new forms of liturgy	‘We celebrated the resurrection by fire in the garden, where we read all the biblical texts of this Night and then went to ring the church bell.’ (2/9e)	
	Fasting from the Eucharist as a Challenge to solidarity	‘After a month of quarantine, I was sorely missing the Eucharist. But don’t many Christians around the world find themselves, at times, and sometimes often, or even always, in a situation where they cannot access the Eucharist? ... Perhaps it is good to realise that our Christianity, our relationship with God, does not stand or fall with regular communion.’ (2/8b)	
	Opportunity to experience a deeper relationship with God and with people	‘Easter was, of course, different this year, but it cannot be said that it was less experienced. Thanks to the fact that they all fit into the atmosphere of a kind of silence ... were experienced perhaps more internally.’ (2/8d)	
	Challenge for a new conception of ourselves and the Church	‘We can, of course, accept this Lent of empty and silent churches as little more than a brief, temporary measure soon to be forgotten. But we can also embrace it as an opportune moment to seek a new identity for Christianity in a world that is being radically transformed before our eyes.’ (3/15a)	
	Challenge for solidarity	‘We have experienced, either vicariously or figuratively, a long wave of solidarity and human sharing. An example is the “little big act” of centenarian British veteran Tom Moore, who decided to support the health workers in his country by crossing the garden a hundred times and calling for a £1,000 collection.’ (2/3b)	
	Challenge to realise the need for a living community	‘Even though I felt God’s closeness, I missed sharing the joy of the Resurrection in the wider community. Sharing in communion is certainly one of the irreplaceable dimensions of Christianity.’ (2/8c)	
Searching for the spiritual dimension of the crisis	Covid as a defence of nature against human actions	‘[The coronavirus] sometimes evokes the feeling of an almost “sneakily deliberate” defence of nature against the human rampage in it. ... From a biblical point of view, the coronavirus can be understood as another conflict of (ruthlessly greedy) homo sapiens with God’s creation.’ (2/17a)	Benevolent religious appraisal
	Covid as revenge for inappropriate human behaviour	‘In moments of catastrophe, the “sleeping agents of the evil, vengeful god” come to life, spreading fear and extracting religious capital from it for themselves. Their vision of God has been water for the mill of atheism for centuries.’ (3/14b).	
	Covid as a reminder of existential issues	‘Many lives show a constant hunger and desire for transcendence, for a sense of meaning through which it will be possible to live on, develop oneself, and work.’ (3/22c)	

⁵⁴ Carver, ‘You Want to Measure Coping’, 96; Pargament et al., ‘The Many Methods’, 522-524.

Use of online space	Addressing not only church members	‘In Austria, according to the first information, more people watched the transmission of Sunday worship through television and other electronic media than are payers of the (voluntary) church tax, and thus also participants in regular Sunday services.’ (4/29b)	Using instrumental support
	Insufficiency of the online space	‘It is necessary to appreciate the efforts of the media, through whose action the proclamation of the Good News of the Gospel was brought to the whole of society at a time of practical absence from public worship. But the Catholic Christian in particular undoubtedly experienced painful detachment from the physical experience of the Eucharist.’ (4/27a)	
Ineffective handling of the pandemic by the Church	Return to clericalism	‘This was followed by a period of lonely priests in front of the cameras ... Never before has the liturgy stood out so prominently as the priestly affair: the simple faithful have disappeared from churches and screens; they have not been invited to comment or offer meditation. ... The fundamental approach of the Fathers of the Second Vatican Council to the liturgical reform is different, it is the active participation of.’ (4/28a)	Behavioural disengagement
	Absence of Christian masters of social distancing in the provision of practical advice to public	‘Secular media ... brought articles from American and Japanese astronauts who had spent months in orbit and were now giving practical advice to people on how to live life under house arrest and how to find solutions to stressful situations in solitude. ... Where were the monks and hermits? Where were the church leaders offering thousands of years of experience of these Christian masters of social distancing?’ (3/17a)	
	Absence of incentives on the part of the Church to find a new lifestyle	‘During the pandemic, Churches found themselves in a situation where – despite their inferior political status – many people, believers and nonbelievers, expected from them, if not help, then at least inspiration for how to find direction in life, how to grasp this strange time and live it well. The reduction of situations where these things happened to “spiritual needs” and the “fulfilment” of these needs made the churches more comprehensible to people with a utilitarian mentality, but at too great a “cost”.’ (3/20c)	
	Escape from the first line of help to spirituality	‘I am grateful to the supermarket shop assistants, the tram drivers, the nurses for being on the front line in those difficult first days, while many people who consider themselves spirituals praised how they experienced a wonderful period of inner peace and deepening of their personal relationship with God in the sheltered seclusion somewhere.’ (3/43a)	
Balancing different approaches	‘In general, I think it turned out that the Church in a similar crisis can actually do a lot: for example, being disciplined and in solidarity with the people of her time, being able to spend the Eucharistic fast and stimulate creativity and a sense of the Church of the individual faithful – and at the same time somehow feeding those who do not feel comfortable at the domestic liturgy.’ (2/9g)		Collaborative religious coping

The first topic found is named *Challenge*. It contained statements that saw the coronavirus pandemic as a challenge and an opportunity. This topic is divided into seven subtopics.

For the first subtheme, we determine the designation ‘Challenge of slowing down the pace of life’. Lockdown, coupled with physical social distancing, was an opportunity to let go of the daily hustle and bustle typical of the pre-pandemic period. The second subtheme is named ‘Challenge for new forms of liturgy’. Pandemic measures banned public worship services from mid-March to

the end of April, making it impossible to publicly celebrate Easter ceremonies. One of the forms of replacement for participation in Sunday worship became the home liturgy, when (mostly) family members met, together analysed the biblical texts intended for that Sunday, and prayed together. Some of the statements included in this topic appreciated the alternative way of experiencing Easter ceremonies. Due to the ban on public worship, the faithful could not receive the Eucharist. Two texts described this as a call for solidarity with people who, for various reasons, cannot receive the Eucharist – whether divorced people or people living in areas where there is a great shortage of priests. This subtheme is called ‘Fasting from the Eucharist as a challenge to solidarity’. The next subtheme is called ‘Opportunity to experience a deeper relationship with God and with people’. The fifth subtheme is named ‘Challenge for a new conception of ourselves and the Church’. Most broadly, this topic was elaborated in Halik’s article ‘Christianity in a time of sickness’, in which the author perceived empty churches (as a result of the ban on religious services) as a possible reality of the Church in the near future, if it does not find the courage to reform, which, for example, the current Pope Francis is calling for. The last two sub-themes concerned the call to communion – ‘Challenge for solidarity’ and ‘Challenge to realise the need for a living community’.

The second theme deals with *Searching for the spiritual dimension of the crisis* and is divided into three subthemes. In the texts found, there is an effort to look for a deeper (and primarily spiritual) dimension in the current pandemic situation. The first subtheme ‘Covid as a defence of nature against human actions’ contains the idea that the coronavirus can be seen as an expression of a certain rebellion of nature pointing to its limits in the ability to recover. The second subtheme is called ‘Covid as revenge for inappropriate human behaviour’. Three articles mention that catastrophes can be perceived as an instrument of God’s punishment, but at the same time they argue with such an interpretation. The third subtopic contains the statement that the pandemic has confronted people with the temporal limitations of earthly existence, and thus raised various existential questions more than ever. This subtheme is called ‘Covid as a reminder of existential issues’.

During the pandemic, the online space became heavily used, as it was one of the few ways in which people could be connected to each other without physically meeting each other. Of course, the online space was also used by the Church, which was mentioned in the analysed texts. The fourth theme *Use of online space* contains both a positive appreciation of this option and a list of its limitations. The subtheme ‘Addressing not only church members’ includes the possibility of reaching out to people who do not go to church regularly. The subtheme ‘Insufficiency of the online space’ contains texts that appreciated, for example, the possibility of online transmission of services, but at the same time mention the shortcomings of this approach – the absence of communion within the liturgy and the impossibility of receiving the Eucharist.

In the analysed articles, criticism of the Church for some inadequate responses to the pandemic is repeatedly expressed. The fifth theme is called *Ineffective management of the pandemic by the Church* and is divided into four subthemes. The first subtheme is called ‘Return to clericalism’. Two texts criticise that a large part of church activities have moved online during the pandemic with the purpose of at least in this way ensuring that believers participate in worship. This emphasised the role of the priest as a minister of the sacraments, without revealing other possibilities, such as family worship. The second subtopic is the lamentation that church leaders did not pose an important voice to politicians or the media at a time of the strictest restrictions – ‘Absence of Christian masters of social distancing in the provision of practical advice to public’. The third subtopic contains criticism that churches have not responded adequately to the challenges of a broad

society that has been asking a number of existential questions during the pandemic, instead of using simple phrases. This subtheme is called 'Absence of incentives on the part of the Church to find a new lifestyle'. The last criticism was the sad contrast between the (often unbelievers) on the front line and the believers who enjoyed the seclusion. The subtheme is called 'Escape from the first line of help to spirituality'.

The pandemic has taken most people by surprise – from state leaders, church leaders to ordinary believers. Approaches to managing it ranged, from panic fear to downplaying. The last topic found contains statements that stated an effort to seek a kind of balance – *Balancing different approaches*. This single topic is not divided into multiple subtopics.

RQ2: Does the pandemic information include some coping strategies⁵⁵ offering to change past habits, including religious ones?

The themes *Challenge* and *Balancing different approaches* can be attributed to the strategy of Collaborative religious coping, i.e., the effort to solve a problem situation through cooperation with God.⁵⁶ The theme *Searching for the spiritual dimension of the crisis* can be attributed to the strategy Benevolent religious appraisal – trying to redefine the stressor through spiritual insight and see it as potentially beneficial.⁵⁷ The theme *Use of online space* is attributed to the coping strategy Using instrumental support – seeking assistance to confront the stressor.⁵⁸ The theme *Ineffective management of the pandemic by the Church* corresponds to maladaptive coping strategy Behavioural disengagement – giving up the effort to fight the stressor.⁵⁹

RQ3: How does information about Covid-19 in connection with religion differ from the Czech fundamentalist magazine Regina⁶⁰ and the Universum magazine?

In Regina magazine, we can observe two different tendencies. The first is the denial of the symptoms and consequences of the disease on human health, which was typical of the first information about the disease (from number 5). The second tendency, on the contrary, is an effort to escalate the whole situation, i.e., to present it as combat good and evil. In the texts, there are apocalyptic reflections on the approaching end of the world. This description of the pandemic situation was typical for later editions (from September).⁶¹

In contrast with the Regina magazine, the texts in the Universum magazine do not contain a polemic about the meaningfulness of various pandemic measures, the texts rather deal with the consequences of a serious situation interfering with the ministry of the Church. The new situation is understood as a call to new forms of experiencing one's own spirituality ('Lent and Easter in the time of coronavirus invited us to return to the essence and to the courage to try new ways' (2/9f)). Efforts to exploit the possibilities of online space are mentioned and the limits of this approach are described (see Table 3). Figuratively, the whole situation is understood as a call for a new conception of the Church ('Maybe this time of empty church buildings symbolically exposes the churches' hidden emptiness and their possible future unless they make a serious attempt to show the world a completely different face of Christianity.' (3/14c))⁶²

55 Carver et al., 'You Want to Measure Coping', 92-100; Pargament et al., 'The Many Methods', 522-524.

56 Pargament et al., 'The Many Methods', 522.

57 Ibid.

58 Carver et al., 'Assessing Coping Strategies', 268.

59 Ibid., 269.

60 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear' 484-485.

61 Ibid.

62 The English translation of this article is taken from <http://halik.cz/en/tvorba/clanky-eseje/clanek/642/>.

Unlike Regina magazine, the texts in Universum magazine do not contain apocalyptic reflections on the approaching end of the world due to the pandemic. On the contrary, it is disputed with cheap ideas of a punishing God (see Table 3). In the texts, there is an effort to give the pandemic spiritual content, but instead of the apocalyptic clash of good and evil, the whole situation is described as a reminder of existential questions (see Table 3).

Discussion

In serious life situations, people look for ways to understand and cope. Religion and spirituality offer one possibility of interpreting difficult situations.⁶³ The majority of the Czech population is not atheist, rather, people who believe in some transcendent reality and who are not anchored in any religious society.⁶⁴ The coronavirus pandemic brought most of them a completely new experience of threat and restriction. Universum magazine offered ways to effectively deal with the pandemic through spirituality, using language that was not overly burdened with incomprehensible religious terms. It tried to show the pandemic as a call for change in the personal life of an individual, a call for greater solidarity, and a new concept of the Church. 'The Church must abandon the fixation on the "little self", the fixation only on the institutional form at a certain time and on institutional interests.'⁶⁵ The magazine Universum also offered a search for the spiritual dimension of the crisis, e.g., through the posing of existential questions. The transition of church services online made it possible to reach people who would not normally go to church, but the pandemic also made them think about existential topics. Universum magazine also critically reflected that the Church itself had not used the potential that the pandemic had brought to it and warned against returning to the 'old days' when the pandemic subsided. One of the possibilities for further research in this area is to analyse whether these fears would be realised.

Regina magazine very often used religious language typical of the Catholic community, but which is incomprehensible to readers not rooted in the Catholic Church. The magazine often worked with the emotion of fear and framed the situation of the coronavirus pandemic in the eschatological framework of the last days that are to come. Readers were given the illusion of a faithful minority in contrast to the rest of the corrupt world, which is not Christian.⁶⁶ Eschatology, as conceived by the Second Vatican Council, describes an earthly Church that 'will attain its full perfection only in the glory of heaven.'⁶⁷ The earthly church belongs to this world and has its transient form. 'Since however, we know not the day nor the hour, on Our Lord's advice we must be constantly vigilant.'⁶⁸ Christians, then, should be careful to understand earthly events with the view of eschatological end times.

In this respect, it is closer to theology Vatican II. the magazine Universum with its effort to accept the reality of this imperfect world (e.g., in the concept of a pandemic) than the magazine Regina, polarising the world into 'us' (good) and 'them' (bad). From the point of view of the two basic theological positions on the pandemic as presented by Isiko,⁶⁹ Regina magazine corresponds to

63 Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Park, 'Recent Progress and Core Issues in the Science of the Psychology of Religion and Spirituality', in *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, eds. Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Park, 3-22, (New York and London: The Guilford Press, 2015), 11.

64 'Postoj Čechů k náboženství'.

65 Halík, *Odpoledne křesťanství*, 240.

66 Wilfried J. Harrington, *Revelation* (Collegeville: Liturgical Press, 2008), 16.

67 Lumen Gentium, 48.

68 Ibid.

69 Isiko, 'Religious construction of disease', 84.

an apocalyptic approach (and perceives Covid-19 as the fulfilment of prophecies about the last days), while *Universum* magazine corresponds to the approach of perceiving the pandemic as an opportunity to show trust in a good God who does not abandon man even in difficult times.

The created topics in the magazine *Universum* are assigned to some coping strategies. The themes *Challenge* and *Balancing different approaches* are assigned to the strategy Collaborative religious coping,⁷⁰ and the theme *Searching for the spiritual dimension of the crisis* is assigned to the strategy Benevolent religious appraisal.⁷¹ Both coping strategies are classified by Pargament as positive.⁷² The theme *Use of online space* is assigned to an adaptive strategy Using instrumental support⁷³ and this coping strategy Carver et al. classify as active coping.

With its view of the pandemic, *Universum* magazine had the potential to reach a wider part of the Czech population that is not grounded in any religious organisation but retains faith in supernatural realities. It offers its readers positive and active coping strategies to manage the crisis with a spiritual overlap. The theme *Ineffective management of the pandemic by the Church*, which corresponds to a maladaptive coping strategy Behavioural disengagement⁷⁴ is described as a criticism of the undeveloped potential that the pandemic has brought to the Church.

Two topics are found in the fundamentalist magazine *Regina* due to Covid-19. The topic of *Trivialisation* corresponds to the coping strategy Denial.⁷⁵ This strategy is included in Carver et al. under maladaptive coping.⁷⁶ The theme *Combat between Good and Evil* corresponds to the coping strategy Marking religious boundaries.⁷⁷ Pargament, in its original division into positive religious coping and negative religious coping, does not include this strategy in either of them.⁷⁸ *Regina* magazine targets a small proportion of conservative Catholics. It offers a maladaptive coping strategy of reality denial, which may be useful in first contact with a stressor, but problematic in the long run.⁷⁹ Pargament et al. classify the Marking religious boundaries strategy as one that seeks comfort in spirituality. Nevertheless, we can see here a tendency to close ourselves off from the reality into the spiritual world, thus falling into a dichotomy of 'us' versus 'them'. With polarising tendencies and vague or no attribution of the sources, *Regina* magazine is close to the disinformation scene.⁸⁰

If we look at the comparison of the two magazines in the longer term, we find that the information on the Covid-19 pandemic fits into the long-term strategy of both magazines. *Regina* magazine repeatedly works with fear, which was evident in the first issues of 2020, where the topic of the coronavirus was not yet present. A big theme was the Synod on Amazonia.⁸¹ The magazine – again without citing sources – criticised the position of Pope Francis, who raised the issue of the ordination of married men as a solution to the acute shortage of priests in the Latin American region. Because of these critical positions, the Czech Episcopal Conference issued a ban on distributing the magazine in Catholic churches. The warnings of the end times to come were very similar to

70 Pargament et al., 'The Many Methods', 522.

71 Ibid.

72 Kenneth I. Pargament et al., 'Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors', *Journal for the Scientific Study of Religion* 37, no. 4 (1998): 712, <https://doi.org/10.2307/1388152>.

73 Carver et al., 'Assessing Coping Strategies', 268.

74 Ibid.

75 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 485.

76 Carver et al., 'Assessing Coping Strategies', 268.

77 Pargament et al., 'The Many Methods', 523.

78 Pargament et al., 'Patterns of Positive', 712.

79 Carver, 'Assessing coping strategies', 270.

80 Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 487.

81 'Local Churches welcome Querida Amazonia', *Vatican News*, 12th February 2020, <https://www.vaticannews.va/en/church/news/2020-02/local-churches-pope-francis-querida-amazonia.html>.

the description of the Covid-19 pandemic.

Universum magazine, too, has been consistent with its long-standing position on the Covid-19 disease. The first issue in 2020 (which did not yet feature the coronavirus) hopefully discussed the Amazon Synod and Pope Francis' ecological efforts. The magazine looked to the future with an emphasis on the responsibility of Christians not only for the present but also for the future.

There seems to be an opportunity for future researchers to analyse the development of attitudes towards Covid-19 in both journals over time, i.e., to examine the information that journals published about Covid-19 in the following years.

Study Limits

One of the possible limits is the danger of subjective analysis of data by qualitative research. Text analysis was led by two researchers. Both authors are psychologists with a research orientation to qualitative and combined data analysis; one of them has also theological education. The authors performed the analysis individually and then discussed the results together. The analysis was previously performed according to the procedure described by the authors of the Thematic Analysis.⁸²

Conclusion

The aim of our study was to analyse information about the Covid-19 disease in the liberal journal of the Czech Christian Academy Universum in 2020. We compared the data obtained with the results of the study by Moravec and Lacková,⁸³ who analysed information about Covid-19 disease in the conservative Catholic journal Regina.

In the Universum magazine, spirituality was presented as an adaptable tool for coping with the pandemic, in a language that is understandable to the general public. It led the reader to be responsible for the Church and the world in the present moment. By contrast, the conservative magazine Regina appealed only to a narrow section of conservative Catholics, was close to the disinformation scene, and presented eschatology in a way that was different from the theology of the Vatican II.

Our research has shown that the healthy and open spirituality presented in Universum magazine has the potential to appeal to Czech society, which is largely made up of people not anchored in any religious institution. The coronavirus pandemic was presented on various levels as a challenge that must be faced and can be managed.

Contact

PhDr. Pavel Moravec, Ph.D.

University of Ostrava

Faculty of Education

Department of Educational and School Psychology

Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava

pavel.moravec@osu.cz

⁸² Brown and Clarke, 'Using thematic Analysis', 96.

⁸³ Moravec and Lacková, 'Denial and Fear', 475-490.

doc. PhDr. Lucia Lacková, Ph.D.

University of Ostrava

Faculty of Education

Department of Educational and School Psychology

Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava

lucia.lackova@osu.cz

Reflexe a sebereflexe v kvalifikačním vzdělávání v sociální práci jako cesta k harmonické osobnosti pracovníků

Zdeňka Dohnalová, Mirka Nečasová

DOI: 10.32725/cetv.2025.010

Abstrakt

Podle Globální definice sociální práce je sociální práce akademickou disciplínou i prakticky založenou profesí, která podporuje sociální změnu a rozvoj, sociální soudržnost a zasazuje se o posílení a osvobození lidí. Naplnění tohoto poslání klade vysoké požadavky na osobnost sociálních pracovníků a na jejich profesní a osobní rozvoj, ke kterému vysokou měrou přispívá kultivace schopnosti reflexe a sebereflexe. V textu se tážeme po způsobu, jakým lze schopnost reflexe a sebereflexe u studujících podporovat a prohlubovat. Jako vhodný koncept podpory reflexe je navržen model jádrové reflexe a ALACT model. Možnost využití obou konceptů ve výuce dokládáme na příkladu deníků z období karantény spojené s online výukou studujících v době pandemie covidu-19, které jsme zpracovali prostřednictvím tematické analýzy. Z analýzy vyplývá, že oba koncepty umožňují identifikaci vrstev jádrového modelu a porozumění dynamice vztahu mezi sebereflexí a osobním i profesním rozvojem. V závěru jsou formulována doporučení pro práci s tímto modelem ve výuce.

Klíčová slova: sociální práce, vzdělávání, studující sociální práce, pandemie covidu-19, reflexe, sebereflexe, sebepoznání, model jádrové reflexe, ALACT model

Úvod

Ambicí výuky oboru sociální práce je kvalitně připravit absolventy na výkon sociální práce. Podle Globální definice sociální práce je sociální práce akademickou disciplínou i prakticky založenou profesí, která podporuje sociální změnu a rozvoj, sociální soudržnost a zasazuje se o posílení a osvobození lidí. Oporu pro naplnění této mise poskytují jednak (1) klíčové hodnoty – sociální spravedlnost a lidská práva (vyplývající z lidské důstojnosti) spolu s kolektivní odpovědností a respektem k rozmanitosti, jednak (2) teorie sociální práce, společenských a humanitních věd a místní (domorodé) znalosti.¹ V komentáři k definici je pak zdůrazněn požadavek rozvoje kritického vědomí sociálních pracovníků prostřednictvím reflexe osobních i strukturálních překážek

¹ 'Global definition of social work', IFSW, citováno 15. června 2022, <https://www.ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work>.

v uskutečnění výše uvedené mise.² Aktuální znění definice sociální práce již reaguje na těžkosti, kterým sociální práce čelí v současné postmoderní společnosti, kde se ve velké míře uplatňuje relativizace hodnot a také neoliberalní ekonomické paradigma. Definice totiž vrací zpět do centra pozornosti pojem „sociální“ a vyrovnává tak určitou jednostrannost předchozí definice.³ Klade se větší důraz na objasnění strukturálních zdrojů oprese při současném porozumění vzájemné propojenosti jednotlivce a skupiny (společnosti). Dochází také k posunu důrazu od mikro k makro perspektivě v oblasti nerovností, kde se od sociálního pracovníka⁴ čeká spolupráce na iniciaci změn na podporu sociální soudržnosti a rozvoje⁵. Mezinárodní etický kodex sociálních pracovníků pak poukazuje na význam vztahů a na vzájemnou propojenost mezi lidmi (pracovníky i klienty) i na jejich zranitelnost danou jejich bytím ve světě. V textu kodexu (v bodě 1.3) se např. uvádí, že „sociální pracovníci si stejně jako klienti do pracovních vztahů přinášejí svoji vlastní historii, bolesti, radosti, hodnoty, náboženství, spirituální i kulturní orientaci“.⁶ Tak jako si sociální pracovník uvědomuje sílu a vnitřní důstojnost náležející všem lidským bytostem, tak nemůže nechat bez povšimnutí ani související lidskou zranitelnost – sebe sama i klientů. Z toho důvodu musí být základem každodenní etické praxe kritická reflexe vzájemného vlivu osobního materiálu pracovníka a jeho profesního jednání. Jak uvádí Kuneš: „[...] prozkoumám-li svůj vnitřní svět a uvědomím si svou jedinečnost, začnu také více vnímat jedinečné rysy ostatních lidí a přestanu na ně promítat své neuvědomované vlastnosti“.⁷ Mezinárodní etický kodex sociální práce se zaměřuje nejen na rovinu práce s jednotlivcem, rodinami, skupinami a komunitami, ale i na odpovědnost pracovníka k sobě samotnému, k zaměstnavatelské organizaci a také k širšímu společenskému kontextu, ve kterém se vzdělávání, praxe a výzkum v sociální práci uskutečňují.⁸ Kritické reflexi a osobnímu a profesnímu rozvoji by tedy ve výuce budoucích sociálních pracovníků měla být věnována zvýšená pozornost. A to nejen proto, že osobnost sociálního pracovníka je jeho základním pracovním nástrojem, ale i z toho důvodu, že míra uvědomění sebe sama a profesních hodnot, které pracovník internalizoval, významně ovlivňují sebevědomí pracovníka (a potažmo i status profese) a jeho vědomí vlastní účinnosti (self-efficacy), které jsou nutné pro kultivaci kritické reflexe i uplatnění teoretických poznatků v praxi – a to i přes překážky, které tomu prostředí může klást. Reflektované využívání teorií v praxi pro pomoc klientům a propojení teorie a praxe je pak tím účinnější, čím více si je pracovník vědom sám sebe i svých možností a způsobu, jakým může ovlivnit příjemce pomoci i podobu praxe samotné.

Z výzkumů nicméně vyplývá, že sociální pracovníci v ČR často nevnímají potřebu kritické reflexe a vlastního nasazení v procesu zlepšování pracovních podmínek a podmínek, ve kterých je sociální práce poskytována.⁹ Důvodem tohoto stavu mohou být např. nejasná identita profese, která

2 IFSW, 'Global definition of social work'.

3 Jedná se o nasměrování např. od individualismu k vědomí vzájemnosti; od oddělených principů k vědomí jejich provázanosti; od monologu k dialogu; od představy sociálního pracovníka jako neutrálního experta k představě sociálního pracovníka jako osoby, která vstupuje do vztahu, od jednoduchých a jasných řešení k nutnosti rozšíření obzorů pro rozhodování (srov. 'Global social work statement of ethical principles', IASSW, citováno 20. června 2022, <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/downloads/global-social-work-statement-of-ethical-principles-2018/Global-Social-Work-Statement-of-Ethical-Principles-IASSW-27-April-2018-01-English.pdf>).

4 Mužský rod budeme používat kvůli zjednodušení pro označení mužů i žen (sociálních pracovníků a pracovníků, klientek a klientů atd.). V textu také používáme běžně užívaný pojem klient, i když jsme si vědomi, že výstižnější označení by bylo člověk (příp. lidé), který využívá (kteří využívají) pomoc sociálního pracovníka, příp. lidí, se kterými sociální pracovník pracuje nebo je zastupuje (srov. IASSW, 'Global social work statement of ethical principles', Úvodní vyjádření).

5 Abigail Ornellas, Gary Spolander, and Lambert K Engelbrecht, 'The global social work definition: Ontology, implications and challenges', *Journal of Social Work* 18, č. 2 (2018): 226–227.

6 IASSW, 'Global social work statement of ethical principles', Principles 1.3.

7 David Kuneš, *Sebezpoznaní: První krok na cestě k duševnímu zdraví* (Praha: Portál, 2009), 12.

8 IASSW, 'Global social work statement of ethical principles', Úvodní vyjádření.

9 viz např.: Jaroslava Šťastná, and Eva Křížová, 'Přístupy uplatňované v sociální práci: eklekticismus teoretických východisek a různorodost praxe očima studentů sociální práce', *Sociální práce / Sociálna práca* 17, č. 2 (2017): 30–41. Radka Janebová a kol., 'Příběhy sociálních

se institucionalizuje v podmínkách pozdní modernity¹⁰, neschopnost nahlédnout situaci sociální práce v širším kontextu a souvislostech a mcdonaldizace sociální práce¹¹, povaha sociální práce a jejích výsledků a nejistý status sociálních pracovníků ve společnosti¹², nejasnosti spojené s rolí sociálních pracovníků¹³ a také menší důraz kladený na sledování mezinárodních trendů v sociální práci vyjádřených v mezinárodních dokumentech profese¹⁴. Zdá se, že sociální pracovníci se zaměřují především na pomoc klientům s řešením jejich obtížných situací pomocí kompenzace osobních deficitů a opomíjejí pomoc s problémovými interakcemi¹⁵, a to na různých úrovních – individuální, skupinové, komunitní i celospolečenské¹⁶. Sociální práce má tak blíže k defenzivní než k proaktivní podobě. Tato situace odpovídá neoliberální rétorice, kdy je nejen v sociální práci protěžován technicistní přístup a rychlá řešení a pracovník pak nemá prostor (čas ani možnost) reagovat na potřeby klientů¹⁷ i společnosti celostně a kreativně.

Janebová a kol.¹⁸ upozorňují na to, že určitý podíl na tomto stavu má i vzdělávání v sociální práci. Současné vzdělávání budoucích sociálních pracovníků se totiž soustřeďuje přednostně na případovou práci a na adaptaci klientů na podmínky společenského prostředí. Podle Glumbíkové právě vzdělávání může významně přispět ke změně tohoto stavu, protože umožňuje studentům získávat potřebné znalosti a dovednosti v rámci profese a tím i posilovat profesní identitu a sebevědomí sociálního pracovníka a profese samotné. „Díky uplatňování reflexivních přístupů ve vzdělávání a praxi sociální práce se sociální práce stává holisticky vnímanou profesí, která je schopna propojit osobní a profesní já sociálních pracovníků, čímž dojde k vytvoření určité protiváhy k depersonalizovanému a technicky zaměřenému tlaku postindustriální společnosti na tuto profesi“.¹⁹ Tento požadavek je vyjádřen i v Minimálním standardu vzdělávání Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále jen MS ASVSP nebo MS), ve kterém jsou uvedeny rámcové obsahy výuky dvanácti klíčových disciplín sociální práce²⁰ s cílem vymezit „kompetence nutné pro formování profesní identity a pro výkon profese sociálního pracovníka“²¹. Standard není neměnný, ale je průběžně

pracovnic a pracovníků, kteří nemlčeli – Popis prožívaných dilemat, *Sociální práce / Sociálna práca* 13, č. 4 (2013): 66–83; Alice Gojová, and Kateřina Glumbíková, '(Bez)mocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění?', *Sociální práce / Sociálna práca* 15, č. 5 (2015): 52–63; Mirka Nečasová, 'Přístupy sociálních pracovníků ke strategickým dilematům ve světle Globální definice sociální práce', *Sociální práce / Sociálna práca* 20, č. 5 (2020): 41–56.

10 Libor Musil, 'Challenges of Postmodern Institutionalisation for Education in Social Work', in *Social Work, Education and Postmodernity. Theory and Studies in Selected Czech, Slovak and Polish Issues*, ed. Tatiana Matulayová, and Libor Musil (Liberec: Technical University of Liberec, 2013), 10–72; Zdeňka Dohnalová, Mirka Nečasová, and Renáta Řídlová, 'Institucionalizace poradenství pro pozůstalé v ČR v kontextu moderní a postmoderní doby', *Sociální práce / Sociálna práca* 16, č. 2 (2016): 39–56; Jana Havlíková, Olga Hubíková, Robert Trbola, and Libor Musil, *Deficity ukotvení české sociální práce* (Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., 2021), 36–78.

11 Roman Baláž, and Libor Musil, 'Faktory bránící dosahování oborových zájmů sociální práce', *Sociální práce / Sociálna práca* 16, č. 5 (2016): 50–69.

12 Zdeňka Dohnalová, Mirka Nečasová, and Robert Trbola, 'Vybrané bariéry inkluze sociálních pracovníků do multidisciplinárních týmů se zaměřením na vztah sociální pedagogiky a sociální práce', *Sociální pedagogika* 7, č. 2 (2019): 69–84, <http://dx.doi.org/10.7441/soced.2019.07.02.05>; Jana Havlíková, and Olga Hubíková, 'Výsledky v sociální práci a jejich vztah ke kvalitě výkonu sociální práce', *Sociální práce / Sociálna práca* 22, č. 3 (2022): 89–106.

13 Gojová, Glumbíková, '(Bez)mocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění?', 52–63; Dohnalová, Nečasová, and Trbola, 'Vybrané bariéry', 69–84; Havlíková, and Hubíková, 'Výsledky v sociální práci', 89–106.

14 Nečasová, 'Přístupy', 41–56.

15 Libor Musil, Olga Hubíková, and Jana Havlíková, 'Sociální práce s lidmi s hmotnou nouzí', *Sociální práce / Sociálna práca* 14, č. 2 (2014): 71–86.

16 IFSW, 'Global definition of social work', citováno 15. června 2022.

17 Klientem přitom může jednotlivec, skupina (např. rodina nebo školní třída) i komunita.

18 Janebová a kol., 'Příběhy sociálních pracovníků', 66–83.

19 Kateřina Glumbíková, *Reflexivita v sociální práci s rodinami* (Praha: Grada, 2020), 79–80.

20 Filozofie a etika, úvod do sociologické teorie, psychologie v sociální práci, teorie a metody sociální práce, odborná praxe, supervize, metody a techniky sociálního výzkumu, úvod do právní teorie a praxe, sociální politika, sociální norma a rizikové jevy, menšinové skupiny, zdraví a nemoc.

21 'Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP', Preamble, citováno 24. dubna 2022, <http://www.asvsp.org/standards>.

upravován pracovními skupinami složenými ze zástupců jednotlivých škol tak, aby odpovídal aktuálním trendům v sociální práci a klíčovým hodnotám.

MS ASVSP je orientován na výuku studentů na vyšších odborných školách a v bakalářském studijním programu na vysokých školách, přičemž se předpokládá, že výuka bakalářských programů je více zaměřena na metodickou a výzkumnou činnost a výuka na vyšších odborných školách na praktické provádění sociální práce. Bez ohledu na typ školy je v MS kladen důraz na získání způsobilosti reflexe a sebereflexe, a to zvláště v disciplínách *odborná praxe* a *supervize*. Jedním z cílů *odborné praxe* je „vést studující k reflexi zkušenosti z odborné praxe a sebereflexi“, takže studující v průběhu vzdělávání „začínají si být vědomi sebe jako nástroje sociální práce, identifikují svoje silné a slabé stránky“²². *Supervize* je pak v MS chápána jako „jeden z nástrojů profesního a osobního růstu studentů a studentek, jako jedna z cest podpory studujících k naplnění cílových charakteristik v profilu absolventa. [...] Studující v dynamickém a dialogickém procesu teoretické výuky a odborné praxe vrůstá do profese sociální práce a učí se hledat vlastní identitu sociálního pracovníka“²³. Profesní a osobní růst podporovaný sebe/reflexí je tedy pro budování identity budoucích sociálních pracovníků stěžejní. Zároveň tento proces pomáhá studentům a pracovníkům získávat pravdivější obraz profese i sebe sama, silných stránek i rezerv, a takto podporuje jejich autenticitu a kongruenci při poskytování sociální práce i obhajobě základních hodnot v sociální práci. Pedagogické působení na studenty v tomto směru je velmi důležité.

V tomto textu si klademe otázku po způsobu, jakým lze schopnost reflexe a sebereflexe u studujících podporovat a prohlubovat. Nejdříve se zaměříme na objasnění pojmů reflexe a sebereflexe. Dále uvedeme koncept, který by bylo možné uplatnit ve výuce, doložíme možnost jeho využití na příkladu deníků z karantény, které zpracujeme prostřednictvím tematické analýzy, a navrhneme úpravu další práce s deníky tak, aby se co nejlépe podporovala a pokud možno i prohlubovala reflexe a sebereflexe u studentů.

Reflexe a sebereflexe

Jak uvádějí mnozí autoři²⁴, definovat, a především konceptualizovat pojem reflexe není jednoduché. Reflexe (z lat. reflexio) předpokládá „zastavení a obrácení pozornosti na určitý úsek zkušenosti“, která může být nazírána nově.²⁵ Navrátil definuje pojem reflexivita v kontextu pozdní modernity jako „permanentní připravenost prozkoumávat veškeré aspekty sociálního života ve světle nových informací“, přičemž důsledkem reflexivity v sociálním životě je „přehodnocování sociální praxe jako konkrétního způsobu jednání jednotlivce či skupin“.²⁶ Sebereflexe je pak podle Smékalovy uvědomování si obsahů svého vědomí a charakteristik osobnosti i výsledků jednání v konfrontaci s morálními normami a obrazy ideálního já.²⁷

Glumbíková rozlišuje v intencích dynamického konstruování tři základní cesty utváření reflexivity, které zároveň vypovídají o podstatě reflexivity a v tomto rámci i o podstatě reflexe sebe sama: (1) jako projekt (re)konstrukce já sociálního pracovníka – schopnost jedince zpracovávat

22 'Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP', citováno 24. dubna 2022.

23 'Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP', citováno 24. dubna 2022.

24 Fred Korthagen, 'Inconvenient truths about teacher learning: towards professional development 3.0', *Teacher and Teaching* 23, č. 4 (2017): 387–405, DOI: 10.1080/13540602.2016.1211523 392; Pavel Navrátil a kol., *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami* (Brno: Masarykova univerzita, 2014); Glumbíková, *Reflexivita v sociální práci s rodinami*, 149.

25 Zuzana Havrdová, 'Zrození a vývoj pojmu supervize', in *Praktická supervize*, ed. Zuzana Havrdová, Martin Hajný a kol. (Praha: Galén, 2021), 20.

26 Navrátil, *Reflexivní posouzení*, 148.

27 Vladimír Smékal, *Pozvání do psychologie osobnosti* (Praha: Barrister & Principal, 2002), 354.

informace a vytvářet vědění, které bude řídit jeho životní rozhodování (reflexivita jako sebedefinující proces); (2) jako schopnost (re)konstruovat vědění – kritický přístup k praxi a problematizace toho, co člověk považuje za vědění (s důrazem na proces tvorby vědění získaného vzděláním a zkušenostmi z praxe), a konstruování moudrosti praxe; (3) jako nástroj (ne)reflexivní (re)konstrukce emocí – zkoumání role emocí jako faktoru, který má vliv na vytváření vědění. Glumbíková takto upozorňuje na význam praktické zkušenosti a emocí při budování a zvědomování identity sociálního pracovníka.²⁸ Podobně podle Korthagena jsou reflexe a sebereflexe nezbytnou podmínkou vědomého a systematického učení se z vlastních zkušeností. Spojuje tedy také reflexi s praxí a upozorňuje na cykličnost tohoto vztahu, kdy prostřednictvím reflexe člověk rozvíjí své poznání, což zase zpětně ovlivňuje jeho praktické jednání, které pak může podrobit další reflexi. Přitom si na základě autentické zkušenosti formuluje vlastní teorie (tzv. teorie s malým t), které jsou výrazně spojené s praxí a tím pro daného člověka i relevantnější než formální teorie (tzv. Teorie s velkým T), které bývají tradičně uplatňovány ve frontální výuce.²⁹ Podle autora již není možné spoléhat ve vzdělávání na standardizované přístupy, protože lidé jsou jedineční a vnímají situace jedinečným způsobem.³⁰ Obdobně Soják dává reflexi do souvislosti s celoživotním učením a upozorňuje (s odkazem na Kolbův model zkušenostního učení) na význam reflexe pro rozvoj osobnosti. Uvádí, že pokud prožitek a zkušenost z praktické činnosti nepodrobíme reflexi, pak rozvoj osobnosti sice nastat může, ale nemusí.³¹ Zde tedy poukazuje na význam doprovázení ve světě reflexe a sebereflexe (od vyučujících a supervizorů a dalších) a na konzistentní využití vhodných konceptů.

Korthagen se spolupracovníky zasazují reflexi do širšího kontextu, když poukazují na tlak na akčně orientovanou reflexi (action-oriented reflection) korespondující s požadavky současné doby, která je sice rychlá, ale povrchní. Pro dosažení hlubšího vhledu a potřebných změn je však vhodné se zaměřit na podstatné jevy, které jsou skryté za konkrétní reflektovanou situací. Hlubší tzv. jádrová reflexe (meaning-oriented reflection) je orientovaná na smysl a zahrnuje zpochybňování a přerámování nejhlubších úrovní fungování člověka, jako je identita a poslání a vede tak k trvalejším osobnostním změnám. Na základě této hlubší reflexe si student či pracovník nejen formuluje praktickou teorii, kterou pak v rámci výuky může zasadit do Teorií³², ale také navazuje spojení s vlastním vnitřním já, čímž dochází k aktivaci jeho osobních klíčových kvalit, které si dříve nemusel uvědomovat a z toho důvodu byly zastřené³³.

Podmínkou úspěšného procesu reflexe i sebereflexe je na jedné straně ochota k otevřenosti novému a k dobrodružné cestě mimo rámec běžného myšlení, na druhé straně pak ujasněný teoretický koncept a schopnost jej při provázení reflektujícího studenta nebo sociálního pracovníka využít. Průvodcem na této cestě pak může být studentovi pedagog a pracovníkovi např. supervizor.

Model jádrové reflexe

V pedagogice uplatňovaný Korthagenův model jádrové reflexe je velmi komplexní a z toho důvodu může být podle našeho názoru dobře využitelný pro reflexi zkušeností studentů a pracovníků

28 Glumbíková, *Reflexivita v sociální práci s rodinami*, 35–52.

29 Fred Korthagen, and Theo Wubbels, 'Učit se z praxe', in *Jak spojit praxi s teorií: Didaktika realistického vzdělávání učitelů*, ed. Fred Korthagen (Brno: Paido, 2011), 57–60.

30 Fred Korthagen, and Angelo Vasalos, 'Levels in reflection: core reflection as a means to enhance professional growth', *Teachers and Teaching: theory and practice* 11, č. 1 (2005): 54–55.

31 Soják, *Osobnostní a sociální rozvoj*.

32 Korthagen, 'Inconvenient truths about teacher learning', 392–393.

33 Fred Korthagen, 'Je škoda, když se reflexe stane jen fintou', in *Reflexe v procesu učení*, ed. Jan Nehyba (Brno: Masarykova univerzita, 2014), 31–38.

i v sociální práci. Model jádrové reflexe (nazývaný také cibulový model) zahrnuje celkem sedm vrstev, které se liší svojí hloubkou (vyjádřenou jako vzdálenost od středu). V pomyslném středu je umístěna (1) jádrová (klíčová) kvalita představující esenciální³⁴ vnitřní silnou stránku člověka (např. zvědavost), která je základem rozvoje kompetencí a hnací silou produktivního učení. Další vrstvu tvoří (2) poslání vyjádřené jako to, co člověka inspiruje a je mu vzorem (ideálem). Dále od středu se pak nacházejí (3) identita (kým je člověk ve své práci, jak vnímá svoji pracovní roli) a (4) přesvědčení (čemu člověk věří v dané situaci). Poslání, identita a přesvědčení tvoří společně základ pro další vrstvy, které jsou již praktičtějšího rázu: (5) kompetence (v čem je daný člověk dobrý, co umí), (6) jednání (co dělá) v určitém (7) prostředí (s čím se setkává, s čím pracuje).

Korthagen propojuje cibulový model s již dříve formulovaným ALACT modelem, který není přednostně zaměřený na racionální analýzu (myšlení) jako jiné modely, ale všímá si i emocionálních a motivačních aspektů chování studenta nebo pracovníka. Tento model popisuje jednotlivé fáze rekurzivního procesu reflexe při reflektivní praxi a poskytuje tedy i metodický postup pro reflektování ve výuce.³⁵

Fáze ALACT modelu:³⁶

1. jednání: popis konkrétní situace (Co bylo vaším problémem? S čím jste se setkal?);
2. zpětný pohled na jednání: reflexe ideálu (Co jste chtěl? Jaké bylo vaše přání?) a reflexe jádrové kvality (Jakou klíčovou kvalitu si uvědomujete?);
3. (hlubší) uvědomění si podstatných aspektů: reflexe překážek (Co vás omezovalo nebo blokovalo? příp. Čím jste se sám omezoval nebo blokoval?);
4. vytvoření alternativních postupů jednání: využití jádrového potenciálu (Jak můžete využít svůj základní potenciál a zbavit se překážky?);
5. vyzkoušení nového přístupu.

Důležité je věnovat dostatečný čas i pozornost přechodu z 2. fáze modelu do jeho 3. fáze. Je vhodné jej podpořit otázkami na kontext, tedy zaměřit se na reflexi zahrnující nejen dimenzi myšlení, ale i cítění, chtění a jednání a reflexi příp. nesouladů mezi těmito dimenzemi. Pomocné mohou být následující otázky:³⁷

1. Co jsem si myslel?	kognice	5. Co si myslel klient?
2. Jak jsem se cítil?	emoce	6. Jak se cítil klient?
3. Co jsem chtěl, příp. potřeboval?	motivace	7. Co chtěl klient?
4. Co jsem dělal?	akce	8. Co dělal klient?

Tyto dimenze a otázky hrají důležitou roli při objasnění jednání nejen u pracovníků, u klientů, příp. dalších zúčastněných (např. v prostředí školy u učitele i studentů). Zároveň je takto možné odhalit diskrepance mezi dimenzemi u jedné osoby, např. mezi tím, co chtěla a jak jednala, nebo u více osob (např. mezi tím, co chtěl učitel a co chtěli nebo potřebovali žáci apod.). Reflexe v rámci výše uvedených dimenzí ilustruje rozdíl mezi reflexí zaměřenou pouze na akci a jádrovou reflexí zaměřenou na smysl. Pracovníci jen zřídka kdy mají čas zabývat se hlubší reflexí – přecházejí rychle, a tedy i často povrchním způsobem, z 2. do 3. fáze modelu, takže v důsledku toho nedokáží porozumět hlubšímu smyslu situace. Reflexe orientovaná na smysl však z dlouhodobé perspektivy přispívá k osobnímu i profesnímu růstu větší měrou.

34 Esenciální v tom smyslu, že nemůže být již dále rozložena na jednodušší komponenty.

35 Soják, *Osobnostní a sociální rozvoj*, 139–140.

36 Korthagen, 'Je škoda, když se reflexe stane jen fintou', 34–36.

37 Korthagen, 'Inconvenient truths about teacher learning', 394.

Člověk (pracovník, student) je tím efektivnější ve své práci, čím více jsou u něj vrstvy cibulového modelu v souladu; tedy když to, co jej inspiruje (poslání, ideál), je v souladu s tím, jak definuje svoji roli (identita); jak uvažuje (přesvědčení) a jedná (jednání) ve specifických pracovních situacích (prostředí); a s tím, jaké nástroje je vhodné použít v daném prostředí (kompetence). Pracovník v takovém případě konzistentně uplatňuje svoje jedinečné klíčové kvality, což se v praxi projevuje kongruencí. Rozdíly mezi pracovníky jsou pak dány vztahem mezi jednotlivými vrstvami.³⁸ Osobní růst lze tedy charakterizovat jako práci na této koherenci prostřednictvím reflexe, získávání zpětné vazby a sebereflexe.

Prostředí jako zdroj reflexe

Systematická reflexe je pro profesní růst potřebná a v oblasti pomáhajících profesí se pracovníci, potažmo studenti, navíc často dostávají do situací, které mohou působit jako její akcelerátory. Jedná se o eticky náročné situace, kterým pracovníci čelí, dilematické situace, o které není v sociální práci nouze. Jedním z nejsilnějších zdrojů reflexe pak bývají krizové situace. Významnou krizovou situací, která zasáhla oblast sociální práce a vzdělávání, je pandemie covidu-19.

Švaříček a kol., kteří zkoumali spolupráci rodiny a školy v době uzavření základních škol z důvodu pandemie covidu-19, označili situaci přerušení kontaktní výuky ve školách za situaci nevídanou. Situace byla zátěžová nejen pro žáky, studenty a pedagogy, ale také pro rodiče. Právě přerušení kontaktní výuky mělo podle autorů pro mnohé charakter krizové situace.³⁹

Ke krizi dochází tehdy, pokud člověk čelí problému, který neumí, nemůže nebo nedokáže (vy)řešit,⁴⁰ když se ocitne v zatěžující nerovnováze mezi subjektivním významem problému a možnostmi zvládnutí, které má k dispozici⁴¹. Podle Kastové vnímá člověk, který se ocitl v krizi, ohrožení vlastní identity. Prožitek kompetence utvářet svůj život je pro člověka vysoce hodnotný, a pokud je tato hodnota autonomie v krizi ohrožena, pak reakcí bývá úzkost. Méně důležitá hodnota však může být nahrazena vyšší hodnotou, „pokud je však ohrožena hodnota, kterou člověk považuje za nejvyšší, pak ji lze nahradit jen stěží“⁴². Z toho důvodu bývají krize ohrožující život spojeny s velkou úzkostí. Špatenková upozorňuje na to, že do krize se může dostat celá společnost,⁴³ což se stalo v případě vypuknutí pandemie covidu-19. Zároveň se ale krize může stát bodem zvratu, ze kterého člověk vychází obohacen a proměněn, získává nový prožitek identity, nové prožívání sama sebe. Může však dojít i k tomu, že se člověk vrátí zpět do své bezvýchodné situace a „šanci“ na změnu nevyužije. Kastová popisuje krizovou intervenci na individuální rovině prostřednictvím modelu tvořivého procesu, který probíhá tehdy, když nejsme schopni řešit problém dosavadními obvykle používanými prostředky. Jedná se o následující fáze: (1) přípravná fáze – shromažďování informací, nahlížení problému z různých perspektiv; (2) inkubační fáze – kdy se problém zpracovává v nevědomí a je třeba nechat věcem volný průběh; (3) fáze vhledu – kdy bývá nalezen smysluplný poznatek a dochází k uspořádání chaosu. „Nové poznatky spojené s novým vhledem a novými způsoby prožívání a chování [...] jsou kreativním výsledkem krize“⁴⁴; (4) fáze verifikace – kdy se nově zformovaný náhled ověřuje a testuje.

38 Popsat kvality dobrého pracovníka tedy není možné prostřednictvím pouhého kompetenčního modelu bez dalších vrstev.

39 Roman Švaříček a kol., 'Spolupráce školy a rodiny v době uzavřených základních škol', *Studia paedagogica* 25, č. 3 (2020): 9–41, <https://doi.org/10.5817/SP2020-3-1>.

40 Naděžda Špatenková a kol., *Krize a krizová intervence* (Praha: Grada, 2017).

41 Verena Kastová, *Krize a tvořivý přístup k ní* (Praha: Portál, 2000).

42 Kastová, *Krize a tvořivý přístup k ní*, 16.

43 Špatenková a kol., *Krize a krizová intervence*.

44 Kastová, *Krize a tvořivý přístup k ní*, 24.

Reakci na krizi lze tedy nahlížet jako proces, ve kterém se do určité míry uplatňují všechny vrstvy cibulového modelu a jehož výsledkem může být sice rezignace, ale i kreativní posun na cestě osobního, potažmo profesního rozvoje (vyjádřeného mírou změny a vzájemné harmonie jednotlivých vrstev popsanych v cibulovém modelu).

Tento model nyní doložíme prostřednictvím dvou případových studií.

Metodická část

Pandemie covidu-19 výrazně zasáhla do životní situace studentů na celém světě. V předložené analýze se vrátíme do počátků pandemie v naší zemi v jarním semestru 2020, kdy v důsledku hrozby eskalace počtu nakažených došlo k náhlému a nečekanému přerušení kontaktní výuky, což pro některé ze zúčastněných subjektů (studentů, pedagogů, sociálních pracovníků atd.) znamenalo náročnou životní/krizovou situaci.

Pro analýzu jsme využili seminární práce – deníky z karantény, které v době nečekaného přerušení kontaktní výuky zpracovali studenti jedné z vyšších odborných škol vzdělávajících v oboru sociální práce, a to v rámci předmětu zaměřeného na tvorbu profesních portfolio. Tyto seminární práce byly zadány velmi volně.⁴⁵ Deníky z karantény původně neměly sloužit jako výzkumný materiál, ale jejich obsah se ukázal být podnětný pro úvahy nad možnostmi podpory reflexe a sebe-reflexe u studentů. Studenti zde prezentovali zajímavé a inspirativní reakce vztahující se k danému období, což podnítilo náš vědecký zájem.

Naším cílem bylo v daném materiálu identifikovat jednotlivé vrstvy cibulového modelu a prostřednictvím ALACT modelu ukázat příklady dynamiky reflexe a sebereflexe u studentů. Data jsme zpracovali za pomoci tematické analýzy⁴⁶. Pro potřeby výzkumu jsme z dvaceti dvou prací vybrali dvě, které oba modely podle našeho názoru výstižně reprezentují. Výběru dvou deníků předcházelo přečtení všech odevzdaných studentských prací pro výzkumné, nikoliv vzdělávací účely. Z tohoto důvodu byl od všech studentů před tímto čtením vyžádán souhlas s vědeckým využitím jejich textů (deníků). Pro publikaci výsledků jsme nakonec zvolili ty deníky, v nichž bylo možné prostřednictvím tematické analýzy nejlépe a nejvýstižněji identifikovat jednotlivé vrstvy cibule v cibulovém modelu a model ALACT, navzdory tomu, že na tyto modely původní zadání pro studenty nebylo zaměřeno.

Případové studie

Níže v textu představíme čtenáři případové studie, v nich budeme poukazovat na jednotlivé vrstvy modelu úrovní reflexe (model cibule) doložené citacemi z deníků z karantény studentek vybrané vyšší odborné školy. Snažíme se přitom zachytit proces, v němž studentky postupnými kroky docházejí k využití svého jádrového potenciálu (dobírají se ke svým jádrovým kvalitám). Ve vybraných denících jsme sledovali rovněž postup procesu reflexe podle modelu ALACT, kdy se začíná jednáním s následujícím zpětným pohledem na jednání, uvědoměním si podstatných aspektů a případně také tvorbou alternativních postupů jednání. Všímáme si přitom rovněž toho,

45 Zadání: Pište deník z celostátní karantény, kde shrnete období, které právě prožíváme (konkrétně od 7. 4. do 31. 5. 2020); následováno několika rozvíjejícími otázkami typu: Jaké to pro vás bylo, když jste se dozvěděli o povinném přerušení kontaktní výuky? Jakými činnostmi naplňujete své dny? Jak celou situaci prožíváte? Jak se vám daří/nedaří být v kontaktu se školou? Co je pro vás těžké? Vidíte v něčem i pozitiva, která tato doba do vašeho života přinesla? atd.

46 Virginia Braun, and Victoria Clarke, 'Using thematic analysis in psychology', *Qualitative Research in Psychology* 3, č. 2 (2006): 77–101.

jaký vliv měla krizová situace způsobená pandemií covidu-19 na osobní a profesní život studentů sociální práce.

Analýze jsou podrobeny a čtenáři představeny autentické citace z deníků, které byly pro účely tohoto textu zkráceny. V analytické části budeme postupovat tak, že nejprve daný úsek z deníku analyzujeme a poté prezentujeme doslovnou citaci z deníku.⁴⁷ Citace jsou publikovány v takovém pořadí, v jakém je studentky pojmenované v textu Alžběta a Bára uvedly do svých deníků z karantény.

Případová studie A – Alžběta

Zápisky z deníku studentky Alžběty začínají přiblížením emocí této studentky, které prožívala v době po oznámení přerušení kontaktní výuky. Studentka při psaní vycházela ze svého sebeznanění; uvědomovala si, že k jejím charakteristikám patří společenskost (viz např. první a druhá citace z rozhovoru), a proto pro ni bude obtížné vyrovnat se s omezením života obklopeného druhými lidmi. Zároveň ovšem pociťovala radost z neočekávané nabídky volného času. Umění smysluplného zacházení se svým časem (ať už s tím, který můžeme označit jako osobní, nebo i s pracovním) by mělo rovněž patřit k profesní výbavě sociálních pracovníků.

„Po příchodu do školy, kdy jsem se dozvěděla o tom, že již [...] nebudeme navštěvovat výuku, se ve mně spojily dva pocity: radost z nadcházejícího volna a smutek, že budu bez přátel, posilovny a jiných aktivit.“

V dalším textu popisovala studentka své jednání a opět seberefektivně přibližuje svoji reakci na danou situaci, plnou nejistoty z budoucnosti. Tyto pocity přitom mohla sdílet se svými spolužáky; studentka sama sebe označuje za společenskou, její vizí je žít ve společenství s druhými lidmi (ideál).

„Prvních několik týdnů jsem jen odpočívala, hrála počítačové hry, četla si a pracovala na zlepšení svých malířských technik na plátno. Jsem člověk, který špatně nese samotu. Po dvou týdnech už pocít radosti z volných dnů, které přerostly v měsíce, jsem chtěla, aby už vše skončilo a život se vrátil do normálního módu. Pamatuju si, že jsme si se spolužáky ve škole říkali, jak bude karanténa určitě pár týdnů. To jsme nevěděli o její skutečné nadcházející délce.“

Studentka se v další citaci z deníku opakovaně vrací ke zpětnému pohledu na své jednání a reflektuje obrat vyvolaný nutností plnit své školní povinnosti. Postupně se tedy přiměla k aktivitě za pomoci vlastních zdrojů. Uvědomuje si svoji jádrovou kvalitu spočívající ve schopnosti aktivizovat síly v případě naléhavé potřeby; může se tak spolehnout sama na sebe. Jako nevýhodu vnímá prokrastinaci předcházející zahájení činnosti. Prokrastinace někdy spouští i paniku, nicméně z výpovědi studentky nevyplývá, že by ji vnímala jako zásadní překážku, neboť má zkušenost, že je schopna ji překonat. Studentka si uvědomuje, že je třeba plnit své povinnosti a překonávat překážky (ideál).

„Po asi třech týdnech relaxování a nicnedělání jsem se konečně přiměla k postupnému plnění úkolů do školy, které se na nás hrnuly ve vlnách jako tsunami. Karanténa nebo ne, pokaždé si před sebou tlačím hroudu úkolů a povinností, které v zajetí prokrastinace odkládám na později. Někdy mě přemáhá panika, co když nestihnou toto a tamto, ale vždycky je nakonec všechny splním.“

V dalším textu jsme identifikovali vrstvu kompetencí. Studentka díky omezeným možnostem osobních kontaktů musela rozvíjet svoji schopnost komunikovat distančně prostřednictvím telefonování. Byla schopna překonat svoji nechuť k této formě komunikace, čímž se znovu dostáváme

⁴⁷ Opraveny byly pouze pravopisné chyby.

k odhalení jádrové kvality dané studentky (schopnost překonávat překážky). Nově rozvitá kompetence může být využita i v praxi sociální práce, neboť sociální pracovníci jsou odborníci na oblast komunikace a při své práci využívají rozličné komunikační kanály.

„Nemám ráda telefonování a jsem ráda, že toto období mě donutilo se naučit víc komunikovat s lidmi na dálku prostřednictvím hovorů, ne jenom písemně přes zprávy a emaily.“

Čas strávený doma kvůli protiepidemickým opatřením se projevil rovněž ve fungování rodinných systémů. Členové rodin museli trávit pospolu více společných chvil v domácnostech, což byl i případ studentky, jejíž deník jsme podrobili analýze. Tento aspekt hodnotí Alžběta pozitivně v kontextu fungování její původní rodiny, kterou srovnává s jinými rodinami ze svého sociálního okolí. Studentka také využila čas k reflexi svého bývalého partnerství. Na základě svých zkušeností prezentuje vrstvu ideálu péče. Nejprve je podle studentky nutné si vytvořit pozitivní vztah sám k sobě a poté k ostatním lidem.

„Taky jsem strávila hodně času se svým otcem, který je obvykle pracovně vytížený [...]. To mi hodně vnitřně pomohlo, celkově být s rodinou, se kterou přes obvyčejné pracovní dny nemáme čas [...]. Lidé, kteří mají velké rodiny, mi říkali, jak už jim všichni členové způsobují ‚ponorku‘, a já jako jedináček a potomek rozvedených rodičů jsem jim jen tiše záviděla. Také jsem hodně přemýšlela o rozchodu s osobou, se kterou jsem strávila tři roky ve vztahu, a celkově o tom, jak se mít ráda nebo si k sobě vytvořit vztah a až potom vztah k někomu jinému.“

Níže uvedená citace z deníku začíná přiblížením vrstvy jednání, které studentka vnímala ve dvou dimenzích – na jedné straně bylo plnění školních povinností, na straně druhé odpočinek. Z jejích slov vyplývá, že sledování seriálů se svým otcem nespadá ani do jedné z těchto dvou kategorií. Racionalizuje sledování seriálů – činnost, kterou sdílela se svým otcem. Následně z jejích slov zaznívá „úleva“ týkající se vrstvy poslán (ideál péče), projevující se tím, že si studentka uvědomuje možnost čerpání „duševní pohody a síly“ z přírody. Navíc dokázala svou kompetenci zajistit si výlet do přírody ve chvíli, kdy to již bylo možné vzhledem k uvolnění protiepidemických opatření. Tímto způsobem mohla utvářet svůj život podle vlastních představ. Na základě ideálu potřeby sebezpečí (nejen) v krizové situaci, si uvědomuje, jaká je její osobní – fungující – strategie. Ve vrstvě prostředí se stále objevuje povzdech nad omezením sociálních kontaktů – studentka racionálně zvažuje možnosti a respektuje opatření stanovená vládou ČR.

„Mezi plněním školních povinností a relaxováním jsme s tátou překonali rekordy v počtu hodin strávených u televizních seriálů, což jsme si odůvodnili tím, že ‚co jiného dělat, když je ta karanténa‘. Potom, co přišlo postupné uvolňování nouzového stavu apod., jsme konečně vyrazili do přírody, kde pokaždé načerpám duševní pohodu i sílu. Jediné, co mi pořád chybělo a chybí, jsou společné sešlosti s přáteli – a jelikož každý z nich žije na jiném konci ČR nebo světa, nesnažila jsem se zatím s nimi sejit.“

Níže díky vrstvě přesvědčení zjišťujeme, jaký má studentka názor na celosvětovou situaci spojenou s pandemií; pojmenovává obavy spojující lidstvo související s hodnotou zdraví v individuálním i společenském kontextu. Krizi vidí rovněž jako příležitost využít potenciál vzniklý neobvyklou situací, zpomalit a nahlédnout na život z jiné – hlubší – perspektivy. Z jejích slov vyplývá i možnost posunu životních hodnot u lidí. Podle Alžběty tedy může díky krizi dojít k pozitivnímu posunu – když už krize nastane, můžeme ji vidět jako příležitost ke změně.

„I když je tento čas neklidný a s lidmi sdílím strach o zdraví svých blízkých i vzdálených, myslím, že tato doba může fungovat jako restart lidstva, řečeno s nadsázkou. Žijeme v neskutečně rychlé době, stres doslova zmítá populaci, stav Země se horší a chceme pořád víc. Krizové období by mělo člověka přimět se pozastavit nad svým životem a chováním, pohledět na sebe a ostatní z jiného úhlu“

a uvědomit si, co chce, co potřebuje a co je skutečně důležité.“

Následující citace z rozhovoru analyzovaná prizmatem modelu ALACT přináší studentčin pohled na uvědomění si podstatných aspektů její životní situace – k poznání týkající se kongruence, opravdovosti v jejím životě, ji dovedla právě krizová situace. Krizi tedy pojala i z osobního hlediska jako příležitost k vlastnímu růstu.

„Já jsem si uvědomila, že chci být něčím jiným nebo někým, kdo nejsem, je zbytečné. Nemusím zapadnout do formy, nejsem voda.“

Tato skutečnost se projevuje i v další vrstvě identity, kdy studentka vyjadřuje své uvědomění si vlastní jedinečnosti, a ve vrstvě přesvědčení zprostředkovává svůj pohled na svět a vlastní budoucnost. Ve vrstvě přesvědčení rovněž odkrývá svůj světonázor. Přesvědčení studentky se může transformovat do poslání. Dozvídáme se totiž, jaké je poslání studentky – inspiruje ji seriál týkající se smrti. Modifikovaný postoj ke smrti by mohla využít, pokud by se rozhodla pracovat s umírajícími, jejich blízkými a pozůstalými (např. jako sociální pracovnice v hospici).

„Nevím, jestli mám jenom jeden život, nebo bude další, ale žiji sama se sebou v tomto životě, a tak bych si k sobě měla najít neutrální až pozitivní cestu, jelikož moje tělo je můj domov. Chci žít více v lásce – více jí dostávat a víc ji rozdávat. Mám pořád strach ze smrti, [...] mám ráda život, ale jeden seriál (Odpočívej v pokoji), kterého dějová linie se točí kolem rodiny vlastníci pohřební ústav, mi pomohl na smrt pohlédnout trochu jinak. Jako na něco, co v jistém ohledu dává životu smysl. Jsme něčím limitováni v pobytu na Zemi.“

Případová studie B – Bára

Ve svém deníku studentka nejprve popisuje prostředí, ve kterém se na začátku pandemie nacházela nejen ona sama, ale celá společnost. Základní charakteristikou covidové doby byla podle jejích slov nejistota týkající se jak přítomnosti, tak i budoucnosti. V souvislosti s touto nejistotou studentka jmenovala tři faktory – obavy o budoucnost („Co bude dál?“), touhu po znovuoobnovení sociálních kontaktů („Kdy se zase uvidíme?“) a nevědomost ohledně závažnosti pandemie („Jak vážné to opravdu je?“).

„Dnešní datum je 21. 4. 2020, což znamená, že již 41 dní probíhá státní zákaz osobní přítomnosti studentů na školách. Toto opatření nás postavilo do zcela nové situace, zbouralo naše plány, omezilo aktivity našich běžných dnů a izolovalo nás v našich domovech. Ze dne na den jsme se ocitli v nejistotě. Co bude dál? Kdy se zase uvidíme? Jak vážné to opravdu je?“

Součástí naší identity jsou také naše emoce; po zjištění, že bude přerušena kontaktní výuka, studentka svoje emoce označuje jako „vesměs pozitivní“. Ve druhé větě prezentuje svoje přesvědčení – tj. jaký je její názor na situaci přerušování kontaktní výuky. Poté se vrací k vyjádření emocí (pocit znepokojení) a objevuje se znovu vrstva přesvědčení, v níž opět vyjadřuje svůj názor na situaci formovaný historickým kontextem. Objevuje se zde i poslání prezentované vědomím potřeby pečovat o vztahy (v tomto případě o vztahy ve třídě). Ve vrstvě jednání se toto přesvědčení projevilo loučením se spolužáky, které mělo – vzhledem k situaci – nezvyklou podobu. Toto loučení bylo podle studentky ambivalentní – navenek veselé, ale zároveň s pachutím smutku.

„První pocity po přečtení emailu od zástupce naší školy [...] byly vesměs pozitivní. Máme volno, prázdniny, žádné dojíždění, žádné zápočty [...]. Později na mě začal doléhat pocit znepokojení. Vzpomínala jsem na všechny okamžiky historie, kdy došlo k uzavření vysokých škol. Válka, změna režimu, potlačení inteligence... [...] Mrazí z toho po zádech a vzbuzuje to strach. [...] zprávy o novém šířícím se viru jsou slyšet úplně na každém kroku, ale byl to spíš předmět zlehčování, utahování

si z davové paniky, ale neznamenalalo to žádné omezení běžného života. Nikdo z nás netuší, že již brzy se začnou objevovat první nakažení, první hospitalizovaní a za nedlouho přijdou zprávy o prvních úmrtí. Loučení se spolužáky je zvláštní. Navzájem si vesele přejeme pěknou karanténu, ale všechny tyto řeči mají dochuť smutku, nejistoty a obav.“

V deníku jsme dále identifikovali vrstvu jednání (sledování zpráv), která přiblížila studentku k vrstvě identity vztahující se k postavení jí samé, ale i ostatních lidí ve světě, který ji (nás jako lidstvo) obklopuje. Další vrstvou je přesvědčení, transformované do poslání. Uvědomění si nahraditelnosti každého z nás z pohledu běhu světa je pro studentku úlevné; tento postoj považuje za první krok k osobnímu růstu. Tato myšlenka nahraditelnosti se může pozitivně projevovat i v profesním životě (není tolik ohrožena např. syndromem „spasitele lidstva“). Stejně jako v předchozí případové studii A se zde objevuje možnost vidění krize jako příležitosti k osobnímu i profesnímu růstu. Krize nám podle studentky může dopomoci si některé věci uvědomit a podívat se na ně z jiného úhlu pohledu. A právě to může být osvobozující.

„Prvních pár dní karantény plyne ve zvláštním rytmu. Sleduji zprávy, každý den se opatření zpřísňují, nakažených lidí přibývá raketovou rychlostí [...]. V těchto prvních dnech jsem prožívala chvíle, kdy si člověk uvědomí, jak malý a bezmocný je v kolese stále se otáčející Země. Jaká tíha mě to zavalí a prožene párkrát válcem vlastní ideje o všemohoucnosti a samostatnosti, ideje o mých vynikajících schopnostech. Svět se točí ať už se mnou, nebo beze mě. Jsou to první kroky pro uzdravení všech mých omylů a lží, kterým jsem ve své sebe pýše dokázala uvěřit. Tato lobotomie domnělých pravd bude postupně cestou poznání nových radostí.“

V dalším odstavci studentka nejprve přibližuje vrstvu prostředí, žije obklopena přírodou a je zjevné, že prostředí silně formuje její vrstvu poslání (mise). Stojí za pozornost, že stejně jako v případě studentky Alžběty (viz případová studie A) se Bára vyjadřuje ke smrti, přestože toto téma nebylo součástí předloženého zadání, které ani s fenoménem smrti přímo nesouviselo. Vypozorovali jsme ovšem, že smrt se díky pandemii stala více hmatatelnou a hodnota zdraví u mnohých přestala být brána jako samozřejmost. Studentka Bára nachází inspiraci v přírodě, tu chápe jako svoji učitelku, díky níž je svět intenzivní a autentičtější. Uvědomuje si nesamozřejmost světa, který nás obklopuje. Opakovaně se projevuje pozitivní přístup a umění radovat se z maličkostí. Právě tyto postoje mohou být velmi inspirativní pro praxi sociální práce. Stejně tak studentčin přístup k hranicím, který řadíme do vrstvy kompetencí. I v těžkých chvílích pro lidi a lidstvo je studentka schopna prožívat své osobní štěstí. Tato schopnost může pomoci předcházet vzniku syndromu vyhoření.

„Ve vesničce uprostřed kopců, kam nás osud na toto nehostinné období zavál, nastává jaro. [...] Konečně vidím věci, nad kterými už jsem zapomněla žasnout. [...] Je vůbec možné se na tomto světě cítit osamocen? Jsem pohlcena tím životem. [...] Cítím, že žiji více než předtím, že žiji každý den pro krásu tohoto světa, pro ty bezbranná poupátka ukrytá v náruči země. A i když jsem zarmoucená z každé nové zprávy o zhoršujícím se stavu světa, o každém úmrtí, o každé lidské bolesti, tak přesto dokážu prožívat své osobní štěstí.“

V životě studentky nastal čas práce (vrstva jednání). Je pro ni těžké se soustředit a vrátit se do studijního režimu v nových podmínkách online výuky. Pomáhá ji sdílení s ostatními a vědomí, že jsou v pořádku. Studentka se opakovaně vrací ke svým ambivalentním pocitům, které řadíme do vrstvy identity. V textu nacházíme i vrstvu kompetence projevující se schopností naslouchat druhým lidem a schopností soucitu s lidmi v obtížných životních situacích. Tento náhled umožňuje studentce pociťovat vděk nad prostředím, v němž žije a z něhož čerpá svou inspiraci (poslání). Z citace je zjevná i spirituální orientace autorky.

„Mé dny Robinsona na opuštěném ostrově pomalu pomíjejí. Nastupují povinnosti, hlásí se úkoly, dohání mě deadliny. Nastává čas práce. Sedím nad počítačem a hlavu mám v oblacích. Realita na mě křičí ze všech stran a já ji jen stěží stačím stíhat. Udivuje mě, jak rychle jsem odvykla tomuto shonu. Ráda naslouchám hovoru ostatních Robinsonů na jejich ostrovech. Cítím úlevu, že moji drazí prožívají vlastní stránky svého deníku v poklidu a ve zdraví. Moje pocity se zmítají ve smyčce kontrastu klidu, který všude panuje, a děsivých zpráv ze světa o tisících mrtvých, nemocných a zapomenutých. Myslím na lidi opuštěné, osamocené, uvězněné ve vlastních domovech bez možností vyjít ven a nadechnout z plných plic život jara. Děkuji Bohu, že nás po svých cestách vyvedl z malého suterénního bytu a hluku města do místa, kde se plní sny a život plyne lehčeji. Do místa, které je mi v srdci tolik blízko a kde jsem zažila tolik radosti.“

V posledním odstavci svého deníku studentka zprostředkovává svoji vrstvu poslání (mise), která je formována přesvědčením. Znovu v jejích slovech zaznívá pozitivní orientace a přijetí individuální, ale i společenské zodpovědnosti za dění ve světě. Viděno prizmatem teorie krize (viz výše) můžeme hovořit o fázi vhledu, v níž si Bára uvědomuje možný smysl, který může celé události dát a který ji pomůže se v chaotické situaci zorientovat.

„Myslím si, že nás tato doba mění. Již není čas na žádné přetvářky, na hraní her a ztracení času. Možná až tento čas pomine, budeme ke světu pokornější, budeme více pamatovat na malost našich velkých JÁ, budeme každý skládat dluh za svoji lhostejnost a nevšímavost vůči věcem ve světě. Navzdory všem našim i mým pochybením jsem hrdá na to, kolik dobroty skrývají lidská srdce, kolik pomoci a solidarity jsme v uplynulém období mohli vidět i zažít, kolik povzbuzení nám bylo do našich životů dáno. Nevíme, co nás čeká za horizontem dalších dní, ale jsem naprosto přesvědčená, že tohle je svět, ve kterém chci žít.“

Diskuse

Tematická analýza deníků ukázala, že (sebe)reflexe prostřednictvím cibulového a ALACT modelu umožňuje identifikaci vrstev jádrového modelu a porozumění dynamice vztahu mezi sebereflexí a osobním i profesním rozvojem. V reakci na výraznou změnu prostředí (krize) studentky volily určité jednání, které se postupně proměňovalo a zaměřovalo v návaznosti na stále hlubší uvědomění vlastní identity opřené o poslání a vyjádřené v přesvědčení, které si studentky formulovaly tváří v tvář náročné situaci. Přitom využívaly svoje klíčové kvality, jejichž konkrétní vyjádření postupně odkrývaly (např. schopnost aktivizovat vlastní sílu i přes překážky vyjádřená prakticky jako práce na nabývání kompetence telefonické komunikace). Oba deníky ukazují vysokou míru schopnosti (sebe)reflexe autorek jak v oblasti vytváření vědění (teorie s malým t), na které se mohou spolehnout při rozhodování a řízení sebe sama (reflexivita jako sebedefinující proces), i v oblasti průběžného problematizování tohoto vědění a nabývání osobní a profesní moudrosti (např. vyjádření Báry o nutnosti opustit sebestřednost a nevšímavost a přijmout odpovědnost za dění kolem nás)⁴⁸, které může vyústit v porozumění Teoriím⁴⁹ a které je podkladem i pro porozumění posláním sociální práce jako takové⁵⁰. I tyto studentky však stejně jako jejich kolegyně a kolegové, na základě jejichž deníků lze usuzovat na menší schopnost uplatnit (sebe)reflexi, potřebují v tomto procesu doprovod vyučujících a pomoc s aplikací konceptů podporujících osobní a profesní rozvoj.

48 Glumbíková, *Reflexivita v sociální práci s rodinami*, 35–52.

49 Korthagen, and Wubbels, *Učit se z praxe*, 57–60.

50 'Global definition of social work', IFSW.

Zodpovězení otázky po způsobu, jakým lze schopnost reflexe a sebereflexe u studujících podporovat a prohlubovat, se nyní budeme věnovat ve dvou rovinách. Nejprve uvedeme argumentaci dokazující, proč je důležité studenty sociální práce vést k reflexivnímu uvažování. Dále se zamyslíme nad možnostmi práce s reflexí v průběhu vzdělávání.

Sociální práce jako profese zatím nemá ve společnosti vybudován pevný status, je proto třeba upevňovat postavení sociálních pracovníků jako kvalifikovaných a sebevědomých profesionálů, kteří jsou se svojí profesí identifikováni. Schopnost sebereflexe se v praxi může projevovat větší jistotou umožňující autentické fungování v jejich profesní roli sociálního pracovníka. Vzdělavatelé by proto měli být schopni učit své studenty jít do hloubky svých osobností a odkrývat jednotlivé vrstvy slupek svých cibulí, což s sebou nese i připravenost vzdělavatelů se sebereflexí (i u sebe samých) pracovat.⁵¹

Při analýze deníků jsme si uvědomili, že prostřednictvím využití těchto modelů již při samotném zadání by bylo možné dosáhnout hlubší sebereflexe při psaní, a poté by se nabízela možnost pracovat s nimi na supervizních seminářích (konaných buď prezenčně ve škole, nebo online). Doporučujeme postupovat komplexně – od zážitku až k tomu, jak poznatky využít v praxi a jaké teorie / vyučované poznatky zážitek osvětlují. Uvědomujeme si, že se v případě (sebe)reflexe vždy jedná o nabídku spolupráce mezi učitelem a studentem. Je pravděpodobné, že někteří studenti splní zadaný úkol spíše formálně – bez hlubšího vhledu. Důvody přitom mohou být různé a je třeba respektovat ochotu studentů k zapojení se a začínat vždy od úrovně schopnosti reflexe, na které se studenti aktuálně nacházejí. Do hry vstupuje také pedagogova schopnost pracovat s motivací. Studentky ve výše v textu analyzovaných denících – zpracovaných jako dvě případové studie – popisují své jednání a věnují také prostor prožívaným emocím. V denících popsaly, co potřebovaly a také co konkrétně dělaly, jaké byly jejich kroky. Právě tyto dimenze – jak je již uvedeno výše – hrají důležitou roli při objasnění jednání u studentů (model ALACT). Na základě těchto parametrů také volily studijní strategie, k nimž došlo při přechodu na distanční výuku. Z didaktického pohledu, při zpětném hodnocení zvoleného zadání, by bylo vhodné na základě modelu ALACT zařadit rovněž otázky týkající se možností vytvoření alternativních postupů jednání při využití jádrového potenciálu studentů. Takto zvolená struktura zadání by mohla prohloubit reflexi a sebereflexi studentů. Právě flexibilita a volba alternativních postupů jednání je totiž v sociální práci hojně využívána.

Dalším zjištěním vzešlým v článku jsou témata, kterým je třeba při výuce věnovat pozornost. Jedná se zejména o rozměr prostředí a interakce studenta s prostředím, v němž se pohybuje. Každý z nich přichází do výuky z jiného prostředí a s touto dimenzí je třeba pracovat. Prostor je zároveň i základním pojmem sociálně ekologické perspektivy, která se uplatňuje v teoretickém zázemí sociální práce, neboť specifickým cílem sociální práce je pomoc klientům se zvládáním potíží v jejich interakcích s jejich sociálním prostředím.⁵²

Dalším tématem, které se opakovaně objevovalo v denících studentů (nejenom v těch, které byly podrobeny analýze), byla smrt. Smrt jako univerzální lidská zkušenost (zintenzivněná okolnostmi probíhající pandemie), s níž budou studenti ve svém profesním, ale i osobním životě konfrontováni. Kultivace postojů ke smrti je tedy dalším z důležitých rozměrů profesního působení sociálních pracovníků.

51 Srov. Bob Koster, and Fred Korthagen, 'Příprava vzdělavatelů učitelů pro realistický přístup', in *Jak spojit praxi s teorií: Didaktika realistického vzdělávání učitelů*, ed. Fred Korthagen (Brno: Paido, 2011), 229–242.

52 Libor Musil, 'Identita oboru/profese sociální práce', in *Encyklopedie sociální práce*, ed. Oldřich Matoušek a kol. (Praha: Portál, 2013), 512–513.

Závěr

V úvodu jsme si položili otázku po způsobu, jakým lze schopnost reflexe a sebereflexe u studujících podporovat a prohlubovat. Jednu z možných cest, jak pracovat se sebereflexí, jsme ukázali na modelovém příkladu dvou deníků z karantény studentů vybrané vyšší odborné školy. Právě situace pandemie dala možnost podívat se na okolní svět a fungování samotných studentů z jiného úhlu pohledu. Pandemii v textu pojmáme jako krizovou situaci, která mohla vyprovokovat studenty k hlubšímu zamyšlení (core reflection). Jedná se o příležitost, která mohla studentům napomoci k osobnímu a tím i profesnímu růstu a formování osobní a profesní identity. Výkon sociální práce však už ze své podstaty s sebou přináší množství různých eticky významných situací, od kterých je možné zaměřenou reflexi odstartovat. Důležité pak je to, aby si pedagog osvojil model, který chce pro (sebe)reflexi využít, a dokázal jej spolu se studenty flexibilně aplikovat v rámci požadavků profese.⁵³ Věříme, že takto je možné kultivovat (sebe)reflexi jak na straně studentů, tak i na straně pedagogů.

Kontakty

Mgr. et Mgr. Zdeňka Dohnalová, Ph.D.

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra sociální politiky a sociální práce
Joštova 218/10, Brno-město, Brno
dohnalova@fss.muni.cz

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.

Masarykova univerzita
Fakulta sociálních studií
Katedra sociální politiky a sociální práce
Joštova 218/10, Brno-město, Brno
necasova@fss.muni.cz

53 'Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP'.

Recenze

Zygmunt Bauman, Leonidas Donskis. Morální slepota – ztráta citlivosti v tekuté modernitě. Praha: Pulchra, 2023, 312 s., ISBN 978-80-7564-091-8

O soudobých problémech dneška, v koncentrované podobě, diskutují veleznámý polsko-britský sociolog, „kronikář“ tekutosti společenských jevů a postavení člověka v konzumní společnosti a u nás méně známý, litevský sociální analytik, profesor politologie, bývalý poslanec Evropského parlamentu.

V pěti kapitolách se oba společenští vědci vyjadřují k problémům jednotlivce, lidstva i civilizace, k bolavým místům dnešního světa. Téma morálnosti a morálky se objevuje v pozadí celého textu knihy. Bauman využívá myšlenek široké škály myslitelů i spisovatelů a nezapře své sympatie věnované aktérům každodenního života, souběžně s kritickými pohledy na mocné ovlivňující současné dění.

V kapitole nazvané *Od ďábla k děsivě normálním a zdravým lidem* Bauman reaguje na fenomén spojený s demonizací zla, na hledání odpovědi na otázku, co je podstatou zla, odkud přichází a jak je pácháno. Modernita, se svými projevy, jako zcela lidská volba nabízí dva směry vysvětlující okolnosti vyvolávající zlo: donucování a svádění. Výraznou ilustraci těchto přístupů představují romány G. Orwella *1984* a A. Huxleyho *Konec civilizace*. Na první pohled jsou odpovědi obou formulovány z pohledu západní civilizace. V představě Orwella však Bauman nachází prvky východoevropského diskurzu a směřování, týkajícího se násilí a nátlaku, které reflektoval ve svém díle už Dostojevský, a rovněž ozvěny třistaletého schizmatu mezi západní a východní církví, s tím spojenou nedůvěrou a odmítání principu osobních svobod a individuální autonomie, dvou podstatných rysů západní civilizace. V protikladu k tomu byla Huxleyho vize předznamenáním příchodu konzumní společnosti, založené na „porobě nesvéprávných lidí“, resp. na „dobrovolném otroctví“.

To, co bylo v začátcích moderny považováno za ďábelskou sílu, která připravovala lidi o jejich soukromí a tajemství, se dnes pokládá za součást různých reality shows, postavených na záměrném sebeodhalování. Jde o přívětivé přijetí, přivlastnění, zkonzumování, zvnitřnění a strávení podobných aktivit a původní „ďábelská“ síla se setkává s plným pochopením širokého publika. Následkem je ztráta identity, paměti, schopnosti kritického zkoumání a základní morální a politické citlivosti. Přispívají k tomu neustálé politické skandály značně oslabující sociální a politickou vnímavost lidí. Neustále narůstající ztrátu citlivosti autoři vysvětlují pomocí adiaforizace lidského chování, tj. schopnosti nereagovat nebo reagovat, jako by se něco nedělo lidem, nýbrž věcem, předmětům, přesněji být lhostejný, souhlasit s činy, které jako by byly vyňaty z etického hodnocení, bez hrozby výčitek svědomí a morálního stigmatu. Příznačné je i to, že živelné katastrofy jsou reflektovány daleko aktivněji než např. pomalu, téměř neviditelně, ale vytrvale rostoucí nerovnost

příjmů a životních příležitostí.

Druhá kapitola, týkající se krize politiky a hledání jazyka citlivosti, reaguje na dnešní dobu, v níž technologie předstihla politiku. Vláda informačních technologií si vyžaduje podřízení všech bez výjimky a absence se v tomto směru neodpouští. Moc elektronických médií předznamenává konec politiky s velkým P. „Klasická politika byla vždy spojena se schopností proměňovat soukromé problémy na veřejné otázky, jakož i se schopností internalizovat veřejné otázky a proměňovat je v otázky soukromé či dokonce existenciální. Dnes je tento politický mechanismus rozladěný. Co ve své postmoderní politice považujeme za veřejné otázky, jsou většinou soukromé problémy veřejných osob.“ (s. 75) Takto charakterizovaný stav signalizuje mizení politiky. Politický život nabývá podob, v nichž hlavním partnerem politické strany nebude jiná politická strana, ale spíše vlivná nevládní organizace.

Začíná zřejmě nová etapa světové politiky. Hlavní charakteristikou jednotlivých aktérů se stává finanční disciplinovanost, systém ekonomického řízení a vztah k fiskální unii. Slovy Ulricha Becka – zůstaly za námi vášně a touhy dvacátého století a zcela jsme se vzdálili dramatům století devatenáctého. Kdo disponuje surovinami nebo má schopnost značné spotřeby či investování, je zbaven nutnosti respektovat občanské svobody a lidská práva, povinnosti být politicky citlivý. Na scéně působí společenství spotřebitelů, soubory mobilních jedinců, s hluboce zakořeněnými principy odchodu a návratu, připojení a odpojení.

Na rozdíl od minulosti moc a politika žijí a pohybují se odděleně, jejich rozchod znamená krizi státu a jeho nástrojů sloužících k efektivnímu jednání. Základy sociální solidarity a veřejné odpovědnosti jsou oslabeny, myšlenka sociální spravedlnosti zapomenuta. Okázalý konzum se stal předmětem veřejného obdivu. Bauman označuje tyto procesy za kulturní převrat, „vzpouru bohatých“, s vlastními sociálními základy, jejichž podstatu tvoří prekariát nahrazující ve společnosti bývalý proletariát a střední třídu.

Vnímání světa a naše povědomí o něm vytvářejí imagologové Milana Kundery, strůjci a poskytovatelé ideálů, antiideálů, hodnotových obrazů, které mají lidé přejímat bez přemýšlení či kritického zpochybňování. Přesto veřejnost zaznamenává globální krizi politiky, která se projevuje silným rozčarováním z liberalismu v Evropě. V její východní části se liberalismus omezil na technokratickou obhajobu volného trhu a ani v západní Evropě není situace nijak odlišná. Uplatňování dnešní technokracie pod pláštíkem demokracie znamená zradu lidských bytostí, jejich redukci na pracovní sílu, statistické jednotky nebo „elektorát“ (s. 107–108).

K charakteristice dnešní doby patří i to, že je dobou strachu. Podporuje ji kultura strachu, jež se stává mocnou a všudypřítomnou. Téma se objevuje i v názvu třetí kapitoly – *Mezi strachem a lhostejností: ztráta citlivosti*. Strach se u mnohých projevuje jako nejistota, nebezpečí, ale současně se stává zdrojem nenávisti. Strach a nenávist vytvářejí nerozlučnou dvojici a samotný strach nabývá dvou základních podob, jednak se stal konzumním zbožím, ale současně i politickou komoditou, spojenou s politickými hrami.

Bauman připomíná, že odedávna existují tři důvody strachu: nevědomost, nemohoucnost a ponížení. Již od dob Freuda je známo, že neklid a trápení zpravidla vyvěrají ze vzdání se velké části svobody výměnou za garanci bezpečnosti. Přitom omezování svobody je doprovodným jevem civilizačního procesu a nejrozšířenější příčinou nespokojenosti. Život v podmínkách permanentní nejistoty přispívá ke vzniku dvou posilujících pocitů, ztráty budoucí perspektivy a neschopnosti ovlivnit příští dění. Výsledkem je i to, že deprese je považována za běžné psychické onemocnění. Mnohé projevy společenské apatie a klesající politický zájem naznačují rozpad zbývajících základů politické moci. Opakující se nadšení předvádět soukromí postupně nahrazuje aktivity ve

veřejné sféře a zároveň vytváří „novou tekutou veřejnou sféru“.

Důležité pojmy vystihující děsivé lidské zkušenosti jako holocaust, genocida, zločin proti lidstvi, apartheid „jsou používány stále volněji a stále nezodpovědněji“ (s. 153). Přitom inflace nejrůznějších termínů a pojmů vede k pokusům redukovat dosavadní etické představy.

Čtvrtá část knihy, nazvaná *Konzumní univerzita: nový pocit nesmyslnosti a ztráta kritérií*, začíná otázkou, zda univerzity přežijí jednadvacáté století jako klasické instituce vzdělávání a vědy. Akademici začínají v širším měřítku řešit dilema, nakolik přihlížet k pomalému umírání univerzit, nebo usilovat o vytvoření alternativ, které by vydržely déle než několik volebních období. Univerzity, které se po staletí řídily logikou rozvážného myšlení, kreativity a přiměřené existence, se stávají organizacemi, jež jsou nuceny reagovat na výkyvy trhu, na změny v náladách a v politickém prostředí. „To je cena, kterou platíme za vzdělání mas v masové demokracii a masové společnosti.“ (s. 187) Logika rychlé spotřeby a reakce se zřejmě osvědčuje při vytváření kritérií pro efektivitu průmyslu a obchodu, avšak její aplikace v oblasti univerzitních a výzkumných institucí působí groteskně až absurdně. Vzniká jakýsi „akademický kapitalismus“ bez skutečné nezávislosti, pod vlivem technokratické a byrokratické tyranie, ve jménu svobody a pokroku. Ke změnám v postavení univerzit přispělo i prosazování principu meritokracie, jakéhosi fíkového listu k maskování nepříjemných stránek soutěže volného trhu spojených se zvyšováním společenské nerovnosti.

Bauman se s obavami zamýšlí nad kariérou hostujících profesorů, kteří se mnohdy snaží přesvědčit sami sebe, že krátkodobé vztahy a projekty jsou pro profesní život užitečnější než dlouhodobé úvazky. Tyto a další změny v rámci západního světa signalizují návrat k logice středověku, kde význam jednotlivce ustupuje před korporací či institucí a legitimita profesního života a lidské existence se zakládají na příslušnosti k instituci. Příklon k ní znamená garanci alespoň minimálního pocitu stability, emocionálního bezpečí a předvídatelnosti. Jinou stránkou takového přístupu je podceňování humanitních věd, jenž vede k omezení celého evropského projektu na ekonomické a technické aspekty (s. 233).

Závěrečná kapitola, s názvem *Přehodnocení Zániku Západu*, je inspirovaná stejnojmennou knihou O. Spenglera. Centrálním tématem je úpadek Evropy, který probíhá bez větší pozornosti a širšího zájmu obyvatelstva. Jde o nepřesvědčivé, banální umrtvování a jen obtížně lze věřit, že epocha a její naděje mizí před našima očima. V současné době zlo nepředstavují bývalí diktátoři Hitler či Stalin pro své zosobnění, ale jsou to anonymní formy bezcitnosti a zneuznání, které jsou o to obtížnější k rozeznání.

Pro Evropany se stalo jejich přirozenou součástí, že se naučili žít s ostatními. „Evropané ať se jim to líbí nebo ne, musejí vyjednat smluvní podmínky sousedství navzdory odlišnostem a jinakostem, jež je rozdělují. Opravdu je to sine qua non v časech, kdy pouze přátelství a solidarita jsou s to poskytnout stabilní strukturu lidskému soužití.“ (s. 261)

Romány už v počátečních desetiletích dvacátého století předpovídaly možnosti směřování moderních světových dějin lépe, než je naznačili dějinní pesimisté. Ozývalo se varování lidstva, kam by směřovala modernita, kdyby nikdo nezastavil její totalitní emancipovanou verzi s jejím systémem naprostého dohledu, průhledných skleněných budov, s rozpuštěním rodiny, koncem humanitních oborů. Dnes to vše ústí ve společnost řízenou jako technologický projekt, z níž zmizela solidarita, láska, přátelství.

Peklo spočívá v našich společenských vazbách, ve ztrátě lidstvi, v osamělosti, ve smrti lásky, která se změnila na zradu, nenávist nebo lhostejnost. „Naše kultura dnes využívá starost o rovnost a lidská práva a boj za ně jako masku, aby zakryla svou lhostejnost, své spotřebovávání sebe i druhých, své odvrácení od tváří a očí, svou bezpečnou izolaci.“ (s. 271)

Čím více se drobí společnost, tím intenzivněji hledají lidé svou identitu, přitom podstata lidské bytosti není založena na sebeidentifikaci. Jak známo, identitu lze získat jenom na základě kontaktu s někým jiným, pomocí podobnosti a odlišnosti s jinými. Pokud se kolem nás porušují lidské vazby a sliby, nevěra už nevádí. Když věrnost přestává být opěrným bodem naší osobnosti, kolem níž se vytváří lidská identita, pak se zrada stává situační normou a mnohdy i ctností. Historie opakovaně dokládá, že problémy jednotlivce či světa jsou neřešitelné bez vzájemného pochopení, tolerance, loajálnosti a kreativity.

Autoři v recenzované knize nastolili palčivé otázky našeho lidství v technokratické epoše. Poukazují na plíživé, nevratné civilizační změny, rekapituluji historické zkušenosti a přicházejí s poučením. Zařazují se k vizionářům, jejichž představy a ideje budou považovány za zajímavé a podnětné. Mohou buď pouze utkvět v myslích čtenářů, nebo vést a inspirovat i ke konkrétním změnám.

Ján Mišovič
(misovic@tf.jcu.cz)

Caritas et veritas

Časopis pro reflexi křesťanských souvislostí v sociálních a humanitních oborech

Cílem časopisu je publikovat původní odborné a populární články specialistů pracujících v těchto oblastech a představovat důstojnou platformu pro komunikaci o interakci v uvedených směrech. Časopis je zařazen do databáze Scopus a do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice.

Časopis Caritas et veritas se v rámci svého zaměření na křesťanské souvislosti v humanitních a sociálních oborech věnuje zejména praktickým otázkám spojeným s etikou, pomáhajícími profesemi a pedagogikou. Proto je záměrem redakce zachovat celý časopis dobře přístupný pro odborníky z praxe v Česku a na Slovensku. Odborné a popularizační části časopisu, stejně jako recenze na česky a slovensky vydané publikace, proto vycházejí v češtině. Zároveň redakce usiluje o to, aby odborné studie publikované v časopise zohledňovaly mezinárodní diskurz a byly pro něj přístupné. Editorial a vědecké studie proto vycházejí také v anglickém překladu, resp. odborné studie napsané původně v angličtině nebo jiném světovém jazyce jsou takto i publikovány.

vydavatel:

Teologická fakulta
Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
číslo a ročník: 1 (2025)
předplatné: zdarma, volně přístupné

kontaktní adresa:

Caritas et veritas
Teologická fakulta JU
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
Tel. +420 387 773 501
Fax +420 386 354 994
e-mail: cetv@tf.jcu.cz
www.caritasetveritas.cz

objednávky pro zasílání mailem:

cetv@tf.jcu.cz

design a layout:

Ing. František Ettler
info@ettler.net

ISSN 1805-0948

redakční rada

Dr. Daniela Blank, *danielablank@mail.de*

Doc. Mgr. David Bouma, Ph.D., *PdF UHK, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III, david.bouma@uhk.cz*

Dr. Rainer Gehrig, *Diecézní úřad Odenwald-Tauber, Kirchenstraße 11, 74722 Buchen-Hainstadt, Německo, rainergehrig5@gmail.com*

Dr. Lyudmyla Ivanyuk, *Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volia Av. 13, 43025 Lutsk, Ukraine, lyudmyla.iv@vnu.edu.ua*

Mgr. Bc. Jan Kaňák, Ph.D., *FF ZČU, Sedláčkova 38, 301 00 Plzeň, honzaka@ff.zcu.cz*

David Mutemwa, Ph.D., *Cavendish University Zambia, Lusaka, Dmutemwa@hotmail.com*

Mgr. Josef Nota, Ph.D., *TF JU, České Budějovice, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, jnota@tf.jcu.cz*

Doc. Michal Opatrný, Dr. Theol, *TF JU, České Budějovice, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, mopatrný@tf.jcu.cz*

Doc. Dominik Opatrný, Ph.D., *CMTF UP, Univerzitní 244/22, 779 00 Olomouc, dominik.opatrný@upol.cz*

Prof. PhDr. Mgr. Petra Potměšilová, Ph.D., *CMTF UP, Univerzitní 244/22, 779 00 Olomouc, petra.potmesilova@upol.cz*

Mgr. Karel Šimr, Ph.D., *TF JU, České Budějovice, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, simr@tf.jcu.cz*

Prof. Dr. Monique van Dijk-Groeneboer, *Faculteit Katholieke Theologie, Universiteit van Tilburg Nieuwegegracht 61 Utrecht, M.C.H.vanDijk@tilburguniversity.edu*

Prof. Dr. Elaine R. Wright, *Brescia University, Marilyn Younger Conley School of Social Work, Owensboro 717 Frederica Street, Owensboro, KY, USA, elaine.wright@brescia.edu*

redakce**výkonná redaktorka**

Mgr. Markéta Kropíková

Katedra sociální a charitativní práce TF JU

kropikova@tf.jcu.cz

koeditor čísla

Doc. Michal Opatrný, Dr. theol.

TF JU

mopatrný@tf.jcu.cz

Mgr. Jan Kaňák, Ph.D.

FF ZČU

honzaka@ff.zcu.cz

Dr. Daniela Blank,

danielablank@mail.de

předseda redakční rady

doc. Michal Opatrný, Dr. theol.

Katedra sociální a charitativní práce TF JU

mopatrný@tf.jcu.cz

+420 389033542

č. dv. 206 b

česká a anglická korektura

Bc. Jana Veselá, Stuart Nicolson, Ph.D., Mgr. Maxwell Ogbuagu

Caritas et veritas

A journal for Christian reflections in the context of the social sciences and humanities

The aim of the journal is to publish original scholarly and popular articles written by specialists working in these areas and to provide a quality platform for communication about the interaction between these fields of study. The journal is listed in the database Scopus and is on the list of peer-reviewed non-impacted periodicals published in the Czech Republic.

Within its orientation on Christian reflections in the context of the social sciences and humanities the journal Caritas et veritas is devoted primarily to practical matters related to ethics, the assisting professions, and pedagogy. This is why it is the editorial board's aim to keep the entire journal easily accessible for practitioners in the Czech Republic and Slovakia. The scholarly and popular sections of the journal as well as reviews of publications in the Czech and Slovak languages are therefore published in Czech. At the same time the editorial board strives to ensure that the scholarly studies published in the journal take account of international discourse and are accessible to it. The editorial and scholarly studies are therefore published also in English translation, and scholarly studies written originally in English or another world language are also published in this way.

publisher:

Faculty of Theology
University of South Bohemia
České Budějovice
issue & year: 1 (2025)
price: free of charge, open access

contact address:

Caritas et veritas
Faculty of Theology
University of South Bohemia
České Budějovice
Kněžská 8
370 01 České Budějovice
Tel. +420 387 773 501
Fax +420 386 354 994
e-mail: cetv@tf.jcu.cz
www.caritasetveritas.cz

orders for email delivery:

cetv@tf.jcu.cz

design and layout:

František Ettler, MSc.
info@ettler.net

ISSN 1805-0948

editorial board:

Dr Daniela Blank, *danielabblank@mail.de*

Dr David Bouma, *Faculty of Education, University of Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III, Czech Republic, david.bouma@uhk.cz*

Dr Rainer Gehrig, *Diözesanstelle Odenwald-Tauber, Kirchenstraße 11, 74722 Buchen-Hainstadt, Germany, rainergehrig5@gmail.com*

Dr Lyudmyla Ivanyuk, *Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Volia Av. 13, 43025 Lutsk, Ukraine, lyudmyla.iv@vnu.edu.ua*

Dr Jan Kaňák, *Faculty of Arts, University of West Bohemia, Sedláčkova 38, 301 00 Plzeň, Czech Republic, honzaka@ff.zcu.cz*

Dr David Mutemwa, *Cavendish University Zambia, Lusaka, Dmutemwa@hotmail.com*

Dr Josef Nota, *Faculty of Theology, University of South Bohemia in České Budějovice, Kněžská 8, 370 01, jnota@tf.jcu.cz*

Assoc. Prof. Dr Michal Opatrný, *Faculty of Theology, University of South Bohemia in České Budějovice, Kněžská 8, 370 01, mopatrný@tf.jcu.cz*

Assoc. Prof. Dr Dominik Opatrný, *Sts Cyril and Methodius Faculty of Theology, Palacký University Olomouc, Univerzitní 244/22, 779 00 Olomouc, dominik.opatrný@upol.cz*

Prof. Dr Petra Potměšilová, *Sts Cyril and Methodius Faculty of Theology, Palacký University Olomouc, Univerzitní 244/22, 779 00 Olomouc, petra.potmesilova@upol.cz*

Dr Karel Šimr, *Faculty of Theology, University of South Bohemia in České Budějovice, Kněžská 8, 370 01, simr@tf.jcu.cz*

Prof. Dr Monique van Dijk-Groeneboer, *Faculteit Katholieke Theologie, Universiteit van Tilburg, Nieuwegracht 61 Utrecht, M.C.H.vanDijk@tilburguniversity.edu*

Prof. Dr Elaine R. Wright, *Brescia University, Marilyn Younger Conley School of Social Work, Owensboro 717 Frederica Street, Owensboro, KY, USA, elaine.wright@brescia.edu*

executive editor

Markéta Kropíková MA

Department of Social Work and Caritas Studies

Faculty of Theology, University of South Bohemia in České Budějovice

kropikova@tf.jcu.cz

co-editor of issue

Assoc. Prof. Dr Michal Opatrný

Faculty of Theology, University of South Bohemia in České Budějovice

mopatrný@tf.jcu.cz

Dr Jan Kaňák

Faculty of Arts, University of West Bohemia

honzaka@ff.zcu.cz

Dr Daniela Blank,

danielabblank@mail.de

chairman of the editorial board

Assoc. Prof. Dr Michal Opatrný

Department of Social and Charity Work

mopatrný@tf.jcu.cz

+420 389 033 542

Czech and English proofreading

Jana Veselá BA, Dr Stuart Nicolson, Maxwell Ogbuagu MA